

SOLIDARITATEA PENTRU LIBERTATEA DE CONȘTIINȚĂ

**CONSTRUCȚIA DE LĂCAȘURI DE CULT
ÎN ROMANIA DUPĂ 1989 ȘI IMPACTUL SĂU ASUPRA
LIBERTĂȚII DE CONȘTIINȚĂ ȘI
SECULARITĂȚII STATULUI**

Liviu Andreescu

în colaborare cu Emil Moise și Judit-Andrea Kacsó

Acest proiect a fost sprijinit financiar prin programul MATRA-KAP al Ambasadei Regale a Olandei la București

This project was financially supported by the MATRA-KAP Programme of the Royal Netherlands Embassy in Bucharest

La acest proiect au mai colaborat Mihai Agapie și Ramona Șchiopu.

Cuprins

<u>Introducere.....</u>	<u>4</u>
<u>1. Amplasarea lăcașurilor de cult în spațiul urban.....</u>	<u>16</u>
<u>2. Asocierea lăcașurilor de cult cu autoritățile și instituțiile publice.....</u>	<u>28</u>
<u>3. Finanțarea noilor lăcașuri de cult.....</u>	<u>48</u>
<u>4. Lăcașurile de cult, monumentele și zonele protejate.....</u>	<u>73</u>
<u>Concluzii.....</u>	<u>83</u>
<u>Notă metodologică.....</u>	<u>89</u>

Introducere

Frecvența cu care lăcașurile de cult au apărut după revoluția din 1989 nu poate să fi scăpat nici unui observator cât de cât atent al României post-decembriste. După o lungă perioadă în care cultele religioase din țară au funcționat într-un regim ce impunea restricții severe ale libertății de credință, și uneori chiar într-o stare de clandestinitate, după o campanie susținută a autorităților comuniste de eliminare a chestiunilor religioase din viața publică și de marginalizare a lor în viața privată, era întrucâtva de așteptat ca libertatea post-decembristă să aducă cu sine resuscitarea interesului pentru religie. Crearea unui cadru legislativ și instituțional în care acest interes să se poată manifesta pe coordonate firești s-a impus, după 1989, ca un act de revenire la normalitate.¹

Dacă constrângerile legale și structurale impuse activității cultelor în perioada comunistă erau pesemne mai puțin cunoscute la nivelul „opinie publice” din acea vreme, campania autorităților de desființare a patrimoniului fizic și simbolic al instituțiilor religioase a rămas adânc imprimată în conștiința cetățenilor. Distrugerea brutală a mai multor zeci de lăcașuri de cult, unele dintre ele monumente cu semnificație culturală și socială incontestabilă, era un fapt cunoscut la nivel general și frecvent imputat dictaturii comuniste. Laolaltă cu creșterea religiozității cetățenilor după 1989, memoria demolării așezămintelor bisericesti se prea poate să fi contribuit atât la preocuparea grupurilor religioase de a ridica așezăminte de cult, cât și la disponibilitatea multor actuali ori viitori enoriași de a sprijini aceste construcții.

Că ridicarea de lăcașuri de cult a devenit un fenomen de amploare constituie, credem, un fapt incontestabil. Este indiscutabil și că existența cotidiană a unui număr tot mai mare de persoane este marcată de fenomenul amintit, care ar putea avea consecințe importante și asupra relațiilor dintre culte și stat. Care sunt însă coordonatele acestor din urmă relații? Cum anume afectează în mod concret noile lăcașuri de cult, finalizate sau abia proiectate, libertatea de conștiință a românilor?

¹ Căruia îi lipsește în continuare o verigă fundamentală: o lege a cultelor care să înlocuiască prevederile în parte caduce, în parte inaplicabile (datorită caracterului lor anti-constituțional) ale decretului din 1948 care guvernează încă, nu doar formal, viața cultelor în România.

Cum se raportează ele la principiile fundamentale ale unui stat democratic? Și care sunt, de fapt, dimensiunile reale ale procesului de construire de biserici, capele sau case de rugăciune? Iată doar câteva dintre întrebările cărora Raportul de față va încerca să le găsească un răspuns.

Ne-am propus să oferim mai jos două tipuri principale de informație. Mai întâi, o compilație cât mai cuprinzătoare de date care să releve amploarea fenomenului construcției de biserici, atât în ansamblu, cât și în cadre instituționale și sociale care ridică, în viziunea noastră, dileme specifice (de exemplu, în instituțiile militare sau de învățământ). De asemenea, ne-am propus să schițăm o imagine locală a fenomenului analizat în mai multe orașe importante sau județe ale țării.

În al doilea rând, Raportul creează o tipologie a problemelor puse de construcția de lăcașuri de cult în România postdecembristă. Amplasarea edificiilor religioase și modul în care acestea intră în dialog cu spațiile înconjurătoare, asocierea așezămintelor de cult și a instituțiilor statului, sau căile de finanțare a proiectelor de construcție sunt doar câteva dintre temele explorate pe larg în paginile de mai jos.

În fine, Raportul propune o analiză de tip normativ a celor mai importante aspecte legate de construcția de așezăminte religioase. Dincolo de enunțarea unor principii foarte generale și raportarea permanentă a fenomenului investigat la acestea, am încercat să integrăm în discuție analiza unor norme care guvernează activitatea cultelor religioase în diverse instituții. Sunt discutate, într-un anumit grad de detaliu, mai multe prevederi legale și constituționale ce acoperă o seamă dintre practicile asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează.

Date statistice privind construirea de lăcașuri de cult

Liderii grupului religios majoritar² au afirmat că suntem țara cu cel mai mare număr de biserici pe cap de locuitor din Europa.³ Nu avem cunoștință de vreo statistică care să demonstreze cu cifre concrete starea de fapt menționată, mai ales că și alte state (Ucraina, de exemplu) își dispută acest titlu. Totuși, afirmații precum cea amintită par plauzibile măcar și fiindcă, așa cum cetățenii României au prilejul să observe, dinamica fenomenului de construcție de lăcașuri de cult este spectaculoasă.

Statisticile disponibile cu privire la cultele din România sunt sărăcicioase și, mai mult decât atât, uneori de-a dreptul îndoielnice (vezi nota 5). De aceea, vom utiliza în continuare date disparate și nu întotdeauna sigure, în condițiile în care informațiile din domeniul pe care îl cercetăm se dovedesc precare. Am nuanțat cercetarea noastră ținând cont de observațiile directe generate de investigațiile în teren, care conturează mai pregnant contextul, dincolo de cifre și tabele.

Conform datelor furnizate de website-ul Patriarhiei Bisericii Ortodoxe din România, în anul 2003 se găseau pe teritoriul țării 14.177 lăcașuri de cult parohiale și filiale ortodoxe. Instituțiile bugetare adăposteau la data respectivă 112 capele în spitale, 75 în unități militare, 37 în penitenciare, 42 în unități de învățământ și 52 în așezăminte de ocrotire socială. (Asupra unora dintre aceste cifre vom reveni pe larg.) Un număr de 191 de biserici au fost finalizate doar în anul 2002.

O statistică datând din 1999 întocmită de Secretariatul de Stat pentru Culte (SSC),⁴ principalul organism al administrației centrale prin care statul alocă fonduri și furnizează asistență cultelor religioase din România, oferă o cifră de 13.627 de biserici la începutul anului amintit.⁵ Cu alte cuvinte, între 1999 și 2003 s-au ridicat

² Conform datelor parțiale la recensământul din 2002, din populația totală a României (21.680.974), aproximativ 87% s-au declarat ortodocși, 4,7% romano-catolici, 3,2% reformați, 1,5% pentecostali, 0,88% greco-catolici (procentajul ar fi în jur de 3,5% conform datelor făcute publice de Biserica Greco-Catolică), aproape 0,58% baptiști, 0,43% adventiști, în jur de 0,31% musulmani și unitarieni, 0,21% creștini după evanghelie. Procentele pentru celelalte culte recunoscute de stat sunt mai mici; doar 0,04% dintre români s-au declarat atei și alți aproape 0,06% s-au declarat fără religie.

³ Ideea a fost vehiculată în diverse medii cu diverse ocazii. Vezi, de pildă, Iulia Iacob, „Sîntem țara cu cel mai mare număr de biserici pe cap de locuitor din Europa”, *Evenimentul*, 21 mai 2001, preluând afirmațiile IPS Daniel.

⁴ Vezi State Secretariat for Religious Affairs, *Religious Life in Romania*, București, Paideia, 1999, p. 23.

⁵ Mai există și o altă statistică, mai recentă, elaborată de Secretariatul de Stat pentru Culte și disponibilă pe website-ul acestei instituții www.culte.ro. Din nefericire, informațiile oferite acolo par a fi greșite. De pildă, SSC se referă la 14.185 de lăcașuri de cult în 2001 (deci mai multe decât cifra BOR pentru 2003!), însă însumarea lăcașurilor pe categorii (catedrale, biserici parohiale, biserici filiale etc.) conduce la un număr mai mic, de numai 14.060. Nu e singura eroare evidentă din respectiva statistică a SSC (vom reveni cu alte amănunte la timpul

aproximativ 550 de biserici, ceea ce plasează numărul mediu anual de biserici ortodoxe finalizate undeva între 110 și 140.⁶ Aceste cifre rezonază cu datele oferite de SSC pentru anul 1998 (145 de biserici terminate) și, respectiv, de BOR pentru anul 2002 (191). În anul 2002 s-a pus piatra de temelie și s-a început înălțarea a 150 de noi lăcașuri de cult, în timp ce la un număr de 1.031 au continuat lucrările de construcție. Cifrele vehiculate de presă pentru anul 2003 se referă la 136 de lăcașuri de cult ortodoxe începute și 894 aflate în construcție.⁷

Conform altor statistici, în 1992 BOR dispunea de 12.500 lăcașuri de cult.⁸ Astfel, între 1990 și 2004 Biserica Ortodoxă a ridicat aproximativ 2.000 de biserici și capele, în timp ce alte circa 1.000 se află în construcție. În medie, aceasta înseamnă în jur de 200 de așezăminte de cult inițiate anual, număr care concordă cu cifrele statistice prezentate mai sus pentru anii 2002 și 2003.

Nu dispunem de informații comparabile pentru Biserica Catolică, a doua ca număr de membri din România. Datele cu privire la numărul bisericilor catolice din țară – și cu atât mai puțin cele privind lăcașurile ridicate după 1989 – nu se centralizează la nivelul Conferinței Episcopilor Catolici.⁹ Cifrele de la nivelul anumitor dioceze sugerează totuși că activitatea de construire a acestui cult nu a avut, nici măcar proporțional, intensitatea celei ortodoxe. Din cele 120 de lăcașuri din Episcopia Satu Mare, numai 20 au fost înființate după revoluție, iar două dintre acestea nu au presupus construcția unei noi structuri. În București și în comunele limitrofe Arhiepiscopia Catolică a înființat după calculele noastre 7 parohii după 1989, însă nu toate dispun de biserici.¹⁰ În anii 2002 și 2003, catolicii au obținut doar 14 aprobări pentru ridicarea de așezăminte de cult de la Comisia mandatată să elibereze aceste autorizații.

potrivit). Iată de ce am ales să nu ținem seama de aceasta în această secțiune.

⁶ Presupunând că cifrele SSC și BOR se referă, ambele, la totalul bisericilor complet construite, excluzându-le pe cele în construcție. Ca în multe alte cazuri, cifrele vehiculate de instituțiile publice sunt prea puțin explicitate, așa încât orice extrapolări pe baza lor comportă un grad de risc.

⁷ Cătălin Vischi, Ciprian Dragoș, Teofil Ivanciuc, „Catedrala banilor publici”, *Gazeta de Maramureș*, 19.01.2004.

⁸ Alexandru Tudor, „Suveranitatea națională și Biserica Ortodoxă Română din perspectiva integrării europene”, în *Suveranitate națională și integrare europeană*, Iași, Polirom, 2002, p. 196.

⁹ Conform adresei Secretariatului C.E.C. din 11.02.2005.

¹⁰ Alte lăcașuri de cult au fost probabil ridicate în filialele parohiilor, atât în cele noi, cât și în cele vechi.

Judecând după cifrele privind numărul de membri furnizate de oficialitățile greco-catolice (nu însă și conform datelor obținute în urma recensământului din 2002, care indică un număr de patru ori mai mic), Biserica Unită cu Roma ar reprezenta cea de-a treia denomi-națiune din țară în ordinea numărului de membri. Interzisă în 1948 și funcționând în clandestinitate până în 1989, Biserica Greco-Catolică a pierdut mai bine de 2,000 de lăcașuri de cult, care fac astăzi obiectul unui conflict prelungit cu unul dintre principalii beneficiari ai acestei deposedării – Biserica Ortodoxă. Numai 177 de lăcașuri au fost obținute după 1989 (dintre care doar 15 au fost propriu-zis retrocedate). Toate acestea sunt însă biserici vechi, anterioare schimbării de regim. Între 1989 și 2005 cultul a construit doar 90 de biserici (finalizate), alte câteva zeci fiind în construcție. Conform memorandumului greco-catolic din 2002, clericii uniți oficiază în alte peste 300 de „lăcașuri” improvizate.¹¹

În cazul principalelor culte neoprotestante, construcția de lăcașuri de cult după 1989 a reprezentat un fenomen de amploare. Structura marcat descentralizată a unora dintre aceste denomi-națiuni nu a permis întotdeauna centralizarea datelor privind apariția de noi așezăminte după revoluție.¹² Totuși, cifrele existente pot furniza o imagine a fenomenului care ne interesează și în interiorul acestui grup de confesiuni. Astfel, în cazul Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea numărul lăcașurilor de cult s-a dublat între 1989 și 2003, de la 526 la 1084.¹³ De remarcat însă că jumătate dintre noile lăcașuri au apărut în decursul anului 1990, fără a se înregistra o creștere numărului de membri, ceea ce sugerează că bisericile noi fie au fost înființate de comunități preexistente în noile condiții de libertate, fie existau deja și au fost oficializate în acel an. Practic, între 1990 și 2003 biserica adventistă a ridicat aproape 280 de lăcașuri (34% din numărul celor din 1990), în condițiile în care numărul de membri a crescut cu circa 20 de procente.

În cazul Bisericii Penticostale, creșterea s-a dovedit spectaculoasă. Numărul așezămintelor penticostale a crescut în mai puțin de 9 ani de la 1.343 (în 1995) la

¹¹ Asupra acestei cifre vom reveni în alt context.

¹² Cazul Bisericii Baptiste, de exemplu.

¹³ Conform statisticilor de pe www.adventist.org, consultate în luna decembrie 2004.

2.311 (în 2003).¹⁴ După toate probabilitățile, bisericile afiliate acestui cult s-au dublat ca cifră între anul căderii regimului comunist și 2004. Trebuie însă precizat că penticostalii, care reprezintă cel mai important cult neoprotestant din România, constituind aproximativ 1,5% din populația țării, au înregistrat o creștere nu mai puțin spectaculoasă la nivelul apartenenței confesionale. Numărul membrilor Bisericii Penticostale a sporit, între anii celor două recensăminte postdecembriste, cu aproape 50%.

În anul 2002, Comisia însărcinată cu eliberarea de avize pentru ridicarea de lăcașuri de cult a eliberat 246 de aprobări, după cum urmează: 128 pentru Biserica Ortodoxă, 8 pentru Biserica Catolică, 26 pentru Biserica Greco-Catolică, 15 pentru Biserica Reformată, 22 pentru Biserica Baptistă, 15 pentru Biserica Penticostală, 8 pentru Biserica Adventistă, 5 pentru Martorii lui Iehova, iar restul de 19 în favoarea altor grupuri religioase. Un an mai târziu, numărul aprobărilor a fost mai mic (197). Acestea s-au acordat în număr de 102 Bisericii Ortodoxe, 6 Bisericii Catolice, 14 Greco-Catolicilor, 3 Bisericii Reformate, 12 bisericilor baptiste, 7 celor penticostale, 11 cultului adventist și 30 Martorilor lui Iehova.¹⁵ De remarcat faptul că numărul relativ ridicat de biserici greco-catolice ar putea fi explicat de criza de lăcașuri de cult prin care trece această denominațiune; în timp ce cifra ridicată de lăcașuri iehoviste aprobate în 2003 ar putea fi legată de punerea în aplicare, cu întârziere, a deciziei Curții Supreme din 2000 prin care asociația religioasă cu pricina a fost recunoscută oficial ca și cult.

Cu o populație de credincioși de aproximativ 127.000 de persoane și circa 1.400 de lăcașuri, cultul baptist dispune de un lăcaș pentru fiecare aproape 90 de credincioși. În cazul Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea, raportul este chiar mai mare: un lăcaș de cult pentru fiecare 70 de credincioși. Biserica Ortodoxă Română, în schimb, dispune de o biserică pentru circa 1.300 de ortodocși.

¹⁴ R. Amariei, „Averea bisericii, o taină bine păzită”, *Capital*, 8 mai 2003. SSC citează un număr de 1.343 biserici și 787 capele în anul 2002 (www.culte.ro, accesat în ianuarie 2005), însă cifrele sunt de fapt copiate din statistica din 1999.

¹⁵ A se vedea Rapoartele Departamentului de Stat american privind libertatea religioasă în România pe anii 2003 și 2004.

Privind la relația dintre numărul de biserici construite după 1990 și populația auto-declarată ca aparținând unei anumite grupări religioase, cultul adventist a înființat un lăcaș pentru aproximativ fiecare 260 de membri ai acestei confesiuni. În cazul pentecostalilor raportul este probabil relativ similar.¹⁶ Firește, ritmul apariției noilor lăcașuri de cult a fost dictat în aceste cazuri de o creștere a numărului de credincioși, cu în jur de 50% în cazul pentecostalilor, aproape 20% în cazul baptiștilor, și cu peste 20 de procente în cazul adventiștilor, conform recensămintelor din 1992 și, respectiv, 2002.¹⁷ Biserica Ortodoxă a ridicat un lăcaș pentru cam fiecare 6.000 de credincioși în perioada la care ne referim aici.

Statisticile imediat anterioare trebuie însă interpretate contextual. Recensământul a înregistrat apartenența confesională a populației pe un formular cu o structură discriminatoare, care favoriza auto-declararea ortodoxă.¹⁸ Apoi, mai important, recensământul nu înregistrează calitatea de practicant în interiorul unei anume confesiuni, ci numai auto-percepția în raport cu eticheta de membru al unei asemenea confesiuni. Or, într-un stat majoritar ortodox cu o cultură impregnată de tradiția ortodoxă, în care actul intrării în corpul acestei biserici se face la naștere și nu presupune nici un fel de responsabilitate personală sau de confirmare ulterioară, apare probabil ca un număr considerabil de cetățeni să se declare ortodocși fără să solicite vreodată, în viața lor cotidiană, asistență religioasă ortodoxă sau să se simtă membri ai „trupului” Bisericii Ortodoxe.¹⁹ În cazul confesiunilor cu număr redus de credincioși, cu atât mai mult atunci când apartenența atrage oprobiul majorității sau alte dezavantaje, și în special în cazul religiilor care impun practici de confirmare a adeziunii confesionale, sentimentul de reală apartenență comunitară e proporțional mai răspândit. Noile lăcașuri de cult răspund atunci unei nevoi reale de practicare a ritualurilor confesionale specifice. În viitor, ar fi necesară o cercetare care să găsească

¹⁶ Am raportat numărul de biserici apărute după 1990 la numărul total al credincioșilor la recensământul din 2002.

¹⁷ Pentru adventiști am folosit datele statistice de pe site-ul oficial, citate mai sus.

¹⁸ Formularul conținea ca opțiuni „Ortodox” și „Altă religie”, nu și opțiuni de tipul „Ateu” sau „Fără religie”.

¹⁹ Fapt confirmat cumva de nivelul scăzut de religiozitate în sânul populației, relevant de mai multe sondaje recente.

raportul dintre numărul lăcașurilor de cult de o anumită confesiune și numărul de credincioși practicanți ai denominațiunii respective.

La rândul ei, natura lăcașurilor de cult are un impact direct asupra libertății de conștiință și a secularității statului. În cazul Bisericii Ortodoxe, cele aproximativ 3.000 de lăcașuri de cult ridicate sau inițiate după 1990 au fost, practic, în totalitate construcții noi. În celelalte cazuri, confesiunile nu ne-au putut oferi date cu privire la raportul dintre lăcașurile construite după 1989 și cele înființate după 1989. Totuși, informațiile parțiale de care dispunem arată că denominațiunile non-ortodoxe folosesc curent construcții preexistente, adesea imobile care au avut în trecut o altă funcțiune, pentru desfășurarea ritualurilor religioase.

Această practică este frecventă nu numai printre confesiunile neoprotestante, ale căror mici „biserici” (comunități) independente cumpără sau închiriază deseori case obișnuite pentru a le utiliza în scopuri liturgice. Parohiile romano-catolice, cel puțin în zonele în care catolicii nu reprezintă o proporție importantă din populația regiunii, au numeroase filiale care „funcționează” în casele enoriașilor sau alte lăcașuri improvizate ori adaptate.²⁰ Cu atât mai mult este acesta cazul greco-catolicilor, văduviți de așezăminte de cult după venirea la putere a comuniștilor și condamnați încă să aștepte retrocedarea unui număr adecvat de astfel de imobile. Memorandumul greco-catolic din 2002, care atrăgea atenția asupra situației precare a comunității de credincioși, cita un număr de 350 de „lăcașuri” improvizate în care preoții slujesc pentru credincioși. Toate au fost înființate oficial după 1989, însă doar o mică parte dintre ele au reprezentat noi construcții, majoritatea probabil provizorii.

După toate probabilitățile, numărul real al lăcașurilor de cult *construite* de către cultele minoritare în perioada post-revoluționară este substanțial mai mic decât cel al lăcașurilor *apărute* după 1989, iar prezența lor socială este mai puțin manifestă, mai puțin predispusă să modifice structura spațiului înconjurător decât în cazul bisericilor construite de cultul ortodox. Simbolistica exterioară a lăcașurilor aparținând anumitor culte nu impregnează spațiul înconjurător cu o semnificație religioasă, așa cum se întâmplă cu bisericile tradiționale. Lăcașurile confesiunilor neoprotestante, în special,

²⁰ Vezi situația prezentată pe site-ul Arhidiecezei de București, www.arcb.ro.

au deseori forma unor imobile obișnuite, a unor clădiri cu nimic ieșite din comun în peisaj. Chiar și acolo unde aceste așezăminte nu au fost amenajate în clădiri preexistente cu destinații anterioare diferite, ele se aseamănă adesea unor case de locuit sau unor mici blocuri, fiind asociate cu mai multă dificultate bisericilor. Uneori lăcașurile amintite nici nu afișează în exterior elemente simbolice creștine, sobrietatea neoprotestantă fiind cunoscută și având uneori, după cum se știe prea bine, rațiuni doctrinare. Am resimțit acest lucru în cercetările noastre, fiindu-ne mult mai ușor să deslușim, în teren, existența bisericilor ortodoxe.

Vizibilitatea fizică mai scăzută a lăcașurilor neoprotestante e bine pusă în lumină de comentariile unui pastor venit să predice în România, care a avut dificultăți în reperarea bisericii la care fusese invitat deși a bătut străzile indicate în lung și în lat. Așa cum comenta acesta criticând lipsa de prestanță a lăcașurilor respective, „majoritatea bisericilor evanghelice sunt ascunse de ochii și cunoașterea publicului, transmițând mai degrabă o imagine secretoasă decât una deschisă. Puține dintre bisericile noastre dispun de semne care să arate cine suntem... Nici arhitectura nu ne definește ca o biserică. În timp ce e simplu să descoperi o catedrală ortodoxă la fiecare colț de stradă, trebuie să cauți mult și bine până ce găsești biserica evanghelică.”²¹

Lipsa de vizibilitate amintită, deși pare să constituie o problemă pentru membrii comunităților religioase amintite mai sus, care și-o doresc „remediată”, are ca rezultat minimizarea intruziunii spațiilor comunitare seculare sau private de cele investite cu semnificație religioasă. În condițiile unei proliferări a lăcașurilor de cult, această caracteristică este mai degrabă benefică.

Un alt fenomen semnificativ în privința relației dintre construcția de lăcașuri de cult, pe de-o parte, și libertatea de conștiință și secularismul, pe de alta, îl reprezintă gradul de dispersare zonală al lăcașurilor aparținând diferitor confesiuni. După cum vom vedea, Biserica Ortodoxă Română a creat, în orașele studiate, zone cu concentrație ridicată de așezăminte ortodoxe. Deși nu avem o situație a raportului urban-rural în privința construcției de biserici ortodoxe putem aprecia, în urma

²¹ Citat în Raportul One Challenge International (OCI), *God's Heart for Romania*, București, 2001. Vezi www.oci.ro.

investigațiilor de teren și a situației imobilelor neconstruite atribuite BOR în scopul ridicării de biserici în mai multe municipii importante, că o parte considerabilă a eforturilor de acest tip ale clericilor și ierarhilor ortodocși s-au îndreptat spre orașe. Or, o atare concentrație de biserici pune probleme separației dintre religios și laic la nivelul spațiilor publice.

Situația arată substanțial diferit în cazul altor confesiuni. Am avut ocazia să analizăm liste cu adrese de biserici ale mai multor culte împărțite pe județe sau regiuni de comunități religioase.²² În cazul Conferinței Banat a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea, de pildă, existau în 2003 un număr de 120 de biserici. Din cele 45 din județul Arad, doar 3 se aflau în capitala de județ, restul fiind situate în localități mici, multe dintre ele la sate. Din cele 20 de biserici din județul Timiș, doar 3 se regăseau în orașul de reședință. Din cele 86 de așezăminte pentecostale din județul Suceava, numai unul (dintre cele aflate pe listă) este localizat în cel mai important oraș din județ (la Vatra Dornei se află în schimb 3). Situația e relativ similară și în alte regiuni cu o concentrație importantă de biserici pentecostale ori baptiste – rareori numărul de lăcașuri aparținând acestor confesiuni și aflate în orașele importante depășește cifra de 5 sau 6 (deși există și câteva excepții, precum București sau Timișoara, cu aproximativ 10 lăcașuri baptiste, de pildă).

Bazându-se pe impresionanta sa superioritate numerică, Biserica Ortodoxă Română desfășoară o adevărată campanie de construcție de biserici în orașe. Fenomenul va face subiectul secțiunilor ulterioare ale acestui Raport. În momentul de față ne mărginim să insistăm doar asupra faptului că datorită numărului, dar și concentrării eforturilor asupra marilor centre urbane, bisericile ortodoxe pun anumite tipuri de probleme pe care lăcașurile de cult ale altor confesiuni nu le ridică, sau, cel puțin, nu o fac într-un grad cât de cât comparabil.

²² O listă pentru Conferința Bănățeană a Bisericii Adventiste poate fi accesată pe site-ul acestei instituții, la <http://intercer.net/conbanat/Istoric/index.html?PHPSESSID=80f9a90b5adc70509f2925e2494e6486>. Două liste grupate pe județe cu biserici baptiste (aproximativ 900) și, respectiv, pentecostale (aproximativ 1,100) pot fi consultate pe site-ul www.crestin.ro. E mai puțin important dacă lista respectivă este exhaustivă (numărul bisericilor baptiste e probabil să fie mai mare cu 50%, iar cel al bisericilor pentecostale cu 100%), cât faptul că din analiza sa reiese limpede gradul de dispersare al bisericilor respective.

Legat de acest ultim punct, am remarcat și o altă particularitate care ține de amplasarea lăcașurilor de cult aparținând anumitor confesiuni, în special neoprotestante, prin comparație cu cele ortodoxe. Generalizând întrucâtva, am spune că lăcașurile de cult neoprotestante pe care le-am vizitat se împart în două grupuri: așezăminte situate în cartiere, având deseori forma unor case de locuit sau imobile care nu ies în evidență în raport cu arhitectura sau spațiul din jur; câteva biserici de dimensiuni mai mari, amplasate în arii nu neapărat centrale, însă la care se poate ajunge cu ușurință din diverse zone ale orașului. E și firesc să fie așa, căci datorită numărului redus de lăcașuri, pe de-o parte, și a dispunerii credincioșilor din marile orașe în zone diverse, pe de alta, comunitățile se preocupă de facilitarea accesului acestora din urmă la casele de rugăciune.

În cazul Bisericii Ortodoxe, în schimb, am constatat că pe lângă edificiile impunătoare, mai vechi și mai noi, situate în ariile centrale, foarte multe biserici se ridică în cartiere, printre blocuri și case. Amplasarea lăcașurilor de cult ortodoxe este, astfel, de natură să trezească probleme specifice acestor spații, care nu apar în legătură cu alte confesiuni. Câteva dintre aceste chestiuni vor face subiectul prezentului Raport. În clipa de față, doar Biserica Ortodoxă Română pune în pericol libertatea de conștiință și granița firească dintre religios și secular.

Din motivele enumerate anterior, Raportul de față se va referi cu precumpănire la BOR. În fapt, chiar structura acestuia, așa cum s-a desprins din investigațiile noastre, urmărește probleme create cu preponderență de ceea ce vom numi în continuare „campania BOR de construire de biserici”. Aceasta nu fiindcă Biserica majoritară ar fi fost punctul de plecare al cercetării, ci întrucât, odată cu evaluarea rezultatelor provizorii, a reieșit că viața religioasă și, din ce în ce mai mult, viața publică din țară sunt determinate în mod copleșitor de cultul în cauză.

Așa cum cititorul va putea să constate, există și alte particularități importante ale situației cultelor din România care au făcut din Biserica Ortodoxă un candidat la atenția pe anumite porțiuni exclusivă a studiului. O asemenea trăsătură o constituie autoritatea exercitată de BOR în relațiile sale cu organele statului și instituțiile publice. Această influență, consfințită formal de protocoale semnate de ierarhii ortodocși și

autorități (cum ar fi anumite ministere sau structurile subordonate lor), dar manifestă la fel de puternic la nivel informal, a dus la situația în care multe instituții publice sunt complet dominate de cultul majoritar. În penitenciare sau școli, în spitale și într-o mare măsură în armată, Biserica Ortodoxă deține un monopol practic exclusiv al asistenței religioase. Ridicarea lăcașurilor de cult în incinta unor asemenea instituții va constitui unul dintre principalele subiecte ale paginilor de mai jos.

Tot BOR domină detașat și un alt domeniu care ne-a suscitat interesul în mod deosebit, și anume finanțarea construirii lăcașurilor de cult de către autoritățile centrale și locale. Datorită dominației numerice, dar înainte de orice prin intermediul relațiilor stabilite cu autoritățile, BOR obține cu consecvență cele mai importante sume folosite pentru aceste scopuri. Mai mult, tradiția unor culte protestante sau asociații religioase recunoscute, precum Martorii lui Iehova, de a își afirma autonomia față de stat refuzând subvențiile oferite de acesta diminuează competiția pentru fonduri publice.

Pentru aceste rațiuni, așadar, Raportul de față tratează prioritar problematica ridicată de acțiunile Bisericii majoritare.

1. Amplasarea lăcașurilor de cult în spațiul urban

Proliferarea edificiilor religioase după 1989 pune probleme de ordin estetic, comunitar și principial. În prima privință, bisericile nu diferă prea mult de nenumărate alte clădiri ridicate în ultimul deceniu și jumătate în centrele urbane ale României. O privire pasageră în aproape orice cartier de blocuri și, în general, în orice zonă lipsită de protecția impusă de o semnificație istorică sau culturală specială, va întâlni numeroase exemple de construcții neinspirate, prost amplasate, disonante cu arhitectura și peisajul înconjurător, adesea diforme și nu rareori prost executate.

Uneori, lăcașurile de cult recent înălțate șochează prin arhitectura lor, care nu pare a fi inspirată din tradiția locală a așezămintelor de cult. La Constanța, de pildă, un paraclis ultra-central a fost amenajat într-un cort militar. În cazul unei biserici bucureștene, complexul format dintr-un lăcaș de cult, o clopotniță și o mică clădire auxiliară de forma și culoarea unui garaj auto amintește de o cazarmă militară cenușie dintr-un stat comunist. O biserică metalică de la marginea aceluiași oraș copiază parcă textura obiectivelor economice din jur – ateliere de dezmembrat mașini, service-uri auto, depozite de materiale pentru construcții. Pe Litoral, Biserica „Nașterea Domnului”, înălțată din plăci metalice vopsite cenușiu, se integrează perfect în peisajul industrial înconjurător.

Aceste aspecte de ordin estetic trădează, în primul rând, penurie de mijloace – în ciuda faptului că amploarea fenomenului de ctitorire de biserici poate sugera altceva – și, probabil, o anumită indiferență culturală. Multe dintre lăcașurile de cult ale ultimilor 15 ani se dovedesc, în acest sens, doar un simptom local al unei maladii mai extinse. Bisericile-maghernițe întâlnite uneori în cartierele orașelor României nu sunt, estetic, cu nimic mai speciale decât buticurile și chioșcurile care au luat cu asalt, încă de la începutul anilor '90, aceleași cartiere ale aceluiași orașe.

Prezentul Raport nu are ca scop abordarea problemelor de ordin estetic sau de urbanism. Obiectivul nostru principal este de a analiza, în măsura în care datele disponibile și investigațiile efectuate o permit, raportul dintre ingerința accelerată a

unor culte religioase în spațiul comunitar și privat și modificarea graniței dintre spațiul secular și cel religios.

O chestiune de principiu

Spre deosebire de chioșcurile și buticurile menționate, răspândirea lăcașurilor de cult în România ridică probleme de principiu. Într-o societate care nu intenționează să abdice de la separația bisericii de stat, proliferarea necontrolată a lăcașurilor de cult afectează, prin chiar manifestarea ei, granița dintre secular și religios. „Colonizarea” orașelor și satelor cu biserici, indiferent de patronajul cultelor sub care acestea sunt ridicate, poate în și prin sine genera presiuni asupra cetățenilor care nu au sensibilități religioase sau care preferă să și le cultive într-o manieră pur privată. În mod similar, popularea în exces a peisajului urban cu biserici ce aparțin cu preponderență unui cult anume poate afecta sentimentul de securitate religioasă sau de libertate de credință al membrilor altor grupări religioase.

Niște autorități responsabile nu ar lăsa buticurile sau chioșcurile să se răspândească necontrolat în fiecare ungher al orașului la bunăstarea căruia sunt datorare să vegheze doar fiindcă, să zicem, există suficient de mulți întreprinzători dispuși să demareze o mică afacere de cartier. În mod similar, autoritățile nu ar trebui să permită aglomerarea lăcașurilor de cult doar pentru că un cult anume își poate permite să construiască un nou edificiu religios, urmat apoi de un altul și de încă un altul. Aceasta, nu pentru că ridicarea unui lăcaș de cult ar depinde de voința arbitrară a altcuiva decât dorința liber exprimată a cultului în cauză, ci întrucât trebuie asigurat echilibrul cu interesele altor actori comunitari. Cu atât mai mult cu cât, în cazul lăcașurilor de cult, spre deosebire de acela al chioșcurilor pe care le-am utilizat până acum în scop ilustrativ, statul trebuie să vegheze la păstrarea liniei de demarcație dintre sfera secularului și cea a religiosului. Or, granița poate fi încălcată nu doar prin acte care leagă statul direct de interesele cultelor (și vice-versa), ci și prin acapararea simbolică, de către unul sau mai multe dintre acestea din urmă, a spațiului public.

Prin urmare, deși ne vom referi în continuare la aspecte concrete ale reconfigurării peisajului urban de către lăcașurile de cult, credem că însăși proliferarea,

peste un anumit nivel, a bisericilor sau a altor edificii religioase de natură similară pune probleme de natură principială.

Reconfigurarea spațiului urban de către proliferarea lăcașurilor de cult

Am afirmat că frecvența lăcașurilor de cult afectează, printr-un efect de dominație simbolică, separația bisericii de stat. Efectul se vede adesea potențat de maniera concretă în care bisericile se așează în context. Alterând la nivel funcțional viața din ariile seculare, modificându-le structura și mecanica, lăcașurile de cult pot deveni un mijloc de colonizare religioasă a populației. Fenomenul se vede analog aceluia al invaziei instituțiilor publice, dar și a unor spații publice precum străzile sau stațiile (așa cum se întâmplă, de pildă, în Argentina), de către simboluri religioase. Datorită faptului că lăcașurile de cult afectează direct, așa cum vom vedea, chiar zonele contigue spațiului privat, efectele fenomenului investigat cresc în amploare. Fie treptat, fie de-a dreptul brutal, biserica se insinuează din ce în ce mai adânc în viața cotidiană a cetățeanului.

O proporție importantă a lăcașurilor de cult ale ultimului deceniu și jumătate a fost ridicată în sânul deja aglomeratelor, supra-construitelor cartiere lăsate moștenire de regimul comunist. În cazul Bisericii Ortodoxe, această strategie pare evidentă. În București, dar mai ales în orașe ca Suceava, fenomenul s-a generalizat. Din constrângeri de spațiu, neputând însă exclude și o strategie deliberată, multe dintre bisericile în cauză se înalță în imediata apropiere a blocurilor de locuințe, uneori la distanțe de numai câțiva metri de acestea. În Suceava, un caz extrem în grupul de orașe analizat aici, am întâlnit cel puțin 3 situații în care bisericile au fost ridicate în mijlocul unui careu strâns, format din patru blocuri, practic în curtea din spate a acestora din urmă. La Buzău, o hotărâre a Consiliului Local datând din anul 1998 a acordat Bisericii Ortodoxe un teren pentru ridicarea plănuitei biserici „între blocurile 8 și 9 Nicolae Bălcescu”. Un an mai târziu, o altă decizie a autorităților locale acorda un imobil în același scop „între blocurile 22B și 22C Spiru Haret”.²³

²³ Vezi Hotărârile nr. 114/22.10.1998 și nr. 102/29.07.1999 ale Consiliului Local al Municipiului Buzău.

Ca urmare, priveliștea de pe ferestrele apartamentelor, până de curând limitată la alte blocuri și eventual la „complexe” comerciale de concepție socialistă, este acum întâmpinată adesea și de biserica de cartier, aproape întotdeauna ortodoxă. Aceasta își anunță săptămânal prezența pe o rază de multe sute de metri prin intermediul clopotelor și, nu rareori, își face cunoscută doctrina prin intermediul instalațiilor de sonorizare. În orașul care adăpostește cetatea de scaun a lui Ștefan cel Mare, cel puțin, aproape fiecare biserică nouă dintre cele aproximativ 25 vizitate dispune de propriile difuzoarele îndreptate spre exterior.

În Capitală, am întâlnit cazuri de biserici mai degrabă impunătoare construite la 15-20 de metri în fața blocurilor din jur, cărora le răpesc preț de câteva etaje lumina naturală. Este, de pildă, situația bisericii ortodoxe de pe bulevardul bucureștean Brâncuși, interpusă într-un intrând semicircular între apartamentele de locuit, pe de-o parte, și Parcul Titan de pe celălalt trotuar al bulevardului, pe de alta. Datorită formei curbe a blocului, biserica cu hramul „Sf. Mucenic Mercurie” pare cumva adăpostită de mai marea construcție vecină. Iar distanța între cele două este suficient de mică încât, pentru a ajunge la casa scării, riveranii să treacă prin chiar curtea așezământului religios, deocamdată nedefinită în mod precis. Vara și toamna, copiii care ies la joacă în fața blocului se zbenguie, de fapt, în ograda așezământului. Iar persoanele în vârstă care își petrec o bună parte din zi la aer o fac față în față cu aceasta din urmă.

În alte situații, bisericile stau chiar „în drumul” locuitorilor din preajmă. De exemplu, biserica din bulevardul Basarabia (București) a fost plasată în asemenea mod încât incomodează accesul direct de la grupul compact de blocuri din spate înspre bulevard. Ca să nu ocolească prea tare, unii dintre riverani ajung de la aleea de bloc la strada principală prin curtea bisericii – care dispune de o poartă secundară și o potecă transversală, pare-se special construite în acest scop.

Am întâlnit în mai multe cazuri spații acordate de consiliile locale pentru construirea de biserici în zone evident improprie. Un exemplu întrucâtva tipic sunt capelele ridicate pe trotuarele largi ale bulevardelor centrale. Mai des, bisericile se ridică pe spații verzi sau locuri de joacă. În luna aprilie a anului 2004, de exemplu, Consiliul Local al Municipiului București a dat în folosință gratuită Bisericii Ortodoxe

un imobil cu suprafața de 2.000 metri pătrați la intersecția străzilor Cutezătorilor și Prieteniei. Perimetrul respectiv, bine delimitat de blocurile vechi care îl încadrează perfect, este o oază dens construită de vechi *bungalow*-uri comuniste nu lipsite de farmec (cel puțin în contextul cartierelor bucureștene). De fapt, chiar străzile Cutezătorilor și Prieteniei arată mai curând ca niște alei strâmte, iar faptul că micile apartamente dispun de o curte „în fața casei” conferă zonei cu pricina un aer tihnit, de orașel de provincie. Singurul teren pe care biserica plănuită l-ar putea ocupa în acest ansamblu îngrămădit de locuințe este un mic loc de joacă pentru copii.

În Buzău, biserica „Sf. Andrei” din cartierul Micro XIV a fost construită pe un spațiu verde în care riveranii se întâlneau de obicei atunci când ieșeau la aer. Conform declarațiilor unuia dintre locatarii clădirilor din imediata apropiere a bisericii, „și acum lumea mai vine și, din obișnuință, se oprește și se odihnește sau discută pe marginea gardului bisericii”. Biserica „Sf. Toma” din parcul buzoian Marghiloman și casa parohială atașată au distrus, la rândul lor, o bucată de parc și un teren de joacă pentru copiii din blocurile din jur. Biserica „Sf. Spiridon”, aflată în construcție, se va finaliza cu prețul tăierii a 20 de copaci dintr-o arie verde și a restrângerii unui loc de joacă pentru copii. În fine, recent Episcopia Buzăului a solicitat un teren pentru construcția unei biserici pe strada Mesteacănului, într-un părculeț amenajat de riverani.

Presărarea lăcașurilor de cult în miezul cartierelor urbane, în arii dens populate, printre blocuri aglomerate, ocupând puținele spații verzi și locuri de joacă, demonstrează indiferența BOR față de complexitatea vieții comunitare moderne. Lăcașul de cult nu se mai înscrie în traiectoria unui ritual în care individul își părăsește vecinătatea pentru a participa, alături de confrăți și -surori, la slujba religioasă de la „biserica mare”, central situată. Cetățeanul de la oraș trece acum zilnic, dimineața spre serviciu și după-amiaza în drum spre casă, atunci când iese să facă cumpărături de la magazinul de cartier sau când își duce copiii la grădiniță, prin fața instituției cu pricina. Îi aude clopotele la fiecare slujbă și se angajează periodic în conversații familiare cu *fund-raiser*-ii preotului paroh, la ușa propriului apartament. În zilele frumoase de vară și toamnă, copiii și persoanele în vârstă ies la aer, „pe ulița din fața casei” sau „pe prispă”, în chiar umbra bisericii din fața locuinței. Se poate recunoaște aici o situație

mai curând rurală, proprie comunităților mici, a așezămintelor de cult. De altfel, în București și Suceava, multe dintre bisericile și paraclisele construite în prima parte a anilor '90 chiar au, atunci când nu sunt amenajate direct în corturi,²⁴ un aer de biserică de țară – încropite din bârne de lemn și placaj, cu geamuri mici și cețoase, cu pereți șui și acoperișuri ce parcă stau să cadă.

Nu este surprinzător, într-un asemenea context, că lăcașurile se ridică fără să se mai țină cont de faptul că ortodocșii practicanți și ocazionali din zonă au deja acces ușor la biserici învecinate. Am amintit mai sus de edificiul plănuit a fi ridicat la intersecția străzilor Cutezătorilor și Prieteniei, pe care îl vom cita aici ca exemplu deși același lucru se poate spune despre multe lăcașuri similare. Locatarii acestui mic spațiu izolat se află la doar câteva minute de mers pe jos de cel puțin trei biserici ortodoxe din preajmă (Dristor, Piața Muncii, strada Ghe. Petrașcu). E greu de presupus că un lăcaș de cult ridicat pe terenul actualului loc de joacă ar suplini o nevoie reală de parohii ortodoxe în zonă. Pe de altă parte, în ipoteza în care BOR urmărește nu să răspundă unei nevoi demografice, ci să reconfigureze spațiile urbane în așa fel încât lăcașul de cult ortodox să devină centrul vieții de cartier, dominând restul ariilor publice înconjurătoare, e explicabil de ce simpla existență a unor lăcașuri similare la distanțe mici nu devine un motiv suficient pentru a rezista tentației unei noi ctitorii.

Aglomerări de biserici

Investigațiile întreprinse sugerează că Biserica Ortodoxă Română nu se ghidează, în campania sa de construire de așezăminte de cult, după criterii demografice. În mod simetric, autoritățile nu par să țină cont nici ele de astfel de principii atunci când acordă în folosință gratuită terenuri pentru ridicarea de biserici ortodoxe. În București au apărut, ca urmare a acestui fapt, zone cu o concentrație relativ ridicată de ctitorii, în marea lor parte post-decembriste. Situația e consonantă cu perspectiva conform căreia biserica dorește să dobândească rolul de nucleu al vieții de zi cu zi a cartierului, de centru al vieții comunitare urbane.

²⁴ Cazul paraclisului Catedralei Eroilor „Sf. Treime” din Constanța.

Un caz concludent poate fi regăsit în cartierul bucureștean Berceni (bulevardul Brâncoveanu colț cu strada Huedin). Deși în zonă exista deja o mică biserică în perioada anterioară revoluției, după 1990 s-au ridicat în imediata sa apropiere nu mai puțin de 3 lăcașuri de cult ortodoxe, la distanțe de câteva sute de metri unul de celălalt (și de biserica veche). Mai mult, deși unul dintre lăcașurile amintite are dimensiuni gigantice, putând cu ușurință adăposti un număr suficient de mare de persoane încât să răspundă nevoilor riveranilor, biserica de lemn de pe aceeași stradă va fi în anii ce urmează dublată de o biserică „geamănă” de dimensiuni considerabile. Recent, autoritățile au acordat un al patrulea spațiu pentru un așezământ de cult ortodox, la distanță de aproximativ zece minute de mers pe jos (str. Mirea Maria Luiza). Biserica în cauză se află, în clipa de față, într-o fază incipientă de șantier, ocupând grădina dintre două blocuri.

Tot în București, Parcul Drumul Taberei este azi flancat de 4 lăcașuri de cult ortodoxe recent construite pe laturile buclei bulevardului cu același nume. În fine, pentru a da un ultim exemplu din Capitală, în zona din jurul Parcului Titan (perimetrul format de Str. L. Rebreanu și bulevardele Basarabia, Pallady, Grigorescu, 1 Decembrie 1918) s-au ridicat numeroase lăcașuri de cult ortodoxe din 1990 încoace, pe lângă cele alte câteva biserici vechi cuprinse în arealul respectiv, e drept destul de extins. Doar Consiliul General al Municipiului București a acordat cultului în folosință gratuită, până acum, cel puțin 7 terenuri în această zonă.

Poate că nicăieri nu este mai evident dezechilibrul dintre nevoile demografice, pe de-o parte, și numărul și amplasarea de noi lăcașuri de cult ortodoxe, pe de alta, decât în Municipiul Suceava. Orașul, a cărui tradiție multiculturală și multi-cultică antebelică s-a diminuat substanțial în anii comunismului, este astăzi împânzit nu doar de vechi biserici monument datând din vremurile faimoșilor domnitori al Moldovei, ci și de noi lăcașuri de cult care își dispută granițele parohiei la nivel de stradă și de bloc. Am întâlnit câteva cazuri în care grupuri de 3 sau chiar 4 biserici s-au ridicat ori sunt în curs de înălțare la distanțe de câteva minute de mers pe jos una de cealaltă. Numai profilul clădirilor de locuințe și aglomerația de blocuri din cartierele comuniste mai pot

ascunde, jos în teren, faptul că așezămintele ortodoxe se află la doar câteva străzi depărtare.

Mai mult decât atât, lăcașurile de cult din Suceava sunt în general de dimensiuni destul de mari. Pe lângă câteva edificii de-a dreptul impozante, precum „Sf. Ioan cel Nou” sau „Sf. Apostol Andrei”, ca să nu mai pomenim uriașa catedrală în construcție „Nașterea Domnului” din bulevardul Enescu,²⁵ majoritatea celorlalte noi lăcașuri de cult ortodoxe sunt relativ încăpătoare. Dacă Biserica Ortodoxă Română ar fi avut în vedere acoperirea uniformă a nevoilor credincioșilor, abordarea sa ar fi fost, de bună seamă, diferită.

Sonorizarea exterioară

Perfect congruentă cu această mentalitate se dovedește practica sonorizării exterioare a bisericilor, devenită suficient de comună încât să fie uneori sprijinită din bani publici. Astfel, administrația locală din Baia Mare a finanțat cu 200 milioane lei instalația de sonorizare a catedralei ortodoxe *neterminate* „Sfânta Treime” din municipiu,²⁶ în timp ce în comuna Săbăoani chiar primăria a instalat în biserica catolică din localitate o instalație audio, prin care se transmit alternativ slujbe religioase și mesaje de la autoritățile locale.

Sonorizarea exterioară pare să fie străină cultelor protestante și neoprotestante. În cazul celor câtorva biserici adventiste, pentecostale, baptiste sau iehoviste vizitate nu am întâlnit difuzoare amplasate în exteriorul clădirilor de cult. Conform informațiilor primite de la asociația religioasă „Martorii lui Iehova”, unul dintre puținele grupuri confesionale care a răspuns exhaustiv și precis cererilor noastre de date, nici unul dintre lăcașurile de cult care îi aparțin nu folosește sonorizare exterioară. Explicația oferită ca răspuns la solicitarea de date statistice merită citată pe larg: „Nici unul dintre lăcașurile noastre de cult ... nu dispune de instalații exterioare de sonorizare sau de alte mijloace sonore de chemare a credincioșilor la serviciile religioase, în virtutea

²⁵ Înălțimea sa preconizată de 72 de metri o va transforma într-una dintre cele mai înalte catedrale din țară, poate chiar cea mai înaltă în măsura în care va fi finalizată înainte de Catedrala Mântuirii Neamului sau catedrala „Sf. Treime” din Baia Mare.

²⁶ Primăria Baia Mare a finanțat cu 200 milioane lei instalația de sonorizare a catedralei „Sf. Treime” din Baia Mare – vezi „Catedrala banilor publici”, *Gazeta de Maramureș*.

respectului pe care, ca creștini, trebuie să îl arătăm semenilor noștri. În opinia noastră, utilizarea unor asemenea instalații ori mijloace ar însemna, pe lângă tulburarea liniștii publice, și încălcarea libertății religioase a celor ce nu ne împărtășesc credința.”²⁷

Și reprezentanții asociației care reunește bisericile baptiste din România ne-au informat că, fără a exclude complet posibilitatea utilizării mijloacelor în cadrul unor biserici aparținând acestui cult cu o structură puternic descentralizată, cazurile, dacă există, constituie o excepție. Mai mult, instalațiile sonore ar fi utilizate oricum doar în cazurile unor celebrări speciale. În absența unor statistici generale de la celelalte culte, ne mărginim să constatăm prezența, în proporție covârșitoare, a acestor mijloace tehnice pe bisericile ortodoxe vizitate. Ele par nelipsite pe geamiile musulmane din Constanța și apar și pe câteva biserici romano-catolice. Pe de altă parte, în cazul catolicilor statisticile parțiale sugerează că practica nu este foarte răspândită, sau cel puțin nu în toate regiunile țării: din cele 120 de lăcașuri ale Episcopiei Satu Mare nici unul nu dispune de instalații de sonorizare exterioară.²⁸

Diseminarea mesajului religios prin difuzoarele montate în exteriorul lăcașurilor de cult ortodoxe nu se mai leagă astăzi de momente de importanță religioasă specială, în care mulțimea de enoriași doritoare să participe la ritual nu își găsește locul în bisericile neîncăpătoare. Dimpotrivă, slujba este transmisă în mod obișnuit pe calea undelor sonore nu celor prezenți, ci persoanelor absente, care preferă să se îndeletnicească în timpul ritualului cu altceva. Ținta reală a transmisiunilor par a fi credincioșii nepracticanți sau persoanele neconvertite, asupra atenției cărora Biserica majoritară își afirmă astfel dreptul.

În Capitală, volumul difuzoarelor este adesea destul de puternic încât slujbele să se audă, perfect inteligibil, de la sute de metri distanță, din interiorul apartamentelor riveranilor. La Suceava, unde aproape fiecare biserică ortodoxă dispune de o instalație externă, nivelul sonorizării e comparativ decent. Pe de altă parte, instalația audio pare să funcționeze cu ocazia fiecărei ceremonii religioase și uneori între acestea. La Târgu Mureș, biserica din părculețul bulevardului 1848 s-a ridicat doar la câțiva metri de

²⁷ Conform adresei 2071/2004 din data de 20.10.2004.

²⁸ Adresa nr. 141/2005.

blocurile și magazinele înconjurătoare. Conform declarațiilor celor care locuiesc în imediata sa apropiere, aceasta poluează fonic zona în timpul slujbelor, dar mai ales atunci când se trag clopotele.

Tot în orașul transilvan, biserica din intersecția bulevardelor 1 decembrie 1918 și Pandurilor – cunoscută și sub numele de „biserica McDonald’s”, deoarece înainte de atribuirea terenului Bisericii Ortodoxe, acesta fusese solicitat de lanțul de fast-food pentru un restaurant – mai este poreclită „biserica lui Păunescu”. De câteva ori pe an, aici poposesc Adrian Păunescu și Cenaclul său. Cu ocaziile respective în fața așezământului se scot mai multe difuzoare de mare capacitate, prin care se transmite atât slujba, cât și întregul program artistic.

Situația nu se schimbă nici în cazul instituțiilor în care liniștea ar trebui să facă subiectul unei ordini interne stricte. În curtea spitalului bucureștean de copii Maria Sklodowska Curie (Budimex), instalația audio a lăcașului ortodox inundă spațiul înconjurător cu rostiri religioase în fiecare dimineață de duminică, dinainte de ora 9. În curtea Spitalului Județean (aripa veche) din Suceava, cele două boxe ale parohiei “Sf. Ier. Nicolae” sunt mai reținute, putând totuși fi auzite de bolnavii din secțiile imediat înconjurătoare. Pe de altă parte, în cazul din urmă difuzoarele transmit muzică rituală și după-amiezele, atunci când în biserică nu se oficiază public nimic.

Cele mai multe dintre cererile adresate mai multor culte din România prin care solicitam informații cu privire la numărul bisericilor care dispun de sonorizare exterioară au rămas fără răspuns. Ca urmare a investigațiilor pe teren, am constatat că o parte considerabilă a lăcașurilor vizitate – și, în Suceava, cvasi-totalitatea acestora – dispun de asemenea instalații. Dat fiind modul în care ele sunt de obicei folosite, credem că putem afirma cu un grad ridicat de certitudine că numeroase biserici ținesc astăzi la statutul de nucleu sonor al spațiului comunitar, fie că e vorba de cartier sau de incinta unor instituții publice. Instalația audio a lăcașurilor de cult a devenit, în dese ocazii, un instrument de propagandă religioasă.

Protestele cetățenilor

Întrucât bisericile de cartier se construiesc frecvent fără să se țină prea mult seama de interesele și opinia riveranilor, cetățenii s-au unit uneori în proteste împotriva încercărilor cultelor de a acapara puținele spații verzi sau de joacă pe care le mai au la dispoziție. Protestele în cauză au luat uneori forma unor mișcări organizate, de cursă lungă, precum în cazul Parcului Carol din București. Pentru salvarea acestuia s-a inițiat o acțiune ce a durat aproape un an de zile și a inclus demonstrații, campanii de presă și procese în justiție. Locuitorii din zonă s-au implicat activ în aceste operațiuni alături de societatea civilă.

Și alte proteste s-au bucurat de o atenție largă, mai ales atunci când proiectele de construcție amenințau să afecteze nu doar spații restrânse, ci arii importante ale unor mari orașe. La Constanța, intenția de a construi un complex comercial și unul creștin-ortodox în Parcul Tăbăcărie a coalizat în opoziție o proto-alianță de cetățeni și organizații. În același oraș, demararea unui șantier de biserică ortodoxă în Parcul Gării a determinat opoziția spectaculoasă a arhitecților din localitate. O grupare de asociații a reușit să întoarcă o decizie a autorităților locale, prin care se acordau greco-catolicilor și franciscanilor două parcele gemene într-un spațiu verde din Târgu Mureș. La Suceava, conducerea instituției de învățământ superior din localitate a blocat ridicarea unei biserici în parcul Universității.

Aceste proteste de anvergură, care s-au bucurat de atenția presei naționale și regionale, nu au avut întotdeauna succes. Alteori, a fost nevoie de perioade lungi de timp și eforturi extraordinare pentru a înfrânge determinarea Bisericii Ortodoxe Române, fapt imposibil fără implicarea mass media. Am dorit să aflăm însă, dincolo de situațiile notorii, și care a fost atitudinea locuitorilor din zonele „marginale” unde s-au construit biserici. Am întreprins investigații în acest sens în orașul Buzău și am aflat că în mai multe dintre cazurile în care au fost ridicate după 1989 așezăminte ortodoxe cetățenii au luat atitudine.

Astfel, în cazul Bisericii „Sf. Mina” de pe strada Spiru Haret, ridicată în imediata apropiere a unei grădinițe, locatarii au transmis autorităților memorii și au încercat să poarte discuții cu reprezentanții bisericii și primăriei prezenți la fața locului. Conform declarațiilor unuia dintre protestatari, acesta ar fi fost amenințat la serviciu că

continuarea opoziției ar putea atrage concedierea sa. Angajatorul era nimeni altul decât Primăria localității.

În cazul bisericii „Sf. Andrei” (cartierul Micro XIV), protestele locatarilor au fost strict limitate de fața locului, necăpătând o anvergură oficială. S-au plâns special persoanele în vârstă, care au pierdut parcul în care ieșeau de obicei să se plimbe și să discute. Mai mulți riverani au acuzat zgomotul produs de biserica ortodoxă, aflată la doar câțiva metri de locuințele lor.

Locuitorii zonei din preajma Parcului Marghiloman s-au dovedit mai incisivi, căci proteste lor organizate cu ocazia venirii reprezentanților bisericii și primăriei pentru măsurători și organizarea șantierului au fost însoțite de mai multe memorii către municipalitate. Persoanele intervievate nu ne-au putut furniza date exacte despre soarta reclamațiilor lor. Cert este însă că biserica „Sf. Toma” și casa parohială s-au construit pe locul ocupat de un parc, un loc de joacă și un drum de acces spre spațiul verde.

Protestul cel mai îndelungat și sistematic organizat în Buzău a avut loc în cazul Bisericii „Sf. Spiridon” de pe bulevardul Nicolae Bălcescu, aflată la distanță de 10-20 de metri de mai multe blocuri din zonă și pentru care s-a amputat un spațiu verde și un loc de joacă pentru copii. Riveranii au început protestele la fața locului încă de timpuriu și au trimis memorii la Primărie, Mediu și utilitățile publice. Conform celor declarate, absența unui răspuns i-a determinat să se adreseze instanțelor de judecată, care au decis însă foarte repede în defavoarea lor. În cele din urmă, cetățenii au trecut la gesturi de forță, astupând șanțurile săpate în timpul zilei de muncitori. Avertizările Poliției i-au făcut însă să înceteze aceste forme de opoziție. Mass media locală a prezentat o emisiune televizată în care reprezentantul locatarilor l-a confruntat direct pe consilierul juridic al Episcopiei Buzăului. Cel din urmă i-a repetat de câteva ori întrebarea „De ce trebuie să vi se ceară vouă acordul, ce, nu sunteți ortodocși?”

2. Asocierea lăcașurilor de cult cu autoritățile și instituțiile publice

Campania Bisericii Ortodoxe Române de invadare a vieții publice prin lăcașuri de cult nu se limitează la colonizarea comunităților urbane dintre conglomeratele de blocuri asupra cărora s-a concentrat până acum prezentul Raport. O țintă predilectă s-au dovedit, de-a lungul ultimilor ani, autoritățile și instituțiile publice. Încercările de acaparare par să se fi îndreptat în patru direcții preferate – armata, unitățile educaționale, spitalele și penitenciarele –, fără să se limiteze însă la acestea. În instituțiile menționate, BOR domină în mod autoritar, și în anumite cazuri chiar exclusiv, activitățile religioase. Prezența celorlalte culte este aproape invizibilă prin comparație, uneori și din motive de doctrină. Un reprezentant al Uniunii Bisericilor Baptiste din România ne-a informat, de pildă, că asemenea forme de asistență religioasă fac mai puțin parte din filozofia grupului religios respectiv.

Prezența tot mai frecventă a cultului majoritar în școlile de stat și în spitale, în penitenciare, în unitățile din subordinea Ministerului Apărării Naționale ș.a.m.d. ridică grave probleme normative. Se vede întâi pus în discuție principiul secularității statului. Alăturarea directă dintre simbolurile religioase și cele aparținând autorităților seculare, desfășurarea unor anumite activități religioase în perimetrele aflate în administrația instituțiilor de stat, în fine, chiar ridicarea unor biserici în incinta acestora, poate transforma statul într-un agent al diseminării doctrinelor și practicilor religioase. Neutralitatea statului în raport cu credințele și instituțiile religioase s-ar putea vedea adânc afectată.

O a doua temă principală pusă de apariția și înmulțirea lăcașurilor de cult în instituții publice privește libertatea de conștiință, înțeleasă atât ca libertate de manifestare a credințelor religioase, cât și ca drept al persoanelor de a nu fi expuse presiunilor de natură religioasă. Am afirmat în secțiunea anterioară a Raportului că prezența în abundență a lăcașurilor de cult în spațiile comunitare seculare poate în sine exercita o atare presiune prin efectul de dominație simbolică exercitat asupra indivizilor, cu atât mai mult atunci când aceste edificii aparțin cu preponderență unei

anumite grupări religioase. În opinia noastră, contextul formal creat de asocierea dintre instituțiile religioase și cele publice amplifică acest efect.

Dacă în cazul bisericilor de cartier pericolul principal îl constituie contiguitatea ariilor învăluite de semnificație religioasă cu spațiul privat (locuințele sau zonele din imediata vecinătate a acestora), în cazul instituțiilor publice principalul motiv de îngrijorare privește un efect de *spillover* – de revărsare a caracteristicilor unui sistem asupra altuia. În cazul nostru, instituția religioasă se vede investită cu autoritatea proprie organismelor statului. Presiunea exercitată în școli asupra elevilor de clerul ortodox, dar și de administrația laică, luând adesea forma unor strategii de intimidare directă, este deja un fenomen documentat.²⁹ Ne putem aștepta ca presiunea asupra tinerilor recruți, fie ea și formală, să fie cu atât mai mare cu cât raporturile dintre aceștia și administrația unităților militare sunt mai strict reglementate. În fine, problema e potențată de fenomenul „audienței captive”, propriu multora dintre instituțiile publice enumerate mai sus. La acesta ne vom referi înspre finalul secțiunii de față.

În lumina chestiunilor menționate, vom analiza în continuare principalele coordonate ale fenomenului construcției de așezăminte de cult în incinta instituțiilor publice. Pe lângă date statistice, ne preocupă și modul în care lăcașurile de cult asociate formal sau simbolic instituțiilor amintite influențează în mod direct buna organizare a vieții comunitare din interiorul acestora din urmă.

Nu dispunem de informații generale cu privire la numărul bisericilor din interiorul altor instituții ale statului decât cele enumerate și ne ferim să emitem o judecată precisă în această privință. Totuși, unele cazuri speciale merită menționate. În curtea Agenției Regionale de Protecția Mediului din Capitală (zona Lacul Morii), instituție subordonată Ministerului Mediului și Gospodăririi Apelor, se găsește o mică biserică de lemn cu o cruce metalică albă, bine definită pe fundalul albastru al clădirii tutelare. Nu cunoaștem date oficiale cu privire acest edificiu, mai ales că nu am primit un răspuns oficial la solicitarea noastră de informație. Dorim să afirmăm însă că

²⁹ Emil Moise, „Relația stat-biserică în privința educației religioase în școlile publice din România”, *Journal for the Study of Religions & Ideologies* 7 (2004).

simplică sa existență în curtea Agenției, o instituție a autorității centrale, constituie un exemplu îngrijorător al fragilității graniței dintre puterea de stat și autoritatea religioasă.

Lăcașurile de cult în unitățile de învățământ

În absența unor date exacte cu privire la numărul lăcașurilor de cult din unitățile aflate în subordinea Ministerului Educației și Cercetării,³⁰ vom folosi în cele ce urmează date statistice parțiale și pe alocuri nesigure. Astfel, conform statisticii Secretariatului de Stat pentru Culte citată anterior, existau la data de 1 ianuarie 1999 un număr de 13 lăcașuri de cult în cadrul unor unități școlare și 7 în incinta unor aziluri și orfelinate. Statistica din anul 2001, furnizată tot de către SSC și citată, și aceasta, mai sus, vorbește deja despre 34 de lăcașuri de cult în școli și 36 în aziluri și orfelinate. Altfel spus, în interval de cel mult trei ani numărul bisericilor sau capelelor din școli a devenit de peste două ori și jumătate ori mai mare, iar cel din orfelinate și aziluri de peste cinci ori mai mare.

Ne rezervăm dreptul de a pune la îndoială precizia acestor date, dar fiind faptul că statisticile din 2001 nu par să fi fost corect întocmite. Astfel, de pildă, cele două statistici indică un număr identic de lăcașuri de cult construite (145) și, respectiv, în construcție (731) pentru anii 1999 și 2000. Or, este foarte puțin probabil ca numărul acestor edificii religioase să fi rămas același. În majoritatea celorlalte privințe, dar nu în toate, cifrele SSC diverg în mod plauzibil. Prin urmare, deși e posibil ca numărul de biserici în școli sau orfelinate să fi suferit un salt brusc în decurs de numai trei ani, este la fel de probabil ca statisticile Secretariatului de Stat pentru culte să nu fi fost aduse la zi sau să fi fost greșit alcătuite.

Conform datelor furnizate de website-ul Patriarhiei Ortodoxe, existau în anul 2003 un număr de 42 de lăcașuri de cult în unități de învățământ și 52 în așezăminte de ocrotire socială. Ca și datele SSC, cifrele BOR nu sunt precis circumscrise: e neclar, de pildă, dacă cele 42 de lăcașuri amplasate în unități de învățământ le includ și pe acelea din instituțiile de învățământ superior și, în cazul unui răspuns afirmativ, în ce

³⁰ Acesta a răspuns solicitărilor noastre repetate afirmând în mod sistematic că nu deține informațiile cerute.

măsură numărul conține și bisericile din căminele studențești. Mai mult, nu avem cum ști sigur dacă numărul de 42 de biserici sau capele se referă și la acelea din învățământul teologic de orice grad.

În opinia noastră, este puțin probabil ca cifra citată să se refere la unitățile de învățământ universitar și teologic. Datele obținute³¹ sugerează că numărul capelor din școli și licee este, totuși, ridicat. Astfel, în județul Timiș existau în noiembrie 2004 nu mai puțin de 11 capele în tot atâtea școli și licee, doar una dintre ele fiind în construcție (de remarcat și un fapt asupra căruia vom reveni ulterior – toate capelele se află în unități de învățământ din Timișoara). Or, deși județul Timiș este unul dintre cele mai populate ale țării, având și o populație școlară comparativ ridicată, apare puțin probabil ca el să conțină doar în învățământul pre-universitar peste un sfert din numărul de lăcașuri de cult din școlile, liceele, universitățile și seminariile României.

Apoi, însumând numărul de lăcașuri de cult construite până în 2004 în unitățile de învățământ preuniversitar din județele Timiș, Suceava și Constanța și din Municipiul București (pentru care avem doar o listă incompletă),³² obținem o cifră de 28 de capele și biserici, adică exact două treimi din numărul anunțat de BOR pentru anul 2003. Cifra de 42 de edificii religioase menționată este improbabil să includă și numărul de biserici, paraclise sau capele din unitățile de învățământ teologic sau superior.

În opinia noastră, cifra furnizată de BOR se referă exclusiv la școlile și liceele de stat din România și, probabil, este mai mică decât cea reală pentru anul 2004. o eventuală disparitate dintre cifra reală și cea furnizată ar putea fi explicată, întâi, de sensul restrâns utilizat în definirea termenului de „lăcaș de cult” în alcătuirea statisticii BOR. De pildă, termenul ar putea exclude capelele amenajate în sălile unităților de învățământ – foste săli de clasă sau alte dependințe, precum în cazul Colegiului „Ștefan cel Mare” din Suceava.³³ În al doilea rând, diferența ar putea fi cauzată de o

³¹ Dintre inspectoratele școlare județene (opt la număr) cărora le-am solicitat informații cu privire la lăcașurile de cult din unitățile de învățământ subordonate, ne-au răspuns doar jumătate.

³² Adresa de la Inspectoratul Școlar al Municipiului București menționează 7 instituții, precizând că „nu cunoaștem toate edificiile cu caracter religios” din unitățile de învățământ preuniversitar. Conform investigațiilor noastre, mai există cel puțin alte două cazuri: Liceul Decebal și Școala nr. 21.

³³ Cazul acestui colegiu, o instituție de vârf în învățământul sucevean datând din 1860, se dovedește interesant fiindcă demonstrează că în spatele înființării de capele școlare nu se află o preocupare pentru asigurarea libertății

creștere rapidă a numărului de lăcașuri de cult din școli și licee între anul 2003 și finele anului 2004. În fond, cifrele Secretariatului de Stat pentru Culte, deși discutabile, indică o creștere de peste două ori și jumătate numai între 1999 și 2001.

Datele statistice prezentate înfățișează o imagine îngrijorătoare asupra penetrării instituțiilor de educație de către Biserica majoritară. În județul Timiș, toate lăcașurile religioase din școli și licee aparțin cultului ortodox, deși proporția reprezentată de populația auto-declarat ortodoxă din județ (aproximativ 79%) se situează sub media pe țară (circa 87%). La fel se întâmplă și în București (cel puțin 9 lăcașuri ortodoxe) sau în județele Constanța și Suceava (4 lăcașuri ortodoxe fiecare), singurele de la care avem răspunsuri oficiale. Unicul caz pe care îl cunoaștem în Târgu Mureș, unde credincioșii ortodocși reprezintă mai puțin de jumătate din populație, este acela al capelei ortodoxe din Liceul Agricol.

În plus, cum arătam anterior, toate capelele din județul Timiș sunt concentrate în reședința acestuia, Timișoara. Amănuntul din urmă ni se pare semnificativ, mai ales că situația se dovedește similară în Constanța, unde 3 lăcașuri sunt situate în orașul reședință, ultimul fiind amplasat în curtea unui grup școlar din Mangalia.

Faptul că Biserica Ortodoxă Română a preferat să dispună de capele școlare în reședințele de județ și alte orașe importante iar nu, de pildă, la sate, ar putea fi explicat de tipul de influență pe care instituția o exercită în mediile urban și, respectiv, rural. S-a argumentat că biserica reprezintă una dintre instituțiile cele mai prezente în viața satului, concurând organismele statului în privința autorității *de facto*. „Cu excepția celor trei județe populate în majoritate de maghiari ... BOR este practic prezentă instituțional în toate statele și orașele României, fiind, în multe sate izolate sau care aparțin unei comune, singura instituție activă comunitar (la nivel religios, sociocultural și chiar politic). Aceasta face ca, dacă excludem poliția și administrația locală de stat, BOR să nu poată fi concurată de nici o altă instituție civilă sau guvernamentală pe plan

de manifestare religioasă a elevilor, ci un program de însămânțare a conștiinței viitorilor cetățeni. Liceul e încadrat de 2 biserici ortodoxe – biserica armenească, de o parte, și biserica „Sf. Nicolae”, de cealaltă. Orice elev ar avea timp suficient într-o pauză să rostească o rugăciune în oricare dintre aceste lăcașuri. S-a preferat totuși varianta transformării unei școli de clasă de la parter într-o capelă „deschisă zilnic pentru elevii «C.N. Ștefan cel Mare»”.

demografic și administrativ.”³⁴ La sate, influența Bisericii majoritare o depășește uneori pe aceea a autorităților locale.

Într-un astfel de context, pare firesc ca eforturile Bisericii Ortodoxe de a își spori autoritatea să se concentreze asupra orașelor. Într-adevăr, strategia ar fi perfect compatibilă cu viziunea sa privind reconfigurarea spațiilor comunitare în centrele urbane, așa cum reiese aceasta din prima parte a studiului. O atare situație demonstrează că simpla cifră a numărului de lăcașuri de cult nu oferă nici pe departe o imagine completă asupra nivelului de influență – și, potențial, de presiune – exercitată de BOR în învățământul preuniversitar. Fiindcă este probabil ca, pe lângă cele 11 de capele din Timișoara, Biserica Ortodoxă să fi pătruns adânc în viața de zi cu zi a multor alte unități de învățământ din satele județului Timiș – și, de bună seamă, ale altor județe.

Pe lângă capele, în mai multe școli sălile de clasă ori cabinetele pentru orele de religie sunt amenajate special (avem cunoștință de asemenea cazuri în județele Constanța și Buzău). Uneori, ele sunt transformate în veritabile spații ortodoxe, fără să fie însă utilizate exclusiv pentru desfășurarea orelor de religie. Un exemplu în acest sens îl constituie un liceu din municipiul Buzău. Deși săli de acest tip nu vor figura, pe bună dreptate, pe lista capelilor din unitățile școlare, ele îndeplinesc unele dintre funcțiile unor astfel de construcții.

În orașe, ca și la sate, influența Bisericii majoritare în școli nu depinde în primul rând de prezența unei capele în incinta sau în curtea instituției din urmă. Instrumentul de constrângere cel mai puternic îl reprezintă în clipa de față curricula școlară, care include materia Religie conferindu-i un statut ambiguu, de disciplină simultan obligatorie și opțională,³⁵ parte a trunchiului comun, la care elevul este înscris din oficiu însă de la care se poate „învoi”. Aceste reglementări, a căror structură s-a dovedit propice confuziilor și abuzurilor, au fost analizate în câteva studii de pionierat³⁶ și nu fac subiectul direct al prezentului Raport. Ele oferă într-o anumită măsură

³⁴ Alexandru Tudor, „Suveranitatea națională și Biserica Ortodoxă Română din perspectiva integrării europene”, p. 196.

³⁵ Interesant faptul că website-ul Patriarhiei BOR vorbește despre o disciplină obligatorie fără nici un fel de altfel de explicații. Vezi www.patriarhia.ro, consultat la 12.09.2004.

³⁶ Vezi Emil Moise, *op. cit.*

fundalul adecvat pentru înțelegerea naturii fenomenului analizat aici, și anume proliferarea lăcașurilor de cult în învățământul românesc. De precizat și că fenomenul cu pricina nu este limitat la învățământul școlar obișnuit. Președintele Consiliului Județean Vaslui a propus, în 2002, susținerea de către preotul paroh „măcar a unei ore de religie săptămânal” în centrele de plasament.³⁷ Și centrele pentru copii instituționalizați dispun astăzi de biserici – un fapt cu atât mai grav cu cât statul își asumă față de aceștia un rol de tutore, care întărește importanța neutralității religioase.

Biserici ortodoxe s-au construit și în campusurile instituțiilor de învățământ superior. Astfel de cazuri există în cele mai importante centre universitare ale țării, precum București, Cluj, Iași, Timișoara sau Suceava și, probabil, în campusurile academice mai mici. Uneori, ca în cazul complexului studentesc „Hașdeu” din orașul transilvan, s-a trecut peste protestele unei părți a studenților. În cazul Universității Politehnice din Capitală, așezământul ortodox a fost amplasat chiar pe calea principală de acces în campusul academic.³⁸ Profesorii care intră în sau ies din Politehnică venind dinspre Grozăvești, precum și toți studenții care vin la facultate de la complexul de cămine „Regie”, trec obligatoriu prin fața bisericii. Am întrebat pe unul dintre membrii personalului lăcașului dacă așezământul oferă și slujbe ecumenice pentru studenții de alte confesiuni. Răspunsul a fost negativ. În anul 1998 s-a încercat și la Universitatea București ridicarea unei biserici ortodoxe, însă protestele unor studenți și cadre didactice au împiedicat, în cele din urmă, proiectul.

Campania de ridicare de capele *în interiorul* școlilor e dublată de o alta, ale cărei coordonate precise sunt greu de cunoscut riguros: construirea de noi biserici *în imediata apropiere* a școlilor și liceelor. Deși lipsesc informațiile statistice precise – care ar fi dificil de nu numai de obținut, ci și de interpretat – avem la dispoziție exemple numeroase și grăitoare prin natura lor, am spune, sistemică.

Referindu-ne Capitală, am întâlnit un caz în care nu numai că biserica s-a ridicat imediat lângă școală, dar aceasta din urmă a ajuns să poarte „hramul” celei

³⁷ „Ore de religie în centrele de plasament”, *Evenimentul*, 22.08.2002.

³⁸ Biserica a fost ridicată între anii 1996-1998 “cu cheltuiala și osârdia” societății Aedificia Carpați, firmă cunoscută pentru comenzile sale politice de-a lungul mai multor administrații. Tot Aedificia Carpați a primit, printr-o procedură de încredințare ilegală, contractul de 1 milion de euro de demontare și reamplasare a mausoleului din parcul bucureștean Carol, în vederea eliberării amplasamentului viitoare Catedrale Patriarhale.

dintâi – Școala „Sfântul Andrei” (nr. 172) de pe strada Aleea Parva. Nu departe de aceasta, pe Aleea Valea Boteni, biserica „Înălțarea Domnului” a fost amplasată practic în curtea din spate a Grupului Școlar PTTR. Pe strada Ciucea, o alee îngustă desparte biserica nou construită de o școală generală. Un alt lăcaș de cult recent ridicat, pe Str. Ghe. Petrașcu nr. 57, se învecinează „gard în gard” cu terenul de sport al Școlii generale nr. 75. Pe bulevardul Chișinău, biserica nouă se situează la aproximativ 10 metri distanță de curtea școlii din preajmă. În timp ce biserica în curs de construire în curtea Centrului Social pentru Tineri și Adolescenți “Viitorul” se bucură de o dublă vecinătate: așezământul social amintit și Școala nr. 21, cu care centrul împarte un gard de sârmă.

Ultimul caz nu e unic, dată fiind practica destul de des întâlnită în București de a grupa unitățile școlare în același perimetru. Astfel, de pildă, o biserică ortodoxă urma să fie construită pe un teren public imediat în spatele Liceului „Ion Barbu” și a Centrului de plasament „Sf. Nicolae”, două instituții învecinate.³⁹ Biserica „Sfânta Vineri” din strada Mirea Maria Luiza se află la aproximativ 25 de metri distanță de Creșa III Berceni, care la rândul său se învecinează cu o școală generală.

O situație singulară în investigațiile noastre o oferă biserica „Sfinții Romani” de la intersecția bulevardului Pallady cu strada Trapezului. Pe amplasamentul bisericii de lemn preexistente se toarnă acum fundația unui lăcaș de cult de dimensiuni mai mari. Vechea bisericuță de lemn a fost strămutată, pe perioada ridicării noii construcții, în curtea Grădiniței nr. 211.

La Constanța, Catedrala Eroilor „Sf. Treime” de pe bulevardul Lăpușneanu și, anterior acesteia, paraclisul catedralei amenajat într-un cort militar, au fost ridicate în imediata apropiere a Liceului de Artă. „Biserica Tuturor Sfinților” de pe strada Răzvan Vodă se apropie de finalizare practic lipită de gardul Școlii generale nr. 22.

În județul Buzău, Consiliul Local al municipiului Râmnicu Sărat a acordat Bisericii Ortodoxe terenul necesar pentru construirea unei capele ortodoxe chiar în spatele Școlii nr. 3 din Cartierul Zidari. Terenul fusese ales personal, în urma unei

³⁹ Conform riveranilor intervievați, proiectul a fost abandonat după ce un fost proprietar și-a revendicat cu succes terenul.

descinderi la fața locului, de Episcopul Epifanie și „Primarul municipal”. În comuna Gherăseni, terenul atribuit unei parohii ortodoxe pentru ridicarea lăcașului de cult este lipit de curtea școlii generale din localitate, care e îmbrățișată pe două treimi din laturile sale de respectivul așezământ religios. În reședința de județ, s-a atribuit unei parohii ortodoxe, în vederea construirii bisericii parohiale, un teren din imediata apropiere a Grădiniței de copii cu program prelungit nr. 8, de pe strada Spiru Haret. Biserica „Sf. Andrei” din cartierul buzoian Micro XIV s-a ridicat imediat lângă Școala generală nr. 12 și Liceul Sportiv, în timp ce biserica din bulevardul Bălcescu se învecinează cu Liceul Pedagogic.

Suceava oferă o enumerare chiar mai impresionantă de astfel de „apropieri”. Biserica „Nașterea Maicii Domnului” se situează în vecinătatea unei grădinițe, ca de altfel și biserica „Sf. Vineri”. Viitoarea catedrală de 72 de metri înălțime de pe bulevardul Enescu se înalță în apropiere de o școală generală, în timp ce biserica ortodoxă de rit vechi „Sf. Nicolae” s-a ridicat în imediata apropiere a Școlii de Artă și se învecinează cu curtea de sport a Liceului Economic. Chiar lângă acesta din urmă se ridică și ctitoria ortodoxă „Sf. Treime”. În fine, pentru a nu lungi prea mult o listă care ar mai putea continua, Liceul „Ion Creangă” are, de curând, două biserici ortodoxe în apropiere.

Pot fi aduse numeroase alte exemple, mai puțin evidente decât cele anterioare, în care distanțele ar fi fost de ordinul a 150 sau 200 de metri.⁴⁰ Mai mult, observând că alăturarea de școli și biserici se arată până la un anumit punct inerentă în cartierele orașelor postcomuniste, faptul nu e de natură să risipească îngrijorările celor care văd, în această apropiere, un real pericol pentru libertatea de conștiință și separația bisericii de stat în România de astăzi.

Biserici în armată

⁴⁰ De pildă, biserica de pe Str. Huedin colț cu Bd. Brâncoveanu se află la 100-200 metri distanță de următoarele „obiective” școlare: o școală generală; un complex format din liceu, școală generală, grădiniță și creșă; un grup format din grădiniță, școală și creșă. Sau: biserica „Pogorârea Sfântului Duh, Sfântul Nicolae” din Militari a fost construită practic pe partea cealaltă a Bd. Iuliu Maniu, în chiar dreptul Liceului Teoretic „Tudor Vladimirescu”. Lista ar mai putea continua.

Conform datelor furnizate de Ministerul Apărării Naționale, există în momentul de față (octombrie 2004) nu mai puțin de 78 de unități militare pe întreg cuprinsul țării în incinta cărora s-au construit edificii religioase. Dintre acestea, 37 dispun de biserici, iar restul de 41 de paraclise. Situația oferită de Minister nu precizează căror culte aparțin aceste lăcașuri. Totuși, coroborând datele obținute de la oficialități cu cele furnizate de Biserica Ortodoxă Română pe website-ul acesteia, care indică o cifră de 75 de lăcașuri în anul 2003, se poate ușor deduce că bisericile sau paraclisele în cauză aparțin în totalitate sau cvasi-totalitate cultului majoritar.⁴¹ De altfel, Raportul pe anul 2004 al Departamentului de Stat al SUA cu privire la libertatea religioasă în România notează că, cu excepția a câte unui reprezentant al Bisericii Catolice și al Alianței Evanghelice (un grup format din mai multe biserici neoprotestante), corpul clerului militar⁴² din țară constă doar din preoți ortodocși.⁴³

Interesantă este și evoluția numerică a lăcașurilor de cult din cadrul unităților MAPN. Conform statisticii Secretariatului de Stat pentru Culte, la data de 1 ianuarie 1999 existau pe teritoriul țării 38 de unități militare deservite de lăcașuri de cult ortodoxe.⁴⁴ Presupunând că numărul furnizat de Minister se referă, într-adevăr, la biserici ortodoxe, reiese că în ultimii șase ani numărul bisericilor din unitățile militare a crescut de peste două ori. În 2001, numărul lăcașurilor de cult atinsese deja cifra de 49,⁴⁵ deci în mai puțin de trei ani numărul bisericilor din armată a crescut cu aproape șaizeci de procente.

Se poate documenta, de asemenea, un interes nu doar față de plasarea de lăcașuri de cult aparținând Bisericii majoritare în interiorul unităților militare, ci și față de asocierea directă și pregnantă a simbolurilor celor două instituții. Astfel, printr-o decizie a Consiliului General al Municipiului București datând din anul 2000, Ministerul Apărării Naționale a primit în administrare un teren de 750 metri pătrați (situat la intersecția străzilor Prof. Dr. Rainer și Prof. A. Vitzu) în vederea construirii

⁴¹ Vezi www.patriarhia.ro, accesat la 12.09.2004.

⁴² Clerul militar a fost înființat prin Legea nr. 195/2000.

⁴³ US Department of State, „International Religious Freedom Report 2004 – Romania”. Disponibil online la adresa <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35479.htm>; accesat la 20.12.2004.

⁴⁴ SSRA, *Religious Life in Romania*, p. 28.

⁴⁵ Tot conform unei statistici a Secretariatului de Stat pentru Culte. Vezi www.culte.ro, accesat la 10.12.2004.

unui lăcaș de cult ortodox. Ca urmare, o biserică ortodoxă se înalță azi imediat în dreapta Academiei Militare (privind spre centrul Capitalei). În județul Suceava, există un lăcaș de cult în incinta Colegiului Militar „Ștefan cel Mare” din Câmpulung Moldovenesc.⁴⁶

Nu vom comenta aici și alte contexte în care Armata și Biserica (majoritară), creditate de anumite sondaje ca fiind instituțiile cu procentajul cel mai ridicat de încredere în rândurile populației, își unesc imaginile publice (de pildă, Ziua Drapelului se celebrează în orașele Moldovei prin ritualuri publice care reunesc forțele armate și ierarhii ortodocși).⁴⁷ Totuși, amintim faptul că unul dintre domeniile în care instituția militară a oferit asistență cultului religios cel mai important din țară, pe banii contribuabilului român, a fost chiar ridicarea de lăcașuri de cult.

De fapt, prin Legea nr. 195/2000 privind constituirea și organizarea clerului militar Armata își asumă o obligație de a acorda asistență în vederea construirii de lăcașuri în unitățile militare: „Unitățile militare asigură, în limita posibilităților, mijloacele necesare în vederea construirii sau amenajării spațiilor destinate desfășurării serviciilor și asistenței religioase.” (Art. 26) Această prevedere ar putea explica creșterea importantă a numărului de „biserici militare” după anul 2000, dată la care a fost adoptat actul juridic citat. În mod disproporționat sau chiar exclusiv, această asistență a avut ca beneficiar Biserica Ortodoxă.

Date statistice precise privind construirea de lăcașuri de cult în unitățile Ministerului de Interne și ale Brigăzilor de Pompieri lipsesc deocamdată. Cert este, însă, că biserica a pătruns și în aceste instituții. La sfârșitul anului 2003, un număr de 21 de preoți ortodocși militari slujeau în unitățile subordonate Ministerului Administrației și Internelor în 16 capele, alte 9 aflându-se în construcție.⁴⁸ În clipa de față, un lăcaș de cult ortodox în curs de construire se găsește în incinta Brigăzii de Pompieri a Capitalei cu sediul în bulevardul 13 Septembrie. La Suceava, sediul Companiei de Pompieri din localitate stă față în față cu o biserică ortodoxă deocamdată neterminată. La întrebările adresate riveranilor, ni s-a spus că ar fi vorba

⁴⁶ Conform adresei Inspectoratului Școlar Județean Suceava nr. 8243 din 11.01.2005.

⁴⁷ M. Popa, „Ziua Drapelului, sărbătorită cu mult fast”, *Evenimentul*, 27.06.2003.

⁴⁸ Comunicat de presă al Patriarhiei și Arhiepiscopiei Bucureștilor din data de 11.02.2004.

despre „biserica Centrului Militar Județean Suceava”, un complex vast în incinta căruia se află și Compania de Pompieri. Nu cunoaștem ce anume implică la nivel formal această apartenență, dar intenția de asociere apare, în teren, evidentă. (De altfel, am fost imediat interpelați de un membru al brigăzii de pompieri pentru că fotografiam edificiul religios învecinat.)

De asemenea, conform datelor obținute din presă, există cel puțin două cazuri de biserici recent apărute în unitățile Poliției de Frontieră. În anul 2002 a fost sfințită o biserică ridicată, „prin eforturile materiale ale cadrelor militare”, imediat lângă sediul Poliției de Frontieră din comuna Brodina.⁴⁹ De asemenea, curtea Inspectoratului Județean al Poliției de Frontieră Suceava, cu reședința în Rădăuți, găzduiește din anul 2001 biserica cu hramul „Sf. Gheorghe”.⁵⁰

Biserici în sistemul penitenciar

Conform Protocolului încheiat în 1997 între Patriarhia Română și Ministerul Justiției, reactualizând un document similar din 1993, Biserica Ortodoxă deține un cvasi-monopol al sistemului de asistență religioasă în această instituție. Astfel, BOR coordonează asistența religioasă din interiorul Ministerului Justiției printr-un preot capelan general ortodox și personalul din subordinea acestuia. În fiecare penitenciar sau centru de reeducare pentru minori sunt încadrați (cu plata de la buget) un preot capelan ortodox, un cântăreț bisericesc ortodox și un asistent social ortodox. După ce stabilește proporția preot-deținuți la 1 la 300-500 în penitenciare cu peste 1.000 de deținuți și obligația asigurării unei asistențe ecumenice, Protocolul prevede (Art. 2) că „În unitățile unde sunt peste 300 de deținuți aparținând altui cult recunoscut din țara noastră, poate fi angajat, la recomandarea cultului respectiv, un reprezentant al acestuia.” Ca urmare, în penitenciare cu o concentrație importantă de deținuți aparținând altui cult decât cel ortodox, dar al căror număr nu depășește cifra de 299, deținuții nu pot beneficia de asistența directă a personalului cultului respectiv. Orice

⁴⁹ M.A., „Polițiștii de frontieră din Brodina și-au construit o biserică”, *Evenimentul*, 21.10.2002.

⁵⁰ Mălina Anițoae, „Părintele Radu și biserica lui”, *Evenimentul*, 31.03.2001.

asistență religioasă de confesiune minoritară se va desfășura *prin mijlocirea capelanului ortodox*, depinzând de aprobarea sau refuzul acestuia.

Dominația ortodoxă a asistenței religioase în sistemului penitenciar din România este întărită de atribuțiile preotului capelan general, membru al aparatului central al administrației. Acesta este investit, conform punctului 4 al Anexei 1, cu calitatea de a „coordona legăturile cu celelalte culte recunoscute de stat în vederea asigurării asistenței religioase pentru deținuții de alte confesiuni”. Cu alte cuvinte, relația Ministerului, ca administrator al sistemului penitenciar, cu alte culte religioase este mijlocită de un ierarh ortodox. Ministerul de Justiție nu mai controlează direct modul în care deținuții de alte confesiuni decât cea ortodoxă beneficiază de asistență religioasă.

La nivelul penitenciarului, preotul capelan ortodox beneficiază de puteri asemănătoare, el „coordonând și supraveghind activitatea desfășurată de voluntarii creștini” (Anexa 2, pct. 4). Altfel spus, activitățile de misionariat sau asistență din penitenciare desfășurate de personalul altor culte sau asociații sunt controlate de preoți ortodocși, care ar putea retrage dreptul acestora de a deservi deținuții.

Protocolul din 1997 nu încalcă doar neutralitatea statului în raport cu diferitele culte religioase, ci și libertatea individuală de credință. Astfel, punctul 12 al Anexei 2 privind statutul preotului capelan ortodox prevede următoarele: „Se va căuta soluția ca fiecare deținut să participe săptămânal la cel puțin o activitate desfășurată de Biroul de Asistență Religioasă.” Prin această prevedere, administrația penitenciarului își asumă un rol activ în promovarea religiei printre deținuți. Se instituie astfel premisele unui plan de prelucrare a conștiințelor deținuților în sensul însămânțării unor credințe religioase, violându-se în mod manifest libertatea de conștiință. Tot prin intermediul Protocolului, Ministerul de Justiție își ia ca patroni ai sistemului penitenciar 2 sfinți creștini (Art. 10) și se obligă să organizeze o sărbătoare pentru cinstirea acestora.

Dat fiind contextul formal creat de prevederile citate, nu ne poate surprinde faptul că Biserica Ortodoxă Română și-a creat o prezență instituțională redutabilă în sistemul penitenciar din România. Ca și alte instituții, Administrația Națională a Penitenciarelor nu a răspuns în mod precis solicitărilor noastre de informație publică.

Deși am cerut date cu privire la numărul de lăcașuri de cult (biserici, paraclise, capele) din incinta penitenciarelor din țară, precum și cu privire la identitatea confesională a acestora, am reușit – în cele din urmă – să aflăm doar că în centrele de detenție din România existau, la finele anului 2004, 43 de capele în 44 de unități. Statisticile BOR pe anul 2002 vorbesc despre 37 de lăcașuri de cult (biserici, paraclise, capele) în penitenciare, încă 2 lăcașuri aflându-se la data respectivă în construcție. Toate posturile (ortodoxe) din penitenciare oferite pentru programul de asistență religioasă erau, în anul respectiv, ocupate. Cifrele de mai sus sugerează că cele 43 de capele ar putea fi, toate, ortodoxe.

Presa investigată citează, la finele anului 2004, un număr de 5 unități de detenție de pe teritoriul României (din totalul de peste 40) în cadrul cărora există sau se construiesc biserici propriu-zise de confesiune ortodoxă: Botoșani, București, Aiud, Colibași, Găești.⁵¹ Din câte știm, există și alte biserici, anterioare acestei date, ridicate în penitenciare (la Arad, de exemplu).

Faptul că asistența religioasă în penitenciare, ca și în armată, se află sub dominația absolută a Bisericii Ortodoxe Române nu ridică numai probleme de neutralitate a statului în raport cu credințele religioase. La fel ca și în sistemele militar și educațional, relațiile de autoritate create între administratorii sistemului penitenciar și personalul acestora, pe de-o parte, și „beneficiarii” instituțiilor, pe de alta, pot duce cu ușurință la presiuni religioase. După cum am văzut anterior, la nivelul organizării formale sunt create toate premisele unor abuzuri de conștiință. Mai mult, prin faptul că evidența apartenenței confesionale a deținuților este ținută și actualizată de capelanul ortodox (pct. 5, Anexa 2 a Protocolului), situația reală a împărțirii confesionale a deținuților poate fi cu ușurință mistificată. Iar calitatea capelanului ortodox de membru al comisiei de eliberare condiționată, precum și dreptul său de aviz în numirea responsabililor de cameră, îi oferă acestuia mijloace directe de manipulare a deținuților.

⁵¹ Cătălin Grădinaru, „La Botoșani va fi construită a cincea biserică din țară pentru deținuți”, *Evenimentul*, 7.10.2004.

Ca urmare, au existat plângeri din partea cultelor religioase recunoscute conform cărora acestora li s-ar fi interzis sau restrâns accesul în anumite închisori.⁵² În sistemul penitenciar din România s-au produs abuzuri religioase și de altă natură, mai relevantă pentru scopurile noastre aici. În mai multe cazuri, capelele din penitenciare s-au construit cu ajutorul deținuților, transformați în co-părtași la o acțiune de ctitorire. (Singura activitate de la care aceștia sunt excluși *a priori* pare să fie realizarea picturii din interior.)⁵³ Alteori, deținuții au fost utilizați pentru ridicarea de biserici sau mănăstiri în localitățile aflate în zona penitenciarului.⁵⁴

Lăcașuri de cult în instituțiile medicale

Deși Ministerul Sănătății a răspuns cu amabilitate solicitărilor de informații adresate de noi, nu ne-au fost furnizate date precise cu privire la numărul de lăcașuri de cult din unitățile sistemului sanitar de stat din România. Ca urmare, vom extrapola pornind de la informații aproximative, statistici mai vechi și, desigur, propriile investigații.

Conform situației furnizate de oficialitățile amintite, au fost repartizați în unități sanitare, cu aprobarea ministerului de resort, un număr de 153 de clerici ortodocși. Marea majoritate a acestora (145), deservește spitale din 39 de județe ale țării și din Municipiul București. Cel mai bine reprezentate sunt Capitala și județul Iași, cu câte 16 și, respectiv, 13 posturi. Alți 8 preoți au fost repartizați în institute medicale.

Prin comparație, 16 pastori reformați îndeplinesc servicii similare în spitalele din 6 județe ardelen. Biserica Unitariană este reprezentată prin 3,5 posturi în 4 județe transilvane, în timp ce Biserica Luterană a primit aprobarea pentru 3 astfel de poziții în 3 județe. Un singur reprezentant al bisericii greco-catolice activează pe această linie (în Spitalul T.B.C. din Aiud). Biserica Romano-Catolică a repartizat 3 preoți, câte unul în județele Mureș, Harghita și Covasna. (Merită notat faptul că spitalele și clinicile

⁵² Vezi „International Religious Freedom Report 2004”.

⁵³ Laurențiu Moronescu, „Credința în spatele gratiilor”, *Evenimentul*, 16.12.2000.

⁵⁴ Vezi, recent, cazul Penitenciarului de Minori și Tineri Craiova, relatat în „Armagedon la penitenciar”, *Jurnalul național*, 14.10.2004. Mănăstirea „Sf. Dumitru” din Dumbrava a fost ridicată de deținuții penitenciarului din Aiud („Biserica sportivilor”, *Evenimentul zilei*, 27.10.2001). În curtea mănăstirii localității Timișeni, deținuții de la Penitenciarul Timișoara înalță o biserică ortodoxă („Deținuți din Timișoara înalță o biserică”, *Curierul național*, 13.04.2004).

județului Harghita sunt deservite de 1 pastor reformat, 1 pastor unitarian și 1 preot catolic, la paritate cu 3 clerici ortodocși.)⁵⁵ Toate posturile amintite aici sunt finanțate din Fondul de asigurări sociale și de sănătate.

Aceste cifre nu trebuie confundate cu numărul clericilor care desfășoară activități în spitale, după cum nu trebuie confundate cu numărul de preoți sau pastori care slujesc într-un lăcaș de cult propriu-zis aflat în interiorul unui spital sau al unei unități sanitare de stat. Cifrele furnizate pe website-ul BOR precizează că în anul 2003 ofereau servicii în spitale un număr de 217 preoți ortodocși. Cum conform aceleiași statistici Biserica Ortodoxă nu deține spitale proprii, e de presupus că toți cei 217 clerici menționați activează în spitalele de stat (sau, eventual, în numărul mic de clinici particulare).

Aceași sursă a BOR menționează un număr de 112 capele în spitale în anul 2003. Nu este foarte clar ce anume înțelege statistica respectivă prin conceptul de „capelă”. Cunoaștem, în schimb, numeroase cazuri în care construcțiile religioase din curțile spitalelor își spun „biserici”. Acestea au, de altfel, toate caracteristicile unei biserici propriu-zise, inclusiv pe aceea a dimensiunilor edificiului în cauză. Este posibil ca termenul de „capelă” să se refere exclusiv la spațiile special amenajate *în interiorul* clădirilor de spital în care se desfășoară activități religioase. În acest caz, numărul de lăcașuri de cult (biserici, paraclise, capele) din unitățile sanitare de stat ar putea fi mai mare, având în vedere numărul relativ ridicat de biserici care s-au construit sau existau deja în curtea acestor instituții și numărul mare de preoți ortodocși activi (dublu față de numărul de „capele”).

După cum cifrele de mai sus o demonstrează, prezența Bisericii Ortodoxe Române în instituțiile sanitare este impresionantă. Toate bisericile construite în curțile spitalelor vizitate în cele 5 municipii sunt ortodoxe. Nu contestăm importanța serviciilor oferite de cler în spitale și clinici, deși vom reveni în subsecțiunea următoare cu o interpretare privitoare la menirea acestora. Deocamdată, ne mărginim să punem în evidență câteva practici care, în opinia noastră, afectează viața comunitară

⁵⁵ Conform recensământului din 2002, doar aproximativ 13% din populația Harghitei e ortodoxă, 65% fiind de confesiune catolică, 12% de confesiune reformată și aproximativ 7% de confesiune unitariană.

în aceste spații, demonstrând totodată intenția Bisericii Ortodoxe de a se folosi de unitățile sanitare pentru diseminarea mesajului ortodox și nu în primul rând pentru satisfacerea nevoilor spirituale ale pacienților.

Ne-am referit și anterior la utilizarea instalațiilor de sonorizare exterioară în spitale. Nu avem date concrete cu privire la frecvența acestui fenomen, dar pare cert că el nu reprezintă o raritate. Într-un caz citat mai sus, pe care l-am monitorizat timp de mai multe duminici, s-a putut constata utilizarea difuzoarelor în timpul slujbelor la un nivel sonor supărător. În mod evident, instalația audio nu era folosită pentru bolnavii sau însoțitorii acestora care veneau la biserica din curtea Spitalului de copii M.S. Curie (Budimex) din Capitală. Mai ales că biserica nu se dovedea, în duminicile în care a fost vizitată, neîncăpătoare. Vizați erau, în mod direct, copiii care nu puteau sau nu doreau să participe la evenimentul religios transmis pe calea aerului. În alți termeni, aceștia constituiau o *audiență captivă*, de imobilitatea căreia biserica spitalului profita pentru a își face cunoscut mesajul specific.

Un astfel de obicei prejudiciază direct nu doar libertății de conștiință a persoanelor aflate în incinta spitalelor (bolnavi, însoțitori, personal medical și auxiliar), ci afectează, în mod la fel de imediat, buna desfășurare a activităților în unitățile sanitare cu pricina. Acestea impun de obicei coduri de conduită care vizează, printre altele, păstrarea unui climat adecvat pentru pacienți. Indiferent de cum arată situația „pe teren” (i.e., de cât zgomot real există în spitale), constituie obligația personalului unităților medicale să vegheze la păstrarea regulilor de comportament intern, printre care și asigurarea liniștii. Autoritatea morală asociată în genere straielor preoțești tinde însă să facă admonestarea clerului mult mai puțin probabilă, în detrimentul protecției bolnavilor.

După cum este adevărat că nu întotdeauna acolo unde există sonorizare exterioară în incinta spitalelor ea e folosită la un nivel sonor exagerat, se dovedește adevărat și că uneori folosirea instalației de sonorizare nu este limitată la slujbele duminicale sau din alte zile liturgice. Spitalul Județean din Suceava oferă un exemplu relevant. De altfel, acest spital e interesant și dintr-o altă privință: el dispune de nu mai puțin de 2 lăcașuri de cult, ambele ortodoxe. Clădirea nouă a instituției, situată de o

parte a bulevardului 1 Mai, adăpostește în curtea interioară o proaspătă biserică de dimensiuni relativ mari. Complexul vechi al Spitalului, amplasat pe cealaltă latură a bulevardului amintit chiar vizavi de aripa nouă, deține o biserică de dimensiuni mai mici, ce poartă hramul „Sf. Ier. Nicolae și Izvorul Tămăduirii Maicii Domnului”. Amplasată chiar în fața secției de oncologie, biserica formează corp comun cu una dintre clădirile instituției. Ea își vestește prezența prin cele două difuzoare frontale nu doar în timpul slujbei, ci și în alte momente din zi. Deși emisia sonoră nu atinge cote exagerate, ocupanții secțiilor din jur o pot cu siguranță percepe. Iar muzica sumbră transmisă poate avea efecte psihologice nefaste asupra pacienților.

În fine, un alt aspect relevant privește chiar prezența constantă a preoților în spitale, cu atât mai mult a preoților care slujesc în biserica din interiorul instituției sanitare. Vizitele acestora în saloane fără invitația expresă a bolnavilor,⁵⁶ pot afecta liniștea, dar și sentimentul de siguranță religioasă sau de libertate de conștiință a bolnavilor sau însoțitorilor lor. Prezența preotului în spital, cu atât mai mult atunci când acesta slujește în lăcașul de cult afiliat, poate crea presiuni asupra bolnavilor și personalului medical în direcția menținerii unor practici discriminatoare, precum amplasarea în saloane de simboluri sau iconografie creștină (în majoritatea uriașa a cazurilor, creștin-ortodoxă).

Sub acoperirea facilităților constituționale

Construirea lăcașurilor de cult, capelelor și paracliselor în unități militare, școli și licee, sau în curțile spitalelor se face sub acoperirea unei prevederi constituționale care stipulează facilitarea accesului clerului în aceste tipuri de instituții publice. Astfel, Art. 29(5) al legii fundamentale prevede următoarele: „Culte religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, în spitale, în penitenciare, în aziluri și în orfeline.” Paragraful citat pare să impună asupra autorităților obligația de a oferi asistență cultelor în sensul ridicării sau stabilirii de lăcașuri de cult în interiorul instituțiilor amintite și a fost utilizat ca un argument pentru asemenea edificii.

⁵⁶ Un fenomen a cărui amploare nu este cunoscută exact.

În opinia noastră, această interpretare a prevederii constituționale este abuzivă. În context, „înlesnirea asistenței religioase” trebuie gândită în sensul accesului clerului în instituțiile în cauză *la cererea* persoanelor care se găsesc în spațiile respective, și nu conform dorinței sau la latitudinea personalului cultelor religioase. Specificul unităților militare, spitalelor, penitenciarelor, azilurilor sau orfelinatelor constă în faptul că persoanele aflate aici nu pot părăsi respectivele incinte și, prin urmare, nu pot participa la practicile religioase obișnuite. Or, libertatea de manifestare a credințelor religioase garantată de legea fundamentală implică și obligația statului de a crea condiții pentru exercitarea acestora. Prin paragraful 5 al Art. 29, Constituția consfințește, așadar, dreptul *persoanei* de a își manifesta religia chiar și atunci când aceasta este invalidă, deținută, recrutată etc. Este important, în context, de observat faptul că Art. 29 se intitulează „Libertatea de conștiință” și, ca atare, privește drepturile individuale.

Cu alte cuvinte, prevederea citată oferă o facilitate clerului *în măsura în care aceasta este necesară cetățeanului*. Interpretarea prevederii paragrafului constituțional în sensul unei obligații a statului de a sprijini ridicarea de lăcașuri de cult în instituțiile respective se vedește inacceptabilă. Mai mult decât atât, faptul că persoanele a căror libertate de conștiință este protejată de Constituție sunt imobilizate în instituțiile la care ne referim, constituind o așa-numită *audiență captivă*, arată că o interpretare eronată a Art. 29(5) se poate întoarce chiar împotriva spiritului prevederii constituționale.

Libertatea de conștiință implică și dreptul de a nu fi supus unui mesaj religios sau unor presiuni de ordin religios. Or, o persoană care din rațiuni obiective nu se poate sustrage mesajului transmis de un anumit cult în penitenciar, spital, azil sau în unitatea militară își vede libertatea de conștiință grav încălcată. Același lucru se poate afirma și în legătură cu prezența frecventă în instituțiile sus numite a obiectelor de cult, o temă foarte relevantă, asupra căreia nu vom insista însă pe parcursul acestui Raport.

În concluzie, prevederea constituțională citată nu poate fi interpretată în sensul facilitării colonizării spitalelor, unităților militare sau azilurilor de personalul cultelor în conformitate cu planurile comunităților religioase în cauză.

Să însemne argumentul schițat anterior că prezența unor lăcașuri de cult în incinta instituțiilor publice la care ne-am referit este din principiu incompatibilă cu

garanțiile constituționale? Se poate ca în anumite cazuri circumstanțele să fie de așa natură, încât măsurile pozitive de protecție a libertății manifestării religioase să încurajeze stabilirea unor lăcașuri de cult în apropierea instituțiilor amintite, chiar cu prețul șubrezirii măsurilor negative de apărare a libertății de conștiință. Un astfel de caz ar putea fi cel al instituțiilor izolate, la care accesul clerului ar fi dificil datorită distanței. Pe de altă parte, în asemenea situații, tocmai fiindcă echilibrul dintre protecția pozitivă și cea negativă este firav, impunerea de restricții cu privire la activitatea personalului cultului religios se dovedește esențială. Astfel de măsuri ar putea include: oficierea de slujbe exclusiv ecumenice; limitarea sonoră a slujbelor la spațiul din interiorul bisericii/capelei; permiterea accesului clerului în incinta instituției doar la cererea expresă a persoanei „internate”; interzicerea „vizitelor de lucru” ale preoților; interdicția cu privire la expunerea obiectelor de cult în instituție, cu excepția celor personale. După cum am văzut anterior, deocamdată par să fie comune exact practicile opuse: slujbele sunt de obicei (dacă nu în totalitate) exclusiv ortodoxe și sunt transmise în exterior cu ajutorul instalațiilor audio, în timp ce preoții fac runde prin sălile de spitale, în care se găsesc frecvent icoane, calendare religioase sau alte obiecte de cult.

3. Finanțarea noilor lăcașuri de cult

O temă cu consecințe semnificative și care merită o discuție separată privește finanțarea ridicării așezămintelor de cult. Datele rămân și în această privință limitate. Contribuția statului la ridicarea lăcașurilor de cult poate fi, totuși, evaluată într-o măsură parțială.

Singurele cifre relativ sigure de care dispunem se referă la fondurile alocate cumulativ, din bugetul Secretariatului de Stat pentru Culte și din Fondul de Rezervă al Guvernului, pentru construirea și repararea de așezăminte de cult. În ultimul an pentru care statistica disponibilă oferă date, 1999, cifra totală se ridică la 90,679 miliarde de lei (aprox. 5,9 milioane de dolari). Remarcăm aici și o creștere substanțială față de anii imediat anteriori. În 1998, se alocaseră doar aproximativ 26 de miliarde lei, adică 3,63 milioane de dolari (cifre asemănătoare celor din 1997 și 1996), deci cam 60 la sută. Fondurile au fost împărțite conform principiului proporționalității (proporției din totalul populației a numărului de credincioși care își declară apartenența la un anumit cult), deci marea parte (în jur de 87%) trebuie să fi revenit Bisericii Ortodoxe Române.

Ultimul Raport anual cu privire la libertatea religioasă în România alcătuit de Departamentul de Stat al SUA se referă o sumă de aproximativ 7,5 milioane de dolari acordată de guvern în 2003 tuturor cultelor pentru repararea și ridicarea de lăcașuri. Biserica Ortodoxă a primit o alocație de 6,9 milioane, adică peste 90% din suma totală. Raportul nu menționează dacă cifrele se referă la alocațiile distribuite prin Secretariatul de Stat pentru Culte sau includ și sume provenite din Fondul de Rezervă Bugetară.

Nu deținem informații cu privire la raportul dintre sumele acordate pentru construirea de noi lăcașuri de cult și cele pentru restaurarea sau repararea de biserici. Putem oferi însă cifre orientative privitoare la acest raport în anul 1996, în cadrul Arhiepiscopiei Ortodoxe Sucevei și Rădăuților.⁵⁷ Din cele aproximativ 470 de milioane lei (153 mii USD) primiți în acel an de Arhiepiscopie de la stat,⁵⁸ cam 380

⁵⁷ Conform documentelor puse la dispoziție de Secretariatul de Stat pentru Culte – Arhiepiscopia Sucevei, Dosar nr. 9, volumele (a) și (b).

⁵⁸ Față de 3,76 milioane USD pentru toată țara și toate cultele.

milioane (80%) s-au acordat pentru ridicarea de noi lăcașuri de cult sau de noi dependințe (chilii, case parohiale etc.) în mănăstiri sau parohii mai vechi. Cel puțin în cazul Arhiepiscopiei Sucevei, așadar, marea parte a sumelor venite de la SSC sau din Fondul de Rezervă au fost alocate pentru construcții noi. Dată fiind amploarea fenomenului construcției de biserici ortodoxe în țară, precum și dezinteresul cu care BOR tratează așezămintele monument istoric (a se vedea mai jos), ni se pare plauzibil ca suma totală acordată pentru construcții și reparații să finanțeze preponderent primul tip de obiectiv. De altfel, fondurile totale (din toate sursele) folosite pentru repararea și restaurarea bisericilor ortodoxe în anul 1996 au fost de 12,45 miliarde lei, în timp ce acelea cheltuite pentru construirea de biserici s-au ridicat la 44 miliarde, reprezentând 78% din total.⁵⁹

Fonduri pentru construirea de biserici sau dependințe au fost puse la dispoziția BOR și de alte organisme ale autorităților centrale, cum ar fi Ministerele (inclusiv prin scutirea de taxe) sau Banca Națională a României.⁶⁰ Șantierul unei viitoare și impunătoare biserici constănțene, ctitorie a primarului Mazăre, poartă mențiunea „Instituție sponsorizată de Petrom”.⁶¹ Și Armata a ajutat Biserica Ortodoxă în repetate rânduri. Contribuțiile venite dinspre organismele subordonate autorităților centrale sunt greu de estimat cu precizie, mai ales că în trecut unele dintre acestea au refuzat comunicarea de cifre în privințele care ne interesează aici. Ca și în cazul bisericii constănțene, de asemenea sponsorizări se află de obicei întâmplător, de pe plăci sau alte inscripții amplasate pe așezămintele religioase care pomenesc ctitorii.

Autoritățile locale s-au dovedit una dintre sursele cele mai constante de finanțare a lăcașurilor de cult. Forma principală pe care a luat-o această finanțare a fost în genere indirectă – atribuirea în folosință gratuită (pe termen de 99 de ani, în majoritatea cazurilor) de imobile (terenuri, dar uneori și clădiri) în proprietate publică în vederea ridicării de biserici. În județul Buzău, cifrele incomplete de care dispunem atestă atribuirea unor terenuri pentru construirea de biserici în suprafață de aproximativ

⁵⁹ „Biserica Ortodoxă Română în date”, *Viața cultelor*, nr. 208, 1997.

⁶⁰ Vezi cazul edificiilor din complexul Episcopiei Râmnicului și al mănăstirii din comuna Costești, jud. Vâlcea (Gabriel Andreescu, „Biserica Ortodoxă Română ca actor al integrării europene”, www.osf.ro).

⁶¹ Nu e clar dacă „instituția” cu pricina este Arhiepiscopia Tomisului sau BOR în ansamblu.

41.000 mp, toate revenind BOR. La Cluj, conform stenogramelor PSD tipărite de presa centrală, primarul Funar ar fi oferit Arhiepiscopiei nu mai puțin de 26 de terenuri.⁶² În Capitală s-au acordat de către autoritățile locale, din 1990 și până astăzi, aproximativ 40 de parcele publice, însumând peste 80.000 metri pătrați, fără a pune la socoteală alți 52.000 mp acordați pentru Catedrala Mântuirii Neamului pentru amplasamentul din Parcul Carol. Cu două excepții, imobilele amintite au avut ca beneficiar BOR.

Prin comparație, Biserica Romano-Catolică a înființat în București, după anul 1989 sau imediat înaintea revoluției, 5 parohii, alte 2 fiind stabilite în comunele limitrofe (Chitila și Buftea).⁶³ Într-un singur caz terenul pentru biserică și casa parohială a fost acordat de autoritățile locale (în concesiune, susține website-ul Arhiepiscopiei de București, deși hotărârea CGMB din 1994 menționează acordarea în folosință gratuită). În restul de cazuri parohiile fie nu dispun de biserică și casă parohială (cazul parohiei „Sfântul Francisc de Assisi”), fie au achiziționat singure terenurile și/sau clădirile respective (4 cazuri), fie oficiază într-o veche capelă de cimitir (parohia „Sf. Ana”). O altă biserică ridicată după 1990 s-a construit pe amplasamentul unui edificiu mai vechi. Mai multe dintre parohiile aparținând de Arhiepiscopia București au filiale în satele și comunele din împrejurimi, însă acestea duc frecvent lipsa unor capele proprii, oficiind în case cumpărate sau în locuințele credincioșilor. Situația este similară și în cazul parohiilor aparținând de Decanatul Constanța, din cadrul aceleiași Arhidieceze.

Tot pentru a oferi o comparație cu alte culte, dar și cu alte situații relevante, în județul Buzău consiliile locale au satisfăcut în mod sistematic cererile Bisericii Ortodoxe de atribuire de terenuri pentru ridicarea de lăcașuri de cult. Mai mult chiar, adesea răspunsurile pozitive la solicitările clerului ortodox au survenit la una, două sau trei zile distanță de depunerea cererii. Cu toate acestea, în singurele 2 cazuri pe care le cunoaștem în care solicitantul a fost o altă confesiune (adventistă și, respectiv, penticostală), cererile fie au rămas nesoluționate, fie s-au rezolvat după tergiversări și intervenții repetate ale administrației centrale, motivate de situații de criză. Astfel,

⁶² Vezi Gabriel Andreescu, „Liaisons dangereuses”, *Timpul*, nr. 72, 2004.

⁶³ Conform datelor disponibile pe website-ul Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, www.arcb.ro. Reprezentanții Arhiepiscopiei ne-au informat că datele în cauză au aproximativ un an vechime.

terenurile solicitate de cultul adventist și cel penticostal urmau să servească la construirea nu de lăcașuri de cult, ci de cimitire, în condițiile în care cimitirele publice refuzau sistematic, uneori la instigarea preoților și credincioșilor ortodocși, să înmormânteze persoanele membre ale acestor confesiuni. Cererea cultului penticostal (din comuna Săhăteni) rămâne încă nesatisfăcută, în timp ce aceea a cultului adventist (comuna Calvini) a primit un răspuns pozitiv foarte târziu și după îndelungate presiuni de la centru.

În același județ, autoritățile locale care au găsit întotdeauna terenuri pentru biserici ortodoxe au refuzat asistență de natură similară tinerilor care au solicitat, conform Legii nr. 15/2003,⁶⁴ terenuri pentru construirea unor case, motivând absența unor imobile disponibile.

Practica atribuirii de terenuri în folosință gratuită pare să fie, în cazul Bisericii Ortodoxe, virtual universală. Din cele peste 100 de solicitări de informație publică transmise primăriilor și consiliilor județene din municipiile studiate și din localitățile înconjurătoare, doar rareori (de exemplu, la Cernavodă, Medgidia, Huși sau în două comune din județul Buzău) am întâlnit cazuri în care consiliile locale să concesioneze (fără licitație publică) terenuri cultelor religioase. Iar acestea din urmă s-au făcut pe sume derizorii ori chiar cu titlu gratuit.⁶⁵ Soluția preferată s-a dovedit darea în folosință gratuită. E practic imposibil de estimat valoarea de piață a tuturor acestor terenuri, dar apreciem că ea este considerabilă.

Bisericile înălțate pe terenuri publice sunt finanțate, conform declarațiilor clericilor, în special cu bani de la enoriași. Nu avem o estimare a sumelor sau facilităților acordate de consiliile locale sau de primării cultelor religioase în vederea ridicării de biserici. Știm că în anul 1996, conform declarațiilor oficiale, primăriile cheltuiseră 210 milioane lei (USD 70.000) pentru ridicarea de noi lăcașuri.⁶⁶ În București, nu am găsit în baza de date a Primăriei Generale nici un fel de hotărâre în acest sens. În același timp, o analiză a dificultăților financiare ale administrației locale

⁶⁴ Legea privind sprijinul acordat tinerilor pentru construirea unei locuințe proprietate personală.

⁶⁵ Sumele cu care autoritățile locale concesionează terenuri cultelor religioase sunt de obicei derizorii – în jur de 200.000-300.000 lei (anii 2001-2004) pentru terenuri intravilane de 1.000 sau 2.000 de metri pătrați. Într-un caz din județul Buzău s-a inventat chiar și un concept juridic nou – concesiunea gratuită.

⁶⁶ „Biserica Ortodoxă Română în date”, *Viața cultelor*, nr. 208, 1997.

și a principalelor obiective de cheltuieli din bugetele acestora realizată de ziarul *Capital* în 2002 menționa capitolul „Culte (reparații și construcții biserici)”.⁶⁷ Practica pare, prin urmare, răspândită.

În plus, există numeroase informații care sugerează că primăriile locale contribuie adesea cu sume de bani la ridicarea lăcașurilor de cult. O comună mai activă în relațiile cu BOR din județul Buzău a cheltuit numai în anul 2004 aproape jumătate de miliard de lei pentru culte,⁶⁸ nefiind singura care a oferit acestora sume din bugetul local. Acolo unde primăriile nu au putut contribui cu bani, ele au donat materiale de construcție sau imobile dezafectate pentru „reciclare” în materiale pentru construcții. Alteori au dat în folosință gratuită locuri de veci (în orașul Buzău, peste 1.800) pentru a fi concesionate de parohii în vederea acoperirii unor costuri de construcție și întreținere. În același județ, Consiliul Local al orașului Nehoiu a acordat mai multor parohii în folosință, pe o perioadă de 90 de ani, 22 ha de pădure pentru utilizarea lemnului provenit din acestea.⁶⁹

Și la Piatra Neamț autoritățile locale au oferit asistență în mod repetat la ridicarea bisericilor. S-au utilizat banii consiliului, sponsorizări ale societăților subordonate acestuia, dar și ajutoare „în natură”, precum beton, mortar sau materiale de construcție. Nu doar primăriile și consiliile, ci și alte unități ale administrației județene contribuie cu mijloace proprii la patrimoniul BOR. Șeful Direcției Silvice Suceava, Gheorghe Nichiforel, declara de curând următoarele: „Cum ne dă IPS [Pimen] o palmă, cum mai dăm la câte o mănăstire 200-300 mc lemn de rășinoase, mai luăm din cota de la populație și mai dam 100-200 mc lemn de foc de fag pentru încălzirea sfintelor lăcașuri.”⁷⁰

Șantiere de biserici

⁶⁷ „Primarii caută cu disperare să se împrumute”, *Capital*, nr. 45, 6.11.2002.

⁶⁸ Cifra de 450 de milioane a fost comunicată de primărie prin adresa Primăriei Merei nr. 163 din 19.01.2005. Ea reprezintă a cincea parte din cifra raportată de BOR pentru 1996, pentru toate primăriile din toată țara. Alte câteva comune din județ au alocat aproximativ 500 milioane lei cultului ortodox în același an.

⁶⁹ Beneficiarii au fost șapte parohii ortodoxe și una romano-catolică, care a primit de altfel suprafața cea mai mică.

⁷⁰ V.A., „Direcția Silvică Suceava ar putea pierde peste 192.000 ha de pădure”, *Evenimentul*, 17.09.2001.

Data fiind amplexarea campaniei de construcție de biserici demarată de BOR, care a inițiat în ultimii ani în medie în jur de 150 de noi biserici pe an, aceste fonduri s-au dovedit totuși insuficiente. Persistența șantiierelor de biserici constituie una dintre consecințele vizibile ale problemelor ridicate de finanțarea campaniei de construcție a lăcașurilor de cult. De multe ori – și există în țară exemple faimoase – se pornește la ridicarea de biserici în absența unui calcul economic minimal. Ca urmare, așezămintele se construiesc pe parcursul unor perioade de timp care, uneori, se apropie de un deceniu, iar alteori depășesc acest interval. Șantierele stau căscate în mijlocul orașelor timp de ani de zile, urâtind mai tare peisajul urban și așa anost, de multe ori, al cartierelor de blocuri românești. Uneori până și curțile spitalelor sunt incomodate de șantier stăruitoare, fiindcă chiar și într-un asemenea cadru instituțional fondurile sunt puține iar dorința de a construi e mare (a se vedea, de exemplu, capela din curtea Spitalului Județean Vaslui, sau biserica „Sf. Vasile cel Mare” din curtea Spitalului Județean Botoșani).

Nu dispunem de informații statistice cu privire la durata medie de ridicare a unui lăcaș de cult. O asemenea informație ar fi oricum dificil de interpretat în contextul în care dimensiunea și complexitatea bisericilor ortodoxe în România de astăzi variază masiv – de la mici construcții de lemn și placaj, la catedrale sau proiecte megalomane. Ne vom referi și de această dată, prin urmare, cu precumpănire la cazuri anecdotice. Totuși, statistica Secretariatului de Stat pentru Culte indica că, în anul 1998, se finalizaseră 145 de lăcașuri de cult, alte 731 – adică de cinci ori mai multe – fiind în construcție. Informațiile de pe website-ul Patriarhiei Române furnizează următoarele cifre pentru anul 2002: 191 de lăcașuri de cult finalizate și 1.031 biserici în construcție. Proporția rămâne aproximativ aceeași (1 la 5), însă diferența absolută dintre numărul de așezăminte în construcție și numărul de biserici finalizate este în creștere. Aceste cifre nu spun în sine foarte mult, însă ele ar putea indica o disparitate între numărul de proiecte inițiate și numărul de proiecte ce pot fi finalizate într-un termen rezonabil.

Cert este că, dincolo de speculații bazate pe cifre incomplete, șantierele de biserici demonstrează o remarcabilă persistență în timp. Unul dintre motivele de nemulțumire des invocate de către clerul ortodox are în vedere absența banilor și, mai

ales, a sprijinului de la autorități, în vederea finalizării construcțiilor începute. Așa cum am văzut, asistența autorităților centrale și locale nu lipsește. Ea nu poate însă face față celor în jur de 150 sau 200 de lăcașuri de cult inițiate anual.

Analizând cererile de finanțare a lăcașurilor de cult emise în anul 1996 de Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților și adresate Secretariatului de Stat pentru Culte, am descoperit că din totalul de 25 de lăcașuri pentru care s-au solicitat și s-au primit fonduri (uneori în mai multe rânduri pentru același edificiu), în 16 cazuri banii erau necesari începerii construirii unei noi biserici sau finalizării lucrărilor de construcție începute deja în anii anteriori (după 1989).⁷¹ În jumătate dintre situațiile în care sumele solicitate urmau să servească demarării sau finalizării de așezăminte de cult, șantierele depășiseră deja termenul din prima autorizație de construire. În câteva cazuri, precum biserica „Sf. Treime” din Vatra Dornei sau catedrala „Învierea Domnului” din Fălticeni, lucrările durau deja de 5 sau 6 ani. Cazul edificiului din Vatra Dornei se arată interesant fiindcă, în repetatele lor pledoarii către autorități, atât preotul paroh, cât și Arhiepiscopul Sucevei indicau că biserica ortodoxă în construcție urma să fie prima din oraș. Or, nici măcar în aceste condiții, în care se afirmă că lăcașul ar răspunde unei nevoi imperioase a comunității ortodoxe (majoritare) din localitate, banii pentru biserică nu au putut fi strânși în timp util.

Șantierul catedralei din Vatra Dornei a dăinuit în parcul stațiunii balneoclimaterice un deceniu, până la finele lui 2000. De fapt, operațiunile de finisare și pictură interioară au fost finalizate abia în 2002, la mai bine de 12 ani după începerea lucrărilor la impozantul edificiu ce măsoară 40 de metri în înălțime.⁷² Și alte așezăminte similare din județul Suceava amenință cu o persistență în timp, în stare de șantier, asemănătoare. Catedrala „Nașterea Domnului”, situată central în reședința de județ, a primit autorizația de construire în anul 2001. Termenul de finalizare a fost fixat pentru anul 2015, pesemne datorită înălțimii lăcașului, preconizat a fi de aproape două ori mai înalt decât cel din Vatra Dornei.

⁷¹ Nu am numărat în această categorie bisericile care solicitau fonduri pentru finalizarea picturilor (deși e posibil ca în câteva cazuri să fi fost vorba de picturile unor edificii noi – și astfel tot de finalizarea unui nou lăcaș de cult) și nici lăcașurile de cult care se ridicau în interiorul unor mănăstiri (cel puțin un caz de acest tip fiind cert).

⁷² Între timp, credincioșii ortodocși ai acestui oraș de 16.000 de locuitori au găsit resurse pentru ridicarea a cel puțin alte opt biserici (cifra datează de la începutul anului 2003).

Am amintit anterior de existența anumitor cazuri de notorietate națională de biserică rămasă în stare de șantier. Este cazul catedralei „Sfânta Treime” din Baia Mare, începută acum 14 ani și adusă până astăzi abia la nivelul solului. Proiectul, a cărui înălțime finală e stabilită la 80 de metri, a înghițit până acum, conform presei, 30 de miliarde de lei fără a ajusta sumele în funcție de inflație (valoarea reală fiind, deci, mult mai mare). Jumătate din sumă ar fi venit de la autorități. Aceasta fără a mai pune la socoteală recenta „pomană electorală” de 16 miliarde de lei (și nu e prima).⁷³ Piatra de temelie a catedralei a fost așezată la mijlocul anului 1990, însă lucrările au fost sistate și reîncepute de mai multe ori de-a lungul deceniului și jumătate de istorie postdecembristă. Întreaga poveste a acestui așezământ⁷⁴ arată ca un șir neîntrerupt de târguiești între Biserică și autoritățile politice.

Și alte catedrale ortodoxe au avut o istorie anevoioasă, similară întrucâtva celor din Vatra Dornei, Vaslui, Suceava ori Baia Mare. Catedrala neterminată din orașul Buzău are deja în urma sa un deceniu; la fel stau lucrurile și în Oradea. Nu e nevoie să privim însă spre cazuri celebre sau așezăminte importante pentru a întâlni un fenomen relativ comun. Biserica bucureșteană de pe Str. Huedin, e drept o construcție gigantică secundată de o clopotniță impunătoare, s-a ridicat în aproximativ un deceniu. Nici astăzi schelele nu au fost îndepărtate în totalitate, iar 6-7 dintre barăcile muncitorilor se mai află încă în curtea așezământului, care păstrează aspectul de șantier.

Nu foarte departe de acesta, parohia „Sf. Ap. Ioan” va beneficia în viitor de un edificiu nou, menit să suplimenteze biserica de lemn de dimensiuni moderate construită în prima parte a anilor '90. Întrebat când se va finaliza lucrarea căreia tocmai i se turna fundația, unul dintre enoriașii asociați parohiei ne-a răspuns că nu se cunoaște data exactă: bani nu există, riveranii pot acoperi doar în timp îndelungat costurile, iar autoritățile locale nu oferă ajutor financiar. Întrebarea fusese pusă deoarece în cazul acestui șantier nu era vizibil panoul exterior obligatoriu care anunță, laolaltă cu numărul autorizației și numele firmei de antrepriză, data de finalizare a proiectului. Vizitând alte șantiere de biserici am descoperit că această omisiune apare

⁷³ „16 miliarde pentru catedrala din Baia Mare”, *România liberă*, 13.11.2004.

⁷⁴ Bine istorisită de Cătălin Vischi, Ciprian Dragoș și Teofil Ivanciuc în articolul lor de investigație „Catedrala banilor publici”, citat anterior.

destul de frecvent – mai există cel puțin alte 4 exemple doar în Capitală și am numărat aproximativ tot atâtea în Constanța. Un lucru explicabil, ținând cont de viitorul incert al edificiilor.

Alteori se comunică, cu onestitate, date deja expirate. În Suceava, panoul de lângă șantierul bisericii „Sf. Treime” anunță că autorizația de construire datează din luna august a anului 1999 și stabilește data de finalizare ca „sept. 2002”. Panoul a fost fotografiat la sfârșitul lunii decembrie 2004, când biserica era departe de a fi terminată.

O măsură, ce-i drept locală, a răspândirii proiectelor de biserici care nu se mai termină ne oferă o decizie a Consiliului Local Baia Mare. În principalul oraș al Maramureșului,⁷⁵ consilierii au decis în primăvara anului 2003 să sisteze alocarea de terenuri publice pentru construirea de biserici până la finalizarea tuturor edificiilor aflate în construcție. Conform declarației vice-primarului, unele dintre șantiere „au termene de finalizare atât de îndepărtate încât s-ar putea ca mulți dintre baimăreni să nici nu prindă terminarea lor”.⁷⁶

De ce continuă construcția de biserici

Dificultățile de finanțare a proiectelor de biserici par să facă construcția continuă de noi și noi așezăminte de cult ortodoxe irațională. Realitatea nu este totuși atât de simplă. Goana după parohii pare să aibă ca explicație o creștere importantă a numărului de absolvenți de facultăți și institute teologice, a căror speranță de a își croi o carieră duhovnicească angrenează presiuni în direcția construirii de noi lăcașuri de cult.

Conform datelor Patriarhiei, facultățile de teologie înmatriculau în anul 2002 un număr de 11.063 de studenți și studente. De mai mulți ani de zile, băncile acestor instituții de învățământ superior sunt părăsite anual de peste 1.500 de absolvenți. Cifra

⁷⁵ Se pare că în Maramureș are loc și o adevărată competiție în privința construcției de mănăstiri. Din cele cel puțin 16 existente actualmente în județ, cel puțin 14 au apărut după 1990 (incluzând o mănăstire a ortodocșilor ucraineni și una greco-catolică). Majoritatea sunt în încă construcție și nu există perspective optimiste în privința finalizării lucrărilor. Totuși, există planuri pentru cel puțin încă 3 astfel de lăcașuri. Vezi Teofil Ivanciuc, „Noul munte Athos”, *Gazeta de Maramureș*, 11.04.

⁷⁶ De observat că decizia avantajează cultul ortodox, care conduce la capitolul biserici în stare de șantier. Vezi Ionel Stan, „Hotărâre necreștinească”, *Graiul Maramureșului*, 6.04.2003.

oficială a absolvenților din anul 2002 este de 1.863, iar în anul următor de 2.424.⁷⁷ Se observă o creștere foarte importantă, cu 30 de procente, a numărului de proaspeți teologi.

Dat fiind faptul că facultățile de teologie nu oferă oportunități variate de încadrare într-o piață a muncii de profil, se generează o presiune formidabilă în sensul creșterii numărului de parohii. (O mare parte a absolvenților care nu obțin parohii sau nu vizează o carieră de acest tip sunt sortiți vieții în învățământ, un alt efect nefericit al inflației de absolvenți teologi fiind presiunile în vederea menținerii învățământului religios în școli.) Iar preoții încearcă să obțină o parohie oricând și oriunde acest lucru este posibil. Credem că numărul absolvenților de teologie ortodoxă explică, cel puțin în parte, cifra anuală de 150 până la 200 de biserici ortodoxe nou inițiate. Lipsa de resurse financiare după demararea proiectului conduce, ulterior, la presiuni asupra autorităților locale și centrale în vederea obținerii, mai întâi, de terenuri atribuite în folosință gratuită sau concesionate pe nimic și, mai apoi, de fonduri pentru finalizarea și utilizarea lăcașurilor de cult.

Procesul schițat mai sus atrage după sine efecte nefaste. Una dintre consecințele presiunilor pentru finanțare s-a văzut bine în actuala campanie electorală, în care guvernul a luat cel puțin 30 de hotărâri prin care s-au suplimentat fondurile pentru cultele religioase. Covârșitoarea majoritate a așa-numitelor „pomeni electorale” au revenit cultului ortodox. Mai multe dintre cele 30 hotărâri identificate de noi au avut în vedere finanțarea continuării sau finalizării construcțiilor la proiecte care trenează de ani de zile, printre ele numărându-se și catedrala băimăreană amintită. Un al doilea efect nefericit, discutat mai sus, privește demararea de șantiere cu orizont de finalizare îndepărtat și cu consecințe estetice și funcționale nefaste. În fine, un fenomen de care ne vom ocupa mai jos constă în apariția „bisericii gemene”.

Iată așadar, pe scurt, principalele coordonate ale relației dintre Biserica Ortodoxă, construirea de așezăminte de cult, și autorități: numărul mare de absolvenți teologi conduce la presiuni vizând obținerea de terenuri și începerea construcției unui

⁷⁷ Datele Patriarhiei indică o creștere substanțială și a numărului de înscriși la seminariile ortodoxe. Vezi www.patriarhia.ro, accesat în luna septembrie 2004.

lăcaș de cult, a cărui finalizare prelungită atrage presiuni constante asupra autorităților, care cad la învoială cu Biserica Ortodoxă exploatarea potențialul capital politic al acesteia în schimbul asistenței din banii cetățeanului.⁷⁸

Strategii de finanțare: bisericile gemene

Un fenomen interesant, care ar putea avea pe viitor consecințe asupra peisajului urban, cel puțin în cazul câtorva dintre orașele studiate, privește apariția a ceea ce am numi „biserici gemene”. După cum explicam anterior, pasul inițial în apariția unui nou așezământ vizează obținerea terenului și începerea construcțiilor. În prima parte și pe la mijlocul anilor nouăzeci, lipsa banilor a dus la construcția unor bisericuțe mici de lemn cu înfățișare șubredă și ponosită. Este probabil ca aceste construcții să fi fost de la bun început gândite ca o soluție provizorie înaintea unor stringențe contabile resimțite ca tranzitorii. Că așa ar sta lucrurile, o sugerează faptul că terenurile solicitate (și obținute) de la autorități au fost de multe ori vădit supra-dimensionate în raport cu construcția adăpostită inițial – adesea în jur de 2.000 și nu rareori peste 3.000 de metri pătrați în București.

După construcția micului așezământ ortodox și consolidarea unei comunități de enoriași, al doilea pas constă în efortul de strângere de fonduri pentru ridicarea unei biserici de dimensiuni mari, din cărămidă sau beton. Ca urmare, în primii ani ai noului mileniu, în cel puțin 6 sau 7 cazuri numai în Capitală, bisericuțele vechi de lemn au fost dublate, prin eforturile enoriașilor și prin subsidii de la autorități, de biserici impunătoare ridicate între blocuri. În majoritatea situațiilor, bisericile de lemn vor rămâne în picioare – chiar și acolo unde ele sunt destul de mari (vezi cazul „Sf. Ap. Ev. Ioan” din București). Ele urmează a fi folosite, conform declarațiilor enoriașilor sau a lucrătorilor intervievați, pe post de capele de iarnă (de ex., „Sf. Ap. Ev. Ioan”) sau „biserici pentru morți” (de ex., „Înălțarea Domnului”, București). Prin urmare,

⁷⁸ Capitalul de încredere de care BOR se bucură în rândurile populației a fost deseori folosit de aceasta ca un „argument” în vederea obținerii unor privilegii și a tentat, probabil, pe politicienii care urmăreau sprijinul cultului majoritar. Totuși, trebuie spus că statisticile care atribuie Bisericii Ortodoxe o cotă de încredere de peste 80% sunt contestabile. Printre altele, ele intră cu conflict cu alte cercetări de același tip, care indică procentaje de încredere mult mai reduse. De exemplu, un studiu al Centrului pentru studierea opiniei și pieței – Taylor Nelson Sofres cita o cifră de 36,4%, cu 5 procente mai mică decât, de pildă, încrederea în presă („Parlamentul, lider în topul neîncrederii”, *Evenimentul*, 26.07.2003).

cartierele se îmbogățesc nu doar cu o bisericuță, ci cu două: un uriaș de beton alături de care supraviețuiește, retrogradată, vechea structură din lemn.

Această strategie de a construi biserici – obținerea unui teren pe care se ridică rapid o construcție atât cât o permit banii, în jurul căreia se coagulează o enorie, care permite pe viitor începerea și, cu puțină șansă, finalizarea unei biserici impunătoare din banii riveranilor – nu s-a respectat întotdeauna întocmai. Variațiuni pe aceeași temă includ cazuri precum cel din strada Huedin (București), unde s-a pornit de la început cu o biserică gigantică, care a început să fie utilizată într-o stare de șantier avansat în vederea constituirii unei comunități care să finanțeze terminarea bisericii. Timp de cam zece ani, emisarele preotului paroh au bătut periodic la ușile cartierului solicitând bani de la enoriași (și, de fapt, de la orice vecin cât de cât apropiat din zonă) pentru finalizarea lucrării. După aproximativ un deceniu, biserica e aproape gata, deși aspectul de șantier al locului nu s-a șters.

În mod asemănător, fiindcă biserica de pe strada constănțeană Unirii se află de mai mulți ani într-un stadiu de construire care nu ar permite desfășurarea unor slujbe religioase în interior, preotul a amenajat din timp un spațiu scund dar primitiv la subsol. Acolo se oficiază cu regularitate liturghii, botezuri sau cununii.

De altfel, folosirea bisericilor pentru slujbe înainte de finalizarea lor propriuzisă – și chiar înainte de efectuarea oricăror finisaje de interior, ne mai vorbind de realizarea picturilor – s-a remarcat ca o practică curentă, atât în Capitală, cât și în celelalte localități vizitate. Nevoia de finanțare și speranța de a o obține, măcar parțial, prin coagularea unei comunități de enoriași ar putea oferi o eventuală explicație.

Municipiile Suceava și Constanța oferă o ilustrație aproape perfectă a acestei strategii „în trepte” de ridicare a bisericilor ortodoxe. Aproximativ o treime dintre cele mai bine de 20 de noi biserici ortodoxe sucevene vizitate se ridică sau se vor ridica în preajma unui mic „paraclis” sau a unei mărunte „capele”, de obicei de lemn (dar uneori și din beton). Și pe Litoral am întâlnit numeroase cazuri de acest fel, alături de o inovație menționată deja în prezentul Raport – paraclisul adăpostit, într-o zonă centrală, de un cort militar. Construcții de tipul amintit antedatează începerea lucrărilor

la noul și mai impunătorul lăcaș de cult cu între doi ani și un deceniu,⁷⁹ finanțând biserica mare pe parcursul construirii ei. De remarcat și faptul că pare să existe o corespondență între locul unde este ridicată noua ctitorie, pe de o parte, și prezența sau absența micului edificiu inițial, pe de alta. Fenomenul bisericilor gemene este mai frecvent întâlnit între blocuri decât în piețe sau incintele instituțiilor publice.

Desigur, așa cum aminteam și mai sus, cazurile în care această strategie dă roade în timp scurt sunt doar cele mai fericite. Uneori fundațiile „bisericii mari” se pun fără a se cunoaște, nici măcar aproximativ, data finalizării. Finanțarea unui număr atât de mare de lăcașuri ortodoxe din banii credincioșilor, și cu atât mai mult din fondurile obținute de la credincioșii de pe o rază de numai câteva străzi, implică un proces de lungă durată.

Monumente religioase în paragină

Paradoxul stării de fapt descrise este că biserici vechi, unele dintre ele monumente cu o semnificație artistică sau istorică de netăgăduit, rămân în paragină și ori se află în pericol de anihilare fizică. Faptul e pe deplin explicabil: dacă la sursa numărului de biserici noi se găsește, conform ipotezei anterioare, nevoia de încadrare a absolvenților de teologie și presiunile acestora, atunci repararea și întreținerea vechilor lăcașuri de cult, deja centre parohiale sau filiale, tinde să nu se mai afle în primul plan al atenției conducerii cultelor și statului. (Fiind vorba de monumente istorice, acesta din urmă și-ar putea legitima, până la un anumit punct, asistența în vederea conservării.) În zonele cu concentrație foarte mare de edificii religioase ce se bucură de statut de monument istoric – de pildă, în nordul Moldovei – disparitatea dintre numărul de lăcașuri de cult recent ridicate și numărul vechilor biserici sau mănăstiri în paragină este adusă curent în discuție.

În Moldova, presa regională a reclamat în mod frecvent situația dramatică a monumentelor istorice, multe dintre ele așezăminte religioase aparținând cultului ortodox. Programele de restaurare sunt finanțate de către stat cu întârzieri, întreruperi și sistări de lucrări. În acest timp, Biserica Ortodoxă Română inițiază noi biserici,

⁷⁹ Acesta din urmă e, de pildă, cazul viitoarei Catedrale a Sucevei.

ignorând monumentele istorice aflate în propriul patrimoniu în așteptarea, conform declarațiilor BOR și solicitărilor de finanțare, a unor subvenții de la autorități. Mass media regională oferă multiple exemple de biserici sau mănăstiri în stare critică care au trebuit să aștepte până la începutul noului mileniu pentru a fi cuprinse în programe de restaurare.⁸⁰

Nu toate bisericile monument sunt atât de norocoase. În Județul Neamț, unde cam 10% dintre cele aproximativ 1.000 de monumente istorice aparțin BOR, o expertiză din 2001 găsea că mai multe obiective „sunt puternic degradate” (chiliile Lăpușneanu de la Mănăstirea Pângărați, turnul Mănăstirii Neamț), în timp ce altele sunt „în stare de prăbușire” (biserica „Sf. 40 de Mucenici” din satul Văleni, biserica „Buna Vestire” din comuna Bisericani, biserica „Înălțarea Domnului” a Mănăstirii Neamț, chiliile de la Mănăstirile Agapia și Pângărați, biserica "Sf. Dumitru" din Pângărați). Turnul Mănăstirii din Pângărați, monument istoric ridicat în 1560, s-a prăbușit datorită proastei conservări.⁸¹

La Suceava, unde s-au construit în ultimii 15 ani în jur de 25-30 de biserici ortodoxe numai în municipiu,⁸² starea foarte precară a parohiei Sf. Simeon, unul dintre monumentele istorice ale orașului, se vede cu ochiul liber. Circulația pietonală în jurul bisericii a fost închisă pentru a proteja pietonii de cărămizile ce se desprind din clădire. În județ, biserica „Pogorârea Sf. Duh” (Horodniceni) se află în pericol de prăbușire.⁸³

La Iași, unde numai în anul 2001 se aflau 22 de biserici ortodoxe în curs de construire, un profesor soma recent Mitropolia Moldovei să se implice în renovarea bisericii armenesti, una dintre cele mai vechi din reședința de județ.⁸⁴ În județul Vaslui, biserica „Sf. Împărați” din Mălăești stă să cadă, în timp ce biserica „Sf. Dumitru” din Budești, afectată de cutremure, reprezintă un pericol pentru cei ce se încumetă să-i treacă pragul. Un număr 14 vechi biserici de lemn ale județului necesită renovare urgentă, căci „o dată ce s-au ridicat biserici noi, vechile lăcașuri sunt uitate, deși unele

⁸⁰ „Zeci de obiective de patrimoniu stau să se dărâme”, *Evenimentul*, 11.01.2001.

⁸¹ Iulia Iacob, „28 de monumente sunt pe punctul de a se prăbuși”, *Evenimentul*, 11.01.2001.

⁸² Numai conform investigațiilor noastre; cifra reală s-ar putea să fie mai mare.

⁸³ „Restaurarea monumentelor istorice din Moldova se va încheia în câteva secole!”, *Evenimentul*, 03.09.2004.

⁸⁴ Prof. Nicolae Popovici, „Monumente în părăsire – Biserica Armeană”, *Evenimentul*, 2.09.2004.

sînt minuni arhitectonice”.⁸⁵ Conform altor declarații, nu mai puțin de 72 de biserici de lemn vasluiene din secolele XVI-XIX ar trebui reabilitate.

Ne-am referit la cazul lăcașurilor de cult moldovenești periclitare datorită datelor mai bogate de care dispunem pentru această regiune. Ele nu constituie însă nici pe departe o excepție în peisajul cultural românesc. Bisericile de lemn din Maramureș, județ celebru pentru moștenirea sa arhitecturală religioasă, nu o duc mai bine, deși în această regiune se construiesc cu febrilitate noi biserici și, conform unor date, un număr record de noi mănăstiri.⁸⁶

În opinia noastră, starea de fapt prezentată demonstrează lipsa de interes a Bisericii Ortodoxe față de starea monumentelor istorice, chiar și atunci când ele îi aparțin. Biserica majoritară pare mai nerăbdătoare să creeze noi parohii și noi comunități de enoriași decât să se îngrijească de bunăstarea fizică și spirituală a celor existente.

Atribuirea de imobile

Din cercetările efectuate, reiese că atribuirea de terenuri în folosință gratuită constituie una dintre sursele importante de spații pentru construirea lăcașurilor de cult. În mod tipic, consiliile locale aprobă printr-o hotărâre solicitarea cultelor religioase de atribuire gratuită pe termen de 99 (sau, mai rar, 49) de ani a unui imobil proprietate publică, în vederea ridicării unei biserici.

Conform investigațiilor noastre, Consiliul Local al Municipiului București a acordat, din 1990 și până astăzi, 30 de astfel de terenuri. Pe aproape toate s-au ridicat edificiile avute inițial în vedere. Marea majoritate dintre imobile (28), au revenit Bisericii Ortodoxe Române, în timp ce unul a fost acordat Arhiepiscopiei Romano-Catolice, iar altul Asociației Religioase Congregația Inimii Neprihănite.⁸⁷ De remarc

⁸⁵ Simona Pop, „Monumentele istorice, la timpul trecut”, *Evenimentul*, 16.11.2004. Fraza citată aparține Mariei Pop, specialist în probleme de patrimoniu în cadrul Direcției Județene de Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național.

⁸⁶ Anca Goja, „Bisericile de lemn – în pericol”, *Graiul Maramureșului*, 27.07.2003.

⁸⁷ Nu dorim să dăm curs unor scenarii conspiraționiste, dar ni se pare demn de menționat că CGMB a ales să acorde un teren tocmai asociației greco-catolice Congregația Inimii Neprihănite, la doi ani după rolul misterios jucat de aceasta în cazul conflictului inter-etnic de la Odorheiul Secuiesc din 1997. Vezi, în acest sens, Gabriel Andreescu, *Ruleta: Români și maghiari*, 1990-2000, Iași, Polirom, 2001, pp. 246ff.

faptul că, în Capitală, parcelele publice oferite de către CGMB s-au dovedit de obicei foarte generoase. În 5 cazuri, suprafața terenului acordat s-a ridicat la minimum 5.000 mp; în alte 6 cazuri, la cel puțin 3.000 mp; și în 9 noi cazuri, la 1.500 mp sau mai mult. Cele 30 de terenuri acordate de CGMB însumează peste 70.000 metri pătrați, cu o medie care depășește 2.300 metri pătrați per teren atribuit (cifrele exclud terenul de 52.000 mp acordați pentru construirea Catedralei Mântuirii Neamului).

Pe de altă parte, ne întrebăm în ce măsură aceste 30 de cazuri de imobile proprietate publică oferite gratuit reprezintă o listă exhaustivă a hotărârilor prin care consilierii Capitalei au acordat în folosință gratuită imobile cultelor religioase. La solicitarea noastră de eliberare a tuturor copiilor de pe actele normative de acest tip, Primăria Generală ne-a îndemnat să folosim website-ul instituției, care ar deține o arhivă completă a hotărârilor cu pricina. Rezultatul au fost cele 30 de terenuri menționate mai sus. Totuși, cercetând arhivele Primăriilor de Sector, am descoperit în cazul Sectorului 3 mai multe PUD-uri aprobate pentru biserici ortodoxe aflate pe domeniul public sau privat al Municipiului București. E posibil ca aceste terenuri și altele ca ele să fi și fost acordate. În cel puțin un caz, biserica respectivă s-a ridicat conform planului, la intersecția străzilor Istria și Rm. Sărat. Nu am reușit însă, deocamdată, să descoperim prin ce hotărâre a CGMB (sau a Consiliului Sectorului 3) s-a atribuit acest teren. Faptul sugerează că lista obținută de noi din baza de date a Primăriei Generale ar putea fi incompletă.

De observat apoi că, în Capitală, cultele au obținut imobile publice și de la primăriile de sector. Numai patru dintre acestea din urmă au răspuns solicitărilor noastre de informații. Doar una a oferit date cu privire la atribuirea în folosință gratuită de terenuri, în timp ce numai o alta a afirmat explicit că nu a atribuit nici unui cult religios astfel de imobile. În decurs de trei ani, Primăria Sectorului 2 s-a dovedit foarte prolifică, atribuind gratuit 8 terenuri însumând peste 13.000 mp, dintre care 6 doar în anul 2003. În 6 din cele 8 cazuri, terenurile au fost oferite în scopul construirii de noi lăcașuri de cult, iar în restul pentru amenajarea de dependințe. În toate cele 8 situații amintite, beneficiarul a fost Arhiepiscopia Bucureștiului sau un așezământ ortodox.

În județul Buzău, singurul în care am desfășurat o acțiune cvasi-exhaustivă la nivelul întregii unități administrative, 71 de primării dintr-un total de 85 au răspuns în cele din urmă cererilor de informații publice. (Dintre acestea, 49 au făcut-o după solicitări repetate și reclamații administrative.) Numai un sfert dintre primăriile care au răspuns (18) au expediat copii după documentele solicitate, restul de 53 comunicându-ne că nu au existat situații care să facă obiectul solicitărilor.

În total, datele parvenite indică că în județul Buzău s-au acordat cultelor de către autoritățile locale aproximativ 35 de terenuri pentru ridicarea de așezăminte religioase, însumând peste 41.000 metri pătrați. La acestea s-au adăugat mai multe imobile construite, de la case și cămine culturale la foste clădiri CAP dezafectate. Beneficiarii au fost, cu o unică excepție, parohii sau comunități ortodoxe. Excepția o constituie Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea, care a primit în comuna Calvini o mică suprafață pentru amenajarea unui cimitir, în condițiile în care credincioșilor adventiști li se refuza înmormântarea în cimitirele publice. Și așa, a fost nevoie de cereri repetate și, în cele din urmă, de intervenția Secretariatului de Stat pentru Culte. Biserica Penticostală, aflată într-o situație asemănătoare, a fost amânată de repetate ori în solicitările sale adresate primăriei comunei Săhăteni.

De remarcat că datele pentru județul Buzău sunt incomplete, lipsind o situație clară pentru localitatea cea mai importantă – reședința de județ. După toate probabilitățile, informațiile care ne-au fost inițial puse la dispoziție de autoritățile Municipiului Buzău au fost doar parțiale. La solicitările ulterioare ni s-a răspuns printr-o invitație de a cere datele dorite prin intermediul instanțelor de judecată.

Nu ne-am bucurat de mai multă receptivitate decât în Municipiul Buzău nici în alte două reședințe de județ care au făcut subiectul cercetărilor noastre. Primăria Suceava nu a răspuns cererii de informații publice în conformitate cu Legea nr. 544/2001. În cazul Primăriei Constanța, solicitările scrise repetate au rămas, de asemenea, fără ecou. Primăria Mangalia ne-a transmis un prim răspuns în opinia noastră neclar și excesiv de succint. Acesta nu a fost urmat de un altul atunci când am solicitat autorităților locale lămuriri suplimentare. Primăria Cernavodă ne-a comunicat existența a trei contracte de concesiune încheiate între Consiliul Local și cultele

religioase, solicitându-ne achitarea taxelor de copiere. Transmiterea banilor nu a fost urmată de recepția documentelor în cauză. Până în clipa de față, nu am putut determina cauza întreruperii comunicării.

Alături de Primăria comunei Costinești, care ne-a comunicat că nu există cazuri relevante pentru scopurile acestui Raport, doar Primăria Municipiului Medgidia ne-a răspuns pozitiv. De altfel, aceasta constituie o excepție și în altă privință, fiind una dintre municipalitățile care a preferat acordării în folosință gratuită încheierea de contracte de concesiune. Conform celor comunicate, s-ar fi încheiat 4 astfel de contracte, cu Arhiepiscopia Tomisului (ortodoxă), Comunitatea Musulmană, Parohia (ortodoxă) „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” și Parohia Romano-Catolică din localitate. Trei documente au avut ca subiect terenuri în vederea construirii unor lăcașuri de cult, cel de-al patrulea concesiionând un imobil pentru înființarea unui cimitir musulman. De remarcat sumele extrem de mici, în jur de 300.000 lei anual (la nivelul anilor 2000-2003) percepute pentru terenuri de până la peste 3.000 de metri pătrați.⁸⁸

Un caz mai interesant îl constituie adresa nr. 24691/5.01.2005 din partea Primăriei Municipiului Vatra Dornei. Documentul în cauză conține o copie după o decizie a Consiliului Local din anul 1996 prin care se acordă unei parohii ortodoxe un teren în vederea realizării unui cimitir, însoțită de mențiunea „nu au fost găsite alte astfel de acte administrative în perioada solicitată” (1989-2004). Interesul suscitât de acest răspuns vine din faptul că, după cunoștința noastră, terenul pe care s-a ridicat Catedrala Ortodoxă „Sf. Treime” din localitate aparține municipalității. Deși terenul a fost inițial subiectul unui conflict cu autoritățile locale, în cele din urmă el a fost atribuit Bisericii Ortodoxe prin Decizia nr. 274/1990.⁸⁹ Faptul că primării precum cele din Vatra Dornei, Buzău sau București nu au oferit informații complete cu privire la situația lăcașurilor de cult construite după 1989 pe terenuri publice (sau private în proprietatea municipalităților) face foarte probabil, în opinia noastră, ca numărul real al acestor cazuri să fie mai mare decât cel pe care îl putem preciza cu siguranță.

⁸⁸ Situații financiare similare am întâlnit și în județul Buzău.

⁸⁹ Conform datelor pe care le-am găsit în arhivele Secretariatului de Stat pentru Culte. Vezi Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților, dosar 9, vol. 1, fila 8.

Cercetările efectuate pe teren au suplinit întrucâtva lipsa datelor oficiale despre municipiile Constanța și Suceava. Apreciem că în orașul din Moldova s-au ridicat după 1989 sau sunt în curs de construire între 25 și 30 de așezăminte de cult ortodoxe. Nu știm câte dintre acestea s-au construit pe terenuri publice și care a fost forma legală prin care cele din urmă au fost obținute de BOR. Cunoaștem însă cazuri în care terenurile aparțineau municipalității și au fost date în folosință gratuită. Situația pare similară și în Constanța, unde estimăm construcția, după 1989, a cel puțin 20 de lăcașuri de cult ortodoxe. Despre natura acestora și problemele pe care le ridică am discutat mai pe larg în cuprinsul acestui raport.

La Târgu Mureș, situația imobilelor publice acordate pentru ridicarea de lăcașuri de cult s-a dovedit ceva mai echilibrată, fapt oarecum de așteptat dată fiind compoziția confesională a municipiului și a județului în general.⁹⁰ Astfel, conform datelor primite de la primărie, autoritățile locale au luat după 1989 un număr de 19 decizii prin care acordau terenuri publice pentru ridicarea de așezăminte religioase. În cazul a două dintre acestea nu se menționează clar, în răspuns sau în documentele fotocopyate transmise, nici identitatea cultului care a primit proprietățile (se vorbește despre „culte recunoscute”) și nici suprafețele acordate.

Excluzând deciziile „misterioase”, Biserica Ortodoxă Română a primit un număr de 8 terenuri însumând peste 8.900 de metri pătrați, dintre care 3 au fost acordate în folosință gratuită și restul în concesiune directă. Biserica Romano-Catolică a primit 3 terenuri însumând 3.350 mp, dintre care unul, situat în apropierea unei biserici, urma să fie utilizat pentru ridicarea unei clădiri multifuncționale pentru tineret. Un apartament și 4 terenuri însumând 2.550 mp au fost atribuite Bisericii Greco-Catolice. Ca și în cazul bisericii surori, terenurile și apartamentul au fost, toate, concesionate în mod direct. Biserica Penticostală a beneficiat de 2 terenuri cu o suprafață totală de 1.700 mp, dintre care unul atribuit în folosință gratuită. Bisericile Baptistă și Unitariană au primit fiecare câte un teren, în suprafață de 700 și, respectiv, 550 metri pătrați.

⁹⁰ Din populația totală a județului, doar aproximativ 53% s-a declarat ortodoxă la recensământul din 2002. Cifra pentru municipiul Tg. Mureș este de 46%, iar cea pentru municipiul Sighișoara de 75%.

De remarcat că autoritățile din Târgu Mureș au acordat majoritatea terenurilor prin concesionare directă (fără licitație publică) și nu în folosință gratuită. De altfel, principalele cazuri de folosință gratuită s-au grupat în anii 1990-1991, deci înainte de intrarea în vigoare a Legii nr. 69/1991 privind administrația publică locală (singurele excepții sunt constituite de Deciziile nr. 107/29.04.2004 și 90/26.04.2001, exact cele despre care nu avem date suplimentare).⁹¹ De asemenea, trebuie observat că suprafețele acordate BOR depășesc suprafața totală a terenurilor atribuite celorlalte culte din localitate. Peste 6.750 de metri pătrați de imobile proprietate publică au fost acordate în folosință gratuită de Municipiul Târgu Mureș cultelor religioase după 1989 pentru ridicarea de lăcașuri de cult. La această suprafață se adaugă parcelele necunoscute.

Tot în județul Mureș am adresat cereri similare primăriilor din Ungheni și Sighișoara. Conform declarațiilor oficialităților, doar în ultimul oraș au existat cazuri relevante. Din cele 10 decizii prin care autoritățile locale au acordat terenuri cultelor, doar în 8 situații acestea au fost folosite pentru ridicarea de lăcașuri, restul servind la amenajarea unui cimitir pentru toate cultele și a unui spațiu pietonal pentru o parohie ortodoxă. Biserica Ortodoxă a primit 6 terenuri însumând aproximativ 6.500 metri pătrați, Biserica Romano-Catolică o parcelă de 5.700 mp, iar Biserica Creștină după Evanghelie un teren de 280 mp. Primăria Sighișoara (prin Comisia de Repartizare a Locuințelor) a mai acordat unor parohii ortodoxe și Protopopiatului Ortodox din localitate 5 imobile construite. Documentele aflate la dispoziția noastră nu oferă date cu privire la statutul și acoperirea legală a acestor atribuiri de imobile.⁹²

O sursă relativ semnificativă de imobile, fie sub forma unor terenuri pentru construirea de lăcașuri de cult, fie sub aceea de terenuri construite sau clădiri ce urmau să servească cultelor religioase, s-a dovedit a fi Guvernul României. Dintre cele aproximativ 255 de hotărâri de guvern și ordonanțe guvernamentale emise din anul 1990 și până la finele anului 2004 prin care se acordă fonduri sau alte facilități cultelor

⁹¹ Relevanța acestui fapt va deveni sperăm clară în secțiunea imediat următoare.

⁹² Adresele nr. VI/7785/10.11.2004, VI/7785/18.05.2004 și IX/5260/30/07.2002. Ultima dintre ele se referă la trei spații, menționând utilitatea unuia singur: „spațiu de cultură, comercializare carte, asistență socială”.

religioase din România, 62 atribuie în folosință gratuită sau dau în administrare⁹³ acestora din urmă unul sau mai multe imobile din patrimoniul public. De covârșitoarea majoritate (58) a acestor hotărâri beneficiază Biserica Ortodoxă din România, în timp ce Biserica Catolică face subiectul a numai 3 hotărâri, dintre care una privește o asociație de caritate. O ordonanță de urgență acordă un teren Bisericii Evanghelice, fiind însă vorba de o operațiune de restituire.

O mare parte dintre aceste decizii de atribuire ori dare în administrare de imobile publice, însă nu toate, au avut în vedere terenuri pentru lăcașuri de cult. Excepție fac mai multe imobile construite, mergând de la clădiri la unități de producție și complexe hoteliere. Vom menționa aici doar un caz foarte recent, mai ales că acesta privește unul dintre municipiile studiate. Prin Hotărârea de Guvern nr. 2451/28.12.2004 s-a transmis un imobil, aflat în proprietatea privată a statului, în administrarea Ministerului Culturii și Cultelor pentru Patriarhia Română – Arhiepiscopia Ortodoxă Română Alba Iulia, începând cu 30 ianuarie 2005. Imobilul în cauză este fostul „Hotel Parc”, care dispune de numeroase dotări și facilități (106 locuri de cazare în apartamente, camere duble, restaurant, bar de zi, parcare, sală de conferințe, cu o suprafață totală de aproximativ 3,000 mp),⁹⁴ având o valoare de patrimoniu de aproape 30 de miliarde de lei.⁹⁵

O procedură legală?

Atribuirea în folosință gratuită de imobile cultelor religioase ridică probleme de principiu. Legea nr. 69/1991 privind administrația publică locală prevede, la Art. 78, următoarele: „Consiliile locale și cele județene pot da în folosință gratuită, pe termen

⁹³ Darea bunurilor publice în administrarea altor instituții decât cele publice este neconstituțională. Conform Art. 136(4) din Constituția României, „Bunurile proprietate publică sunt inalienabile. În condițiile legii organice, ele pot fi date în administrare regiilor autonome ori instituțiilor publice sau pot fi concesionate ori închiriate...” Prevederea este reluată și în Legea nr. 213/1998 privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia. Art. 12(1) stipulează că „Bunurile din domeniul public pot fi date, după caz, în administrarea regiilor autonome, a prefecturilor, a autorităților administrației publice centrale și locale, a altor instituții publice de interes național, județean sau local.” Or, cultele religioase din România nu reprezintă instituții publice. Cu toate acestea, cel puțin 15 hotărâri de guvern dau imobile proprietate publică în administrarea BOR (HG 545/1993, HG 390/1995, HG 444/1995, HG 446/1995, HG 463/1995, HG 465/1995, HG 466/1995, HG 566/1995, HG 727/1995, HG 941/1996, HG 475/1997, HG 410/2001, HG 1161/2001, HG 1219/2001, HG 468/2003).

⁹⁴ Mugur Gorea, „Biserica ortodoxă ispitită de hotelul PCR”, *Cotidianul*, 2.02.2005.

⁹⁵ Ionuț Oprea, „Preluarea Hotelului amânată”, *Zi de Zi*, 1.02.2005.

limitat, imobile din patrimoniul lor societăților de binefacere sau de utilitate publică, recunoscute ca persoane juridice, în scopul îndeplinirii unor activități care satisfac cerințele cetățenilor din unitatea administrativ-teritorială respectivă.” Acest text (amendat de Legea nr. 24/1996 pentru modificarea și completarea Legii administrației publice locale nr. 69/1991), a guvernat procedura de atribuire în folosință gratuită până la Legea nr. 215/2001. Aceasta stipulează la Art. 126 că autoritățile locale pot atribui în folosință gratuită bunuri din patrimoniul acestora „persoanelor juridice fără scop lucrativ, care desfășoară activitate de binefacere sau de utilitate publică ori serviciilor publice”. Legea nr. 215 preia, în acest punct, prevederile Art. 17 din Legea nr. 213/1998 privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia.

După cum reiese din alăturarea prevederilor legii din 1991 și, respectiv, 2001, legea inițială a administrației publice locale impunea condiții prin comparație restrictive atribuirii în folosință gratuită de bunuri, limitând această acțiune la „societățile de binefacere sau de utilitate publică” și doar în scopul satisfacerii cerințelor cetățenilor din orașul sau comuna avute în vedere. Or, cultele din România nu constituie nici societăți de binefacere (deși acestea din urmă pot fi afiliate cultelor) și nici asociații de utilitate publică.⁹⁶ În opinia noastră, legalitatea actelor prin care s-au atribuit cultelor în folosință gratuită bunuri imobile din patrimoniul autorităților locale este, până la intrarea în vigoare a legii din 2001, îndoielnică.⁹⁷

Legea recentă lărgeste sfera persoanelor juridice care pot beneficia de atribuirea în folosință gratuită a bunurilor proprietate publică la persoanele „fără scop lucrativ, care desfășoară activitate de binefacere sau de utilitate publică”, precum și la „serviciile publice”. Cultele religioase ar putea eventual fi asimilate celui dintâi grup de persoane menționate de lege, în măsura în care desfășoară activități de binefacere

⁹⁶ Ordonanța nr. 26 din 30 ianuarie 2000 cu privire la asociații și fundații, care reglementează statutul asociațiilor de utilitate publică, stipulează la Art. 1(3) următoarele: „Partidele politice, syndicatele și cultele religioase nu intră sub incidența prezentei ordonanțe.”

⁹⁷ Merită relatat în acest punct un fapt remarcabil. În două cazuri, hotărârile CGMB privind atribuirea de imobile în folosință gratuită cultelor religioase conțineau, în versiunea lor electronică aflată pe website-ul www.pmb.ro, următoarea mențiune: „art.12 din L.213/1998; art.135 din Constituție nu admit folosința gratuită”. În opinia noastră, această interpretare a legii citate și a constituției este incorectă. Atât Art. 12 din Legea nr. 213/1998, cât și Art. 135 din Constituția de la acea dată se referă la *administrarea* bunurilor din domeniul public și nu la acordarea lor în folosință gratuită, care nu presupune un drept de administrare. De altfel, chiar Art. 17 al Legii nr. 213/1998 stabilește regimul acordării în folosință gratuită în termeni practic identici aceluia ai Legii nr. 215/2001.

sau de utilitate publică. Totuși, în opinia noastră prevederea legală citată trebuie interpretată în sens mai limitativ: persoanele juridice care solicită atribuirea în folosință gratuită de bunuri aflate în proprietatea publică sau privată a autorităților locale trebuie să facă dovada nu doar că desfășoară *în general* activități de binefacere, ci și că bunurile solicitate *vor fi folosite* în scopuri de binefacere sau de utilitate publică. În caz contrar, orice persoană juridică fără scop lucrativ și cu activități de binefacere în statut ar putea solicita bunuri publice în vederea utilizării lor pentru obiective care nu servesc interesului comunitar general sau local.

Constituie construcția unei biserici un act de utilitate publică în sine, indiferent de coordonatele cazului respectiv? Nu mai mult decât înființarea unui nou magazin universal, a unui restaurant, sau a unei frizerii. Firește, orice spațiu public aduce, în principiu, beneficii anumitor membri ai comunității în sânul căreia este construit – printre care, în mod evident, accesul mai ușor la serviciile oferite de instituția în cauză. Dar avantajele sunt rareori de așa natură încât să facă din acest tip de obiectiv unul de utilitate publică. De altfel, legislația din România definește cu precizie obiectivele „de utilitate publică”.⁹⁸ În sensul legii, lăcașurile de cult nu pot fi asimilate nici măcar „clădirilor și terenurilor necesare construcțiilor de locuințe sociale și altor obiective sociale de învățământ, sănătate, cultură, sport, protecție și asistență socială”.

În mod similar, nu se poate spune despre un lăcaș de cult că implică, prin simpla sa existență, desfășurarea de activități de binefacere. Prin urmare, în interpretarea noastră nici Legea nr. 215/2001 nu legitimează, în circumstanțe obișnuite, acordarea de imobile proprietate publică cultelor pentru ridicarea de biserici. Cultele

⁹⁸ De exemplu în Legea nr. 33/1994, Art. 6: „Sunt de utilitate publică lucrările privind: prospecțiunile și explorările geologice; extracția și prelucrarea substanțelor minerale utile; instalații pentru producerea energiei electrice; căile de comunicații, deschiderea, alinierea și lărgirea străzilor; sistemele de alimentare cu energie electrică, telecomunicații, gaze, termoficare, apă, canalizare; instalații pentru protecția mediului; îndiguiri și regularizări de râuri, lacuri de acumulare pentru surse de apă și atenuarea viiturilor; derivații de debite pentru alimentări cu apă și pentru devierea viiturilor; stații hidrometeorologice, seismice și sisteme de avertizare și prevenire a fenomenelor naturale periculoase și de alarmare a populației, sisteme de irigații și desecări; lucrări de combatere a eroziunii de adâncime; clădirile și terenurile necesare construcțiilor de locuințe sociale și altor obiective sociale de învățământ, sănătate, cultură, sport, protecție și asistență socială, precum și de administrație publică și pentru autoritățile judecătorești; salvarea, protejarea și punerea în valoare a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice, precum și a parcurilor naționale, rezervațiilor naturale și a monumentelor naturii; prevenirea și înlăturarea urmărilor dezastrelor naturale - cutremure, inundații, alunecări de terenuri; apărarea țării, ordinea publică și siguranța națională.”

pot beneficia în mod legitim de terenuri publice doar în cazul în care fac dovada unei activități concrete de utilitate publică sau binefacere în legătură cu imobilul respectiv.

Parcă pentru a confirma această interpretare, în cazul Municipiului București s-a solicitat în mai multe situații, toate intervenite după anul 2001 (anul promulgării Legii nr. 215), acordarea de terenuri în folosință gratuită pentru ridicarea unei biserici ortodoxe și a unui „așezământ social”. Această asociere dintre biserică și așezământul social pare să fi fost determinată de nevoia de a justifica atribuirea de imobile aflate în proprietatea publică pentru construirea de biserici, și anume prin existența unui obiectiv de interes comunitar general sau local. Faptul e confirmat indirect de prezența, remarcabilă, a următoarei note pe versiunea electronică a 2 dintre hotărârile semnalate: „art. 12 din L. 213/1998; art. 135 din Constituție nu admit folosința gratuită”. Cu alte cuvinte, autoritățile locale par să fi recunoscut și ele natura abuzivă a actelor de acordare de imobile în folosință gratuită cultelor pentru ridicarea de biserici.

În opinia noastră, strategia prin care denominațiunile religioase solicită terenuri pentru ridicarea de lăcașuri de cult laolaltă cu așezăminte sociale ridică două probleme. Mai întâi, ni se pare abuzivă interpretarea legii în sensul că așezământul social ar putea să justifice, sub umbrela activităților sale de binefacere, și existența lăcașului de cult din imediata sa apropiere. Se prea poate ca cel dintâi să treacă testul impus de lege și să se înscrie într-o activitate pentru care se pot primi în folosință gratuită imobile publice. Însă atâta timp cât nu se poate demonstra că funcționarea așezământului este imposibilă în absența bisericii aferente, nu există motive pentru a oferi facilități similare și în vederea construirii lăcașului religios doar fiindcă acesta vine la pachet cu unitatea socială. S-ar fi putut foarte bine opta pentru ridicarea de așezăminte care să funcționeze sub patronajul cultului în cauză, fără lăcașuri cărora să le fie arondate direct. În opinia noastră, legarea ofertei unui așezământ social de construirea unei noi biserici constituie doar un pretext pentru eludarea legii ori a vigilenței autorităților locale.

Că așa stau lucrurile, pare să o demonstreze următorul amănunt: în cazurile din Capitală în care s-au aprobat cereri pentru biserică-și-așezământ nu s-au construit așezăminte sociale propriu-zise, cu o identitate specifică. Există în București biserici

ortodoxe care dispun de spații unde se derulează activități de întrajutorare bine precizate (de pildă, cabinete medicale), însă nu este cazul lăcașurilor care și-au asumat această obligație prin hotărârile citate. De altfel, hotărârile de consiliu local prin care se acordă terenurile amintite nici nu specifică cu claritate despre ce „așezământ social” e vorba. În realitate, așezămintele fie nu există (Biserica „Sf. Mercurie”, biserica din Str. Ghe. Petrașcu),⁹⁹ fie funcționează în sau din „interiorul bisericii” (ori a dependințelor sale) și se materializează sub forma unor *activități* de întrajutorare independente de un spațiu special amenajat în acest scop. În cazul din urmă, „centrele sociale” sunt reduse la inițiative caritabile de tipul celor asociate în mod comun instituțiilor religioase, pentru care nu sunt necesare spații special amenajate și utilate. Lipsește și certitudinea unei oferte constante, planificate de asemenea servicii sociale. În ciuda faptului că deciziile consiliilor locale au condiționat bisericile de existența unor așezămintे, doar cele dintâi au fost ridicate. Cu alte cuvinte, legea e păcălită de două ori – în primă instanță prin legarea bisericii de așezământ în vederea obținerii autorizațiilor, mai apoi prin abandonarea așezământului dar nu și a lăcașului de cult.

⁹⁹ Singura excepție o constituie o parohie romano-catolică – „Adormirea Maicii Domnului” din cartierul Drumul Taberei.

4. Lăcașurile de cult, monumentele și zonele protejate

În privința relației dintre ridicarea de lăcașuri de cult și obiectivele culturale sau naturale protejate am identificat trei tipuri de situații de interes pentru scopurile prezentului studiu: situarea bisericilor în raport cu parcurile publice; tema înrudită a ridicării de lăcașuri de cult în interiorul unor rezervații naturale; și utilizarea demolării în scopul obținerii de terenuri pentru biserici. Atragem atenția în acest punct că BOR este departe de a fi singura instituție care comite asemenea abuzuri. S-au documentat de către presă numeroase cazuri în care instituții publice ori private sau persoane fizice și-au ridicat sedii ori locuințe în rezervații naturale ori pe ruinele unor clădiri-monument declarate. Pe de altă parte, Biserica Ortodoxă a trădat un dezinteres constant față de posibilele prejudicii culturale sau sociale ce ar putea surveni în urma distrugerii sau deturnării spațiilor amintite.

Limitându-ne la cele cinci municipii investigate în vederea alcătuirii prezentului Raport, considerăm că nu se poate vorbi despre o strategie sau o intenție sistematică a Bisericii majoritare care să urmărească ridicarea de lăcașuri de cult în parcuri, spații verzi sau alte arii similare. Desigur, un număr de cazuri de acest tip întâlnim în fiecare dintre orașele avute în vedere; informațiile de care dispunem sugerează că ele nu sunt singulare. Totuși, nu credem că Biserica Ortodoxă Română acordă un interes special acestui gen de obiective. Pare mult mai probabil ca parcurile sau spațiile verzi să se fi numărat printre amplasamentele convenabile bisericii din alte rațiuni, cum ar fi disponibilitatea unor parcele intraurbane neconstruite.

În București, unul dintre evenimentele care a ținut capul de afiș al anului 2004 a fost decizia BOR de a construi Catedrala Mântuirii Neamului în Parcul Carol. Interesul deosebit suscitât de cazul Parcul Carol vine din faptul că el pune în lumină câteva aspecte a căror natură sistematică a devenit evidentă pe parcursul întocmirii Raportului: complicitatea dintre autoritățile statului și biserică, mergând până la încălcarea legilor în vigoare; dezinteresul ambelor instituții față de protejarea patrimoniului cultural și ecologic; desconsiderarea cetățeanului în general și a

riveranilor cu drepturi specifice în particular; disponibilitatea autorităților de a achita facturi consistente în beneficiul BOR; capacitatea instituției din urmă de a mobiliza statul, părți ale societății civile și segmente importante de presă în susținerea propriilor interese.

Într-o perioadă de numai câteva luni, Guvernul României a emis cel puțin 5 hotărâri care se abrogă una pe alta în scopul de a rectifica actele anti-constituționale și încălcările legilor țării înlăptuite în legătură cu proiectul Catedralei Patriarhale. Același guvern a pus la dispoziția Bisericii majoritare 5 hectare de parc public pentru realizarea proiectului amintit, achitând (printr-o procedură de atribuire ilegală) factura de 40 de miliarde lei reprezentând „cheltuieli de demolare” pentru nivelarea terenului viitorului șantier. În tot acest răstimp, Biserica majoritară a afirmat că va suporta în totalitate costurile Catedralei.¹⁰⁰

Cazul Carol se dovedește reprezentativ nu doar pentru tipurile de mecanism care cuplează angrenajul statului la mașinăria bisericii. El pune în pagină ceea ce ne-am propus să analizăm în secțiunea de față a Raportului: modul în care BOR tratează zonele verzi, ariile protejate și monumentele atunci când acestea se pun în calea interesului său de a construi biserici.¹⁰¹ Afacerea Catedrala Mântuirii Neamului reunește toate cele trei tipuri de spații menționate – o arie verde, două monumente, o zonă care se bucură de protecție specială.

În ceea ce privește parcul înțeleș exclusiv în calitatea sa de spațiu de *loisir*, Catedrala Mântuirii Neamului l-ar scoate din circuitul locurilor de promenadă din Capitală pentru o durată de timp necunoscută cu precizie, însă apreciată de arhitecți și urbaniști la aproximativ un deceniu. Orizontul de timp necesar edificării celei mai mari construcții de acest tip din România, menită să adăpostească cel puțin 5.000 de credincioși și un complex cu facilități diverse, poate fi estimat prin comparație cu

¹⁰⁰ În mod similar, se declară frecvent că o anume biserică s-a realizat exclusiv din fonduri private, uitându-se că edificiul se ridică pe un teren proprietate publică atribuit gratuit.

¹⁰¹ De aceea, nu vom detalia în cele ce urmează problemele de natură constituțională, precum chestiunea atribuirii unei secțiuni a parcului în *administrarea* BOR, fapt interzis (așa cum am argumentat într-o notă anterioară), de Constituție, interdicție reluată și de Legea nr. 2131/1998. Nu ne vom referi nici la interesele legitime ale altor actori ai „afacerii Parcul Carol”, precum Institutul Astronomic din imediata apropiere a Parcului, ale cărui activități s-a vedea compromise complet de proiectul Catedralei (praful șantierului ar afecta lentilele, vibrațiile ar decalibra aparatura, iar poluarea luminoasă a Catedralei de 80 de metri înălțime ar împiedica însăși utilizarea telescopului).

istoriile celorlalte catedrale ortodoxe gigantice din țară: 10 ani la Buzău (nefinalizată), 11 ani la Vatra Dornei, 12 la Oradea (finalizată pe jumătate), 14 la Baia Mare (o construcție încă în stadiu incipient), 15 ani (planificați) la Suceava, pentru a oferi doar câteva exemple. Deși într-unele dintre cazurile de mai sus se pot acuza lipsuri financiare – care, firește, ar putea afecta și șantierul Catedralei bucureștene –, nu se poate tăgădui faptul că proiectul din Dealul Filaret ar incapacita parcul pentru o perioadă considerabilă de timp.

În ceea ce privește Parcul Carol *ca monument istoric*, intenția de a construi în perimetrul său vădește înfruntarea expresă a legii. Normele din România, laolaltă cu documente internaționale semnate de statul român (precum Convenția de la Granada), protejează monumentele istorice. Parcul Carol a fost clasat ca monument istoric din grupa A, „de valoare națională și universală”. El se încadrează perfect în definiția ansamblului-monument istoric oferită de Legea nr. 422/2001: „grup coerent din punct de vedere cultural, istoric, arhitectural, urbanistic ori muzeistic de construcții urbane sau rurale care împreună cu terenul aferent formează o unitate delimitată topografic ce constituie o mărturie cultural-istorică semnificativă din punct de vedere arhitectural, urbanistic, arheologic, istoric, artistic, etnografic, religios, social, științific sau tehnic.” (Art. 3(b))

Art. 10(2) al Legii privind protecția monumentelor istorice prevede că „Desființarea, distrugerea parțială sau totală, profanarea, precum și degradarea monumentelor istorice sunt interzise...”. Modificarea structurii sau intervențiile asupra monumentelor istorice se realizează, conform legii, exclusiv în scopul protejării acestora sau în interes științific. Din rațiuni de acest tip, Art. 8 instituie o zonă de protecție care se extinde dincolo de granițele fizice ale monumentului, menită să-l conserve nu doar pe cel din urmă, ci și cadrul său natural. Cu toate acestea, Guvernul României a pus la dispoziția Bisericii Ortodoxe Române o suprafață considerabilă din monumentul istoric Parcul Carol (5,27 hectare, practic întreg platoul superior al parcului) în vederea construirii Catedralei Mântuirii Neamului. Operațiunea ar presupune o intervenție de proporții asupra ansamblului, în vădit conflict cu prevederile legale.

Confruntate de societatea civilă cu tema încălcării legilor, autoritățile administrației centrale au recurs la un tertip pentru a rezolva problema clasării Parcului Carol ca monument istoric. Prin Ordinul nr. 2214/2004, Ministrul Culturii și Cultelor, autoritatea mandată de Legea 422 să vegheze la protejarea și buna administrare a monumentelor istorice, a declassat terenul de 52.700 metri pătrați din Parcul Carol, ce urma să fie radiat din Lista monumentelor istorice. Cu alte cuvinte, pentru a preîntâmpina obiecțiile privitoare la distrugerea parțială a unui monument istoric, Ministerul a decis nu prezervarea acestuia, ci retragerea (parțială) a statutului de monument. O astfel de decizie nu putea fi luată decât împotriva spiritului¹⁰² Legii privind protecția monumentelor istorice. În termen de numai câteva zile, zona ce urma să fie construită a fost transformată, cu avizele necesare emise de Primăria Sectorului 4, într-un șantier.¹⁰³

Parcul Carol nu este singurul monument pus în discuție de planurile BOR de ridicare a Catedralei Patriarhale. Pentru construirea acesteia s-a avut în vedere amplasamentul ocupat actualmente de un alt obiect de artă, deși nu unul clasat ca monument istoric. Mausoleul din Parc, ridicat la mijlocul anilor '60 de doi prestigioși arhitecți (Nicolae Cucu și Horia Maicu), a fost la vremea respectivă acaparat de autoritățile comuniste, de unde și titulatura sa informală de „Monument al eroilor comuniști”.

Lipsit în structură și înfățișare de simboluri comuniste, mausoleul face acum parte din ansamblul Parcului, fiind protejat în această calitate. Dincolo de protecția pur conjuncturală, edificiul merită respectul autorităților și ca obiect de artă arhitecturală. Valoarea sa a fost confirmată în repetate rânduri de principalele asociații profesionale ale arhitecților și urbanistilor din țară.¹⁰⁴ Ea a fost recunoscută și de Guvern, mai întâi

¹⁰² În realitate, nu doar spiritul, ci și litera Legii nr. 422/2001 au fost violate de către Ordinul semnat de Ministrul Culturii. Acesta a autorizat declassarea în absența avizului necesar al Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice, organismul de specialitate abilitat să se pronunțe cu privire la clasarea și declassarea monumentelor istorice. Prin încălcarea procedurii de declassare prevăzută la Art. 12(2) și Art. 18 din legea protecției monumentelor istorice, ordinul semnat de Ministrul Theodorescu este nul.

¹⁰³ Istoria mai conține trecerea unui imobil din Parcul Carol în administrarea Primăriei Sectorului 4 pentru ca aceasta să poată emite autorizațiile de demolare pe care Primarul General al Bucureștiului, administratorul Parcului, le-ar fi refuzat cu siguranță.

¹⁰⁴ Uniunea Arhitecților din România, Ordinul Arhitecților din România, membrii Catedrei de Istoria și Teoria Arhitecturii și Conservarea Patrimoniului de la Universitatea de Arhitectură s-au exprimat în repetate rânduri cu privire la acest punct prin intermediul unor comunicate și scrisori deschise amplu publicizate.

implicit în decizia sa de a nu distruge mausoleul, ci de a îl strămuta; și apoi explicit, prin definirea acestuia ca „realizare remarcabilă din punct de vedere plastic și arhitectural”.¹⁰⁵

Cu toate acestea, datorită presiunilor exercitate de Biserica Ortodoxă, autoritățile centrale nu au dat înapoi de la decizia lor de a demonta, depozita și într-un viitor incert remonta mausoleul pe alt amplasament. De fapt, arhitecții au argumentat permanent că demontarea monumentului ar duce la distrugerea sa parțială și, astfel, la compromiterea lui totală.

În al treilea rând, așa cum afirmam anterior, Parcul Carol are o valoare considerabilă și *ca spațiu verde* în miezul unei Capitale supra-construite și poluate. Mai mult, Parcul conține și câteva specii de plante rare sau unice în România pentru acest tip de habitat. Reprezentanții BOR au afirmat în mod repetat, în contradicție cu declarațiile reprezentanților asociațiilor arhitecților și cu evidența, că operațiunea de ridicare a Catedralei Patriarhale „nu va mișca un fir de iarbă”.¹⁰⁶

Modul în care Biserica Ortodoxă Română, asigurată de complicitatea autorităților centrale și locale, a tratat cazul Parcului Carol poate fi regăsit, fragmentar dar recognoscibil, în alte situații analoge. La Suceava, într-o tentativă nereușită, Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuțiului a vizat parcul din imediata apropiere a Universității „Ștefan cel Mare”. Conducerea instituției din urmă a blocat deocamdată proiectul. În ciuda amenințărilor verbale ale Arhiepiscopului Pimen și a sprijinului unei părți a politicianilor locali, ideea pare să fie condamnată eșecului.

Arhiepiscopia avansase și susținuse vehement proiectul ridicării unei capele ortodoxe în Parcul Universității, la o distanță de numai 20 de metri de Aula instituției de învățământ superior. Proiectul, inițiat în cadrul anului jubiliar „Ștefan cel Mare” și finanțat de guvern, a fost aprobat de Comisia de Urbanism dar s-a lovit de protestele conducerii Universității, care nu fusese consultată. Universitatea își dăduse în trecut acordul pentru construirea a nu mai puțin de 4 lăcașuri de cult în imediata apropiere a campusului universitar; 2 capele studentești se află deja la distanță de 100-200 de

¹⁰⁵ În HG nr. 440/2004.

¹⁰⁶ Ca informație de ultimă oră, amplasamentul Catedralei Neamului a fost mutat printr-o decizie a Sinodului BOR și Primăriei Capitalei pe Dealul Arsenalului.

metri de campus. De fapt, la mai puțin de 10 minute de mers de campusul universitar se găsesc *alte* 3 lăcașuri de cult ortodoxe. Totuși, aglomerarea de biserici din jurul Parcului Areni, unul dintre cele mai vechi ale orașului, nu a contat pentru reprezentanții ortodoxiei sucevene.¹⁰⁷

O situație ce aduce aminte în anumite privințe de afacerea Parcul Carol întâlnim și în Constanța. Printr-o decizie a Consiliului Municipal s-a atribuit Arhiepiscopiei Tomisului un teren de 5.000 de metri pătrați în cea mai vastă zonă verde a orașului, Parcul Tăbăcărie. Scopul – construirea unei catedrale ortodoxe dobrogene menite să adăpostească, conform presei, 3.000 de persoane. Simultan, parcul este amenințat și de planurile primăriei locale de a amenaja vaste spații comerciale, printre care și un mall. Chiar Arhiepiscopia Tomisului are în vedere, conform presei, un veritabil complex ortodox în Parc, ce urmează să includă o clădire separată pentru clopotniță și un palat episcopal. Complexul se va întinde, conform noilor planuri, pe o suprafață de 1,5 hectare.¹⁰⁸

Pe teritoriul Tăbăcăriei există deja o biserică de lemn. După cum am văzut însă, existența unor alte obiective ortodoxe în preajmă nu a constituit în genere un argument suficient. De altfel, într-un alt parc constănțean (de dimensiuni mai mici) aflat în apropierea gării, Arhiepiscopia construiește biserica „Sf. Ștefan”, ctitorită de chiar primarul Mazăre, unul dintre inițiatorii operațiunii de deturnare a Parcului Tăbăcărie.

Rezervații naturale și monumente culturale

Amenințate de construcția de lăcașuri de cult nu sunt doar parcurile din centrele urbane ale României, ci și rezervațiile naturale. Au existat, de-a lungul ultimilor ani, diverse proiecte de a înălța cruci impozante sau așezăminte religioase în rezervațiile naturale montane. De curând, Consiliul Local al comunei Ceahlău a acordat monahilor de la schitul „Schimbarea de Față” – el însuși ridicat ilegal în zona Vârfului Toaca cu un deceniu în urmă – un teren suplimentar de 20.000 metri pătrați în scopul

¹⁰⁷ Pentru cazul Areni, a se consulta seria de reportaje semnate de Mihaela Bivol în ziarul sucevean *Obiectiv* în luna martie ale anului 2004.

¹⁰⁸ Oana Manoilă, „Dimensiuni impresionante pentru Catedrala Dobrogei”, *România liberă*, 23.07.2004. A se vedea și Leila Florescu, „Afacerea Catedrala Neamului”, *Evenimentul zilei*, 16.04.2004.

„extinderii” și „reamenajării” spațiului respectiv.¹⁰⁹ Cu sprijinul armatei, dar fără obținerea autorizațiilor de mediu necesare, rezervația naturală a Ceahlăului a devenit adăpostul unui șantier. Timp de mai multe săptămâni două elicoptere militare, ale căror zboruri costă contribuabilul român 1.350 de Euro pe oră, au efectuat zilnic curse repetate între poalele muntelui și schitul de pe Toaca transportând materiale de construcții.

Cu aproximativ 2 ani în urmă, tot pe Vârful Toaca se avea în vedere amplasarea de către societatea Transelectrica Bacău a unei uriașe cruci luminoase de peste 50 de metri înălțime. Proiectul a fost oprit *in extremis* de asociația salvamoniștilor din Ceahlău. În schimb, o cruce înaltă de 10 metri s-a ridicat de curând în altă rezervație montană, pe Vârful Piatra Mică din masivul Piatra Craiului, în apropierea orașului Zărnești. Tot în rezervația Piatra Craiului se construiește în prezent un schit în poiana Colțul Chiliilor, cu „binecuvântarea Arhiepiscopiei Sibiului”.

Un caz recent din județul Constanța a ieșit la suprafață cu ajutorul presei. Primăria Istria a emis în favoarea Arhiepiscopiei Tomisului o autorizație pentru construcția unei mănăstiri ortodoxe și a unui număr de chilii într-o zonă ecologică strict protejată din apropierea cetății antice Histria, pe teritoriul Rezervației Delta Dunării. Autorizația de construcție a fost emisă în absența avizului de mediu. Deși agenții ecologi ai Administrației Rezervației Biosferei Delta Dunării au dispus oprirea lucrărilor neautorizate, Arhiepiscopia a ignorat actul și a continuat lucrările. Confruntată cu protestele vehemente ale membrilor autorităților de mediu și locale, Biserica a amenințat cu represalii politice.¹¹⁰

Am amintit de mai multe ori catedrala din Vatra Dornei datorită circumstanțelor speciale care au înconjurat ridicarea acestui lăcaș ortodox. Nu am menționat până în acest moment faptul că biserica ridicată în parcul stațiunii a pornit în ilegalitate, fără obținerea tuturor autorizațiilor necesare. Pagina de internet a primăriei, care menționează mai multe dintre realizările Bisericii majoritare în stațiunea suceveană,

¹⁰⁹ A se consulta seria de articole semnate în luna august 2004 de Mihnea Valentin în *România liberă*; de asemenea, Mihnea-Petru Pârvu, „Se pune cruce Muntelui Ceahlău!”, *România liberă*, 20.08.2004.

¹¹⁰ Neculai Amihulesei, „Episcopia Tomisului construiește o mănăstire într-o zonă strict protejată”, *România liberă*, 23.10.2004; și „Episcopia Tomisului refuză să demoleze construcțiile ilegale”, *România liberă*, 14.11.2004.

explică motivele și evaluează efectele: „Locul declarat rezervație naturală de interes național a fost ales în mod unilateral și va marca mulți ani valoarea și eficiența stațiunii balneare Vatra Dornei.”¹¹¹

Biserici și monumente

Ultima categorie de cazuri pe care o vom menționa privește demolarea sau relocarea unor monumente care „ocupă” locul bisericilor planificate sau proiectate de Biserica Ortodoxă Română. Și aici se cunosc exemple notorii, cel mai faimos rămânând mausoleul din Parcul Carol. Într-un alt caz celebru, asemănător în multe detalii celui al Catedralei Patriarhale, la Oradea, s-a demarat în 1992 construirea unei catedrale episcopale pe locul eliberat după „reamplasarea” grupului statuar *Monumentul independenței* al sculptorului Constantin Popovici. S-au ignorat avertismentele Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, care atrăgea atenția asupra faptului că proiectul catedralei intra în conflict cu obligația de a proteja cetatea istorică din apropiere. S-a ignorat și protestul Uniunii Artiștilor Plastici împotriva demolării monumentului de artă. Depozitat până la relocare, acesta din urmă a fost, între timp, distrus în mare parte. La 12 ani după inițierea catedralei orădene și în ciuda sprijinului politic acordat acesteia, centrul orașului de reședință al județului Bihor rămâne marcat de un șantier de construcții.¹¹²

Pe lângă cazurile izolate, merită semnalat și un fenomen de amploare: distrugerea de către BOR a fostelor biserici greco-catolice la care s-au emis pretenții de retrocedare. Mai multe astfel de lăcașuri de cult au fost demolate, ori s-au aflat și se mai află încă în pericol de demolare. În cele mai multe cazuri, acțiunile parohiilor ortodoxe au în vedere ridicarea unui nou lăcaș de cult ortodox pe amplasamentul bisericilor distruse. Printre situațiile cunoscute se numără cele din Valea Largă (jud. Mureș), Craiova (cu asistența armatei), Sadu (jud. Sibiu, unde biserica ctitorită de Micu Klein a fost „reamplasată”), Dumbrăveni (jud. Sibiu), Vadu Izei (jud.

¹¹¹ Conform site-ului primăriei, www.vatra-dornei.ro, consultat la 20.12.2004.

¹¹² Pentru cazul Oradea, a se vedea Ion Zubașcu, „Catedrala megalomană din Oradea zace neterminată de 12 ani”, *România liberă*, 31.07.2004.

Maramureș) ș.a. La Băișoara, în județul Cluj, biserica de lemn a fost demontată și strămutată. Pe amplasamentul astfel eliberat s-a ridicat o biserică ortodoxă.¹¹³

Un caz special privește biserica greco-catolică din Ungheni (Mureș), cel mai vechi așezământ al orașului, construit în anii 1850. Parohia ortodoxă care administrează lăcașul a demarat la mijlocul anilor '90 construirea unei noi biserici ortodoxe *în jurul* bisericii vechi, încapsulată acum de zidurile noului edificiu. Cu consimțământul Ministerului Culturii și Cultelor, acordat în absența unei clauze privitoare la demolarea bisericii „interioare”, așezământul greco-catolic vechi de peste 150 de ani va fi în cele din urmă dărâmat pentru a lăsa loc mai marelui proiect ortodox. Ca și în alte cazuri, pentru această acțiune au servit drept pretext voința comunității ortodoxe din localitate și presupusa fragilitate a vechii construcții.¹¹⁴

Tehnici similare de demolare-înălțare au fost folosite la Urca (Cluj), unde o operațiune de „reconstrucție” a bisericii vechi a continuat cu săparea fundației unui nou lăcaș de cult.¹¹⁵ La mănăstirea Nicula, veche ctitorie greco-catolică revendicată de Eparhia Greco-Catolică de Cluj-Gherla, Arhiepiscopia Ortodoxă a Clujului a început o serie de ample lucrări de reconstrucție în luna mai a anului 2001. Acestea includ ridicarea a două noi biserici „care să răspundă trebuințelor crescânde ale celor care vin să se închine la sfânta icoană a Maicii Domnului” și demolarea vechiului edificiu greco-catolic. Conform declarației Arhiepiscopului Vadului, Clujului și Feleacului, reconsolidarea acestuia din urmă ar costa administrația mănăstirii mai mult decât noile ctitorii. PUD-ul proiectului de modificare a complexului monahal arată că vor fi păstrate doar o bisericuță de lemn (ridicată de ortodocși și adusă ulterior în incinta mănăstirii) și clădirile construite după 1990, considerate de către Comisia Monumentelor Istorice Cluj „de o calitate arhitecturală foarte slabă”.¹¹⁶ În schimb, Guvernul Năstase și-a afirmat public sprijinul pentru ridicarea noilor lăcașuri, promițând și acordând bani publici în acest sens. Premierul în persoană a participat,

¹¹³ Ion Zubașcu, „Lista bisericilor greco-catolice demolate, sau în curs de demolare”, *România liberă*, 9.11.2001.

¹¹⁴ Daniel Sârbu, „Biserica din Ungheni moare cu zile”, *Ziua de Ardeal*, 22.11.2001; „Biserica greco-catolică acoperită de una ortodoxă”, *Evenimentul zilei*, 17.10.2002.

¹¹⁵ Oana Manciu, Vasile Racovițan, „Biserica greco-catolică din Urca, pe ‘lista neagră’ a ortodocșilor”, *Transilvania jurnal*, 26.11.2001; Claudiu Pădurean, „Biserica greco-catolică dărâmată în satul Urca”, *România liberă*, 24.10.2002.

¹¹⁶ Daniel Sârbu, „Clopotul bate în dungă la Nicula”, *Ziua de Ardeal*, 29.11.2001.

alături de mai mulți membri ai cabinetului și ai PSD, la slujbe oficiate în incinta mănăstirii. Tot el a prezidat Comitetul de inițiativă pentru rectitorirea mănăstirii Nicula. În cele din urmă, biserica greco-catolică a fost salvată provizoriu de la demolare prin justiție.

Rămâne de văzut în ce măsură schimbarea politică de la sfârșitul anului 2004, în particular schimbarea conducerii Ministerului Culturii și Cultelor, va opri acțiunea de distrugere a unor monumente, situri arheologice, rezervații naturale și parcuri comandată de Biserica Ortodoxă.

Concluzii

Construcția de lăcașuri de cult în România postdecembristă se dovedește un fenomen de amploare, motivat în parte de restricțiile asupra vieții religioase impuse de regimul comunist până în 1989, în parte de expansiunea socială a anumitor culte, dintre care unele par să țintească la transformarea societății într-un fief confesional. În opinia noastră, singura care ridică în clipa de față, prin coordonatele campaniei sale de construcție de așezăminte de cult, probleme înaintea menținerii unui stat secular și garantării libertății de conștiință este Biserica Ortodoxă Română. Prin relațiile sale strânse cu statul, prin influența exercitată asupra autorităților centrale și locale, și prin penetrarea în exclusivitate a anumitor instituții publice BOR amenință libertatea de credință și anulează orice pretenție a autorităților la neutralitate inter-confesională.

Conform estimărilor noastre, Biserica Ortodoxă a ridicat între 1990 și finele lui 2004 aproximativ 2.000 de lăcașuri de cult, alte circa 1.000 fiind în curs de construire.

¹¹⁷ Aceasta plasează media anuală la în jur de 200 de biserici. Conform datelor statistice pe care le avem la dispoziție, numărul de așezăminte ortodoxe inițiate în ultimii ani atinge anual o cifră de aproximativ 150. Doar în cazul Bisericii Penticostale se mai poate vorbi despre o activitate atât de intensă de înființare de noi lăcașuri de cult – într-un interval de nici zece ani (1995-2003) au apărut aproximativ 1.000 de noi biserici, procentul de creștere fiind de circa 75% și corespunzând unei creșteri a membrilor acestui cult cu aproximativ 50%.

Ascendența Bisericii Ortodoxe nu se reduce însă la simpla superioritate numerică a lăcașurilor de cult, ci la vizibilitatea și prezența socială a acestora. În timp ce din multele lăcașuri neoprotestante apărute după 1989 doar o parte au fost ridicate, restul fiind amenajate în construcții sau case preexistente cumpărate ori închiriate, cele 3.000 de biserici ortodoxe au fost practic toate construite din temelii. Spre deosebire

¹¹⁷ Cifra citată de presă pentru județul Arhiepiscopia Iașilor, aparent cea mai activă din țară, este de 220 biserici în construcție pentru anul 2004. Vezi „În Arhiepiscopia Iașilor se află în construcție 220 de biserici”, *România liberă*, 19.02.2005.

de casele de rugăciune neoprotestante, a căror identitate religioasă trece adesea neobservată, lăcașurile ortodoxe urmăresc în mod sistematic să invadeze spațiile înconjurătoare, ținând la statutul de nucleu al vieții comunităților în sânul cărora au fost plantate.

Impactul bisericilor ortodoxe asupra vieții din cartierele marilor centre urbane, unul dintre amplasamentele predilecte ale acestor edificii, se arată deopotrivă destructiv și acaparator. Frecvent, lăcașurile ortodoxe au acoperit puținele spații libere prin care arhitectura îngrămădită a orașelor postcomuniste era lăsată să respire, dizlocând părculețe sau locuri de joacă. Construite uneori la distanțe de 10 sau 20 de metri de blocurile din jur, bisericile incomodează funcțional ambientul, afirmându-și în schimb prezența constantă în viața cetățeanului. Utilizarea instalațiilor de sonorizare exterioare, fenomen care, fără să fie cu totul limitat la așezămintele ortodoxe rămâne specific acestora, s-a dovedit un mijloc de diseminare a mesajului creștin-ortodox către cei care nu sunt dispuși să îl primească în interiorul bisericii. Difuzoarele amplasate în exterior, care propovăduiesc la un nivel sonor supărător, fără a se limita la ocazii speciale în care așezămintele religioase se arată neîncăpătoare, au devenit un veritabil instrument de propagandă confesională.

Prezența intruzivă a Bisericii Ortodoxe în viața cotidiană a românilor prin amplasarea lăcașurilor în zone contigue spațiilor comunitare și private este dublată de omniprezența acesteia în instituțiile de stat. Protocoalele încheiate de ierarhia BOR cu organisme ale autorității centrale acordă celei dintâi monopolul virtual al asistenței religioase în instituții precum sistemul penitenciar, abandonând orice pretenție la neutralitate și garantarea libertății de conștiință. În Armată, instituție care a sprijinit adesea din bani publici Biserica Ortodoxă în campania sa de construcție, aproape 80 de unități militare beneficiază de lăcașuri de cult, practic toate aparținând cultului majoritar. Nici în spitale situația nu e foarte diferită. Numărul de așezăminte ortodoxe afiliate instituțiilor medicale depășește 110 conform cifrelor oficiale (fiind, probabil, chiar mai ridicat), în condițiile în care mai multe practici ale clericilor din sistemul de sănătate sunt profund incompatibile cu principalele norme de conduită în astfel de spații.

Invadarea instituțiilor publice de Biserica Ortodoxă se vede foarte pregnant și în unitățile sistemului de învățământ de stat, fiind sprijinită de confuzia creată de prezența studiului religiei în programa școlară. Campania de ridicare de biserici în școli și licee a rezultat, conform estimărilor, în aproximativ 50 de capele ortodoxe, laolaltă cu un număr necunoscut de „cabinete de religie” care au aspectul unor veritabile capele și unde se desfășoară și alte ore. La acestea se adaugă și bisericile ori paraclisele ridicate în mai multe campusuri academice din principalele centre universitare ale țării. Acolo unde BOR nu poate intra direct în instituția de învățământ, ea construiește în imediata apropiere a acesteia din urmă. Am întâlnit numeroase biserici înălțate la distanțe de câțiva zeci de metri de școlile și liceele marilor centre urbane ale României.

În sistemul de învățământ, la fel ca și în cel penitenciar sau militar, Biserica Ortodoxă Română nu are numai o prezență pregnantă, ci și una cvasi-exclusivă. Aceasta se bazează, în opinia noastră, și pe proasta lectură a unor prevederi constituționale ce facilitează accesul cultelor în spitale, aziluri, unități militare, sau închisori. În realitate, prevederile respective vizează drepturile cetățeanului reținut în aceste instituții și nu interesele de cult, care ar trebui în contextul respectiv strict subordonate celor dintâi.

O campanie susținută de ridicare a lăcașurilor de cult nu avea cum să nu genereze probleme financiare pentru confesiunea care o întreprinde. Cele între 150 și 200 de lăcașuri de cult ortodoxe inițiate în fiecare an nu au putut fi ridicate doar din fondurile private ale BOR, după cum nu au putut fi susținute exclusiv din banii enoriașilor. Această stare de fapt a dus la o presiune constantă a clericilor ortodocși asupra autorităților locale și centrale, care au finanțat interesele confesionale cu banii cetățenilor. Finanțele publice s-au scurs spre cultul majoritar din alocațiile Secretariatului de Stat pentru Culte, care a cheltuit sume anuale de mai multe milioane de dolari pentru construcția și repararea de biserici,¹¹⁸ suplimentate de peste 250 de hotărâri guvernamentale date de-a lungul deceniului și jumătate de istorie postrevoluționară. Cele din urmă au acordat, în majoritatea covârșitoare a cazurilor Bisericii majoritare, bani sau imobile, mergând de la terenuri la complexe industriale și

¹¹⁸ Din aceste sume, BOR a primit în jur de 90%.

hoteliere aparținând fostului partid comunist. Sume consistente au venit și de la ministere sau băncile de stat, ori de la companii ca Petrom.

La nivel local, consiliile și primăriile au contribuit cum au putut la construcția de biserici: cu bani, atunci când aceștia au existat, cu materiale de construcții și vechi imobile construite, atunci când nu au fost disponibile lichidități. Cea mai substanțială sursă de finanțare a constituit-o însă acordarea de terenuri publice în folosință gratuită pentru construirea de așezăminte religioase, practică cu statut juridic controversat al cărei beneficiar consecvent a fost BOR. Doar în Capitală cultul din urmă a primit aproximativ 80.000 de metri pătrați de teren în proprietatea municipalității (130.000 mp dacă socotim și terenul acordat pentru Catedrala Mântuirii Neamului). Chiar și acolo unde autoritățile au mers pe calea firească a concesionării de terenuri în loc de acordarea în folosință gratuită, sumele au fost în genere derizorii.

În ciuda asistenței de la stat, multe biserici ortodoxe s-au ridicat cu greu, pe perioade de timp îndelungate. Giganticele catedrale plănuite mai ales în orașele reședință de județ (Suceava, Buzău, Baia Mare, Oradea, Arad dar și Vatra Dornei) oferă o imagine doar parțială a dificultăților întâmpinate de așezămintele ortodoxe, cu durate de construcție de peste un deceniu și date de finalizare rămase uneori încă necunoscute. La nivelul bisericilor obișnuite, angajarea în proiecte de ctitorire fără un calcul economic elementar a dus la șantiere care stau căscate în mijlocul cartierelor timp de ani și ani de zile, urâtind și mai tare peisajul urban și incomodând viața riveranilor. În multe cazuri, bisericile nu se mai ostenesc să afișeze panourile obligatorii care indică, printre altele, data de finalizare a edificiilor.

Este astfel doar pe jumătate paradoxal că, în timp ce BOR înființează noi și noi parohii și porcede la construcția de noi și noi lăcașuri, bisericile ortodoxe vechi – uneori monumente de patrimoniu clasificate ca atare, altele „doar” clădiri de importanță culturală locală – sunt lăsate în paragină. Situația pare dramatică mai ales în nordul Moldovei, zonă cunoscută pentru ctitoriile sale vechi, cel puțin dacă ar fi să judecăm după frecvența cu care presa regională reclamă starea precară a monumentelor religioase. Astfel se produc distrugerii uneori ireparabile, fiindcă în timp

ce se arată absorbită de campania de construcție Biserica Ortodoxă plasează asupra statului întreaga responsabilitate pentru conservarea patrimoniului.

Dezinteresul BOR față de moștenirea culturală, chiar și atunci când aceasta îi aparține, e cu atât mai vizibil în situația în care monumentele nu fac parte din propriul patrimoniu. În cazuri celebre, precum Parcul Carol din Capitală (un monument istoric de importanță națională care adăpostește un mausoleu monument arhitectonic) sau Monumentul Independenței din Oradea, BOR nu s-a împiedicat în proiectele sale de obiective de importanță culturală sau socială recunoscută. Atunci când ctitoriile au presupus operațiuni de demolare, principalul cult din România a distrus vechi edificii pentru a folosi amplasamentul în vederea ridicării propriilor construcții. Uneori, această strategie a fost instrumentată în vederea consolidării dominației confesionale, ca în cazul mai multor biserici greco-catolice revendicate, care au fost distruse sau relocate pentru a fi înlocuite de așezăminte ortodoxe. Biserica majoritară nu a arătat mai mult interes față de parcurile intraurbane protejate în virtutea calității lor de obiective ecologice, a ocupat terenurile grădinițelor și școlilor, după cum nu s-a sfiit să ridice lăcașuri de cult sau cruci gigantice în rezervații naturale montane.

În concluzie, credem că nu doar (și nu în primul rând) cifrele oferă o imagine adecvată a coordonatelor reale ale campaniei BOR de ridicare de lăcașuri de cult. Nu faptul că Biserica majoritară a ridicat 3.000 de așezăminte religioase pe întreg teritoriul României după 1989 redă dimensiunea impactului acestora asupra secularității statului și libertății de conștiință, ci locurile în care bisericile au fost amplasate, modul în care acestea domină viața cotidiană a persoanelor și se insinuează în viața publică a țării.

O atenție specială trebuie acordată instituțiilor de stat pentru că, dincolo de dominația exclusivă în materie de lăcașuri de cult și prezență numerică a clerului ortodox, simplul fapt de a atașa unor spații publice de acest tip așezăminte religioase ridică serioase probleme de principiu. În fine, campania de construcție a BOR generează o suită de efecte nefaste, de la probleme locale precum poluarea fonică și șantierele care nu se mai termină, la presiuni asupra autorităților în vederea obținerii de fonduri și facilități pentru proiectele inițiate, în schimbul sprijinului politic și manipulării în scopuri electorale. Așa cum ultimele alegeri au arătat cu limpezime,

Biserica Ortodoxă Română a devenit unul dintre actorii politici de culise de primă mărime ai națiunii. În aceste condiții, pericolul pe care Biserica majoritară îl reprezintă pentru caracterul secular al statului și libertatea de conștiință a persoanei a atins un nivel fără precedent după 1989.

Notă metodologică

Pentru realizarea Raportului s-au desfășurat cercetări în cinci municipii reședință de județ de pe teritoriul României; acolo unde a fost posibil, am încercat să obținem date și de la alte primării din județele respective. Cele cinci municipii au fost București, Buzău, Constanța, Suceava și Târgu Mureș. În județul Buzău am efectuat o investigație vastă, acoperind practic fiecare oraș și comună din această unitate administrativă. Precizăm că municipiile menționate, ca și numărul lor, au fost alese ținând cont de constrângerile impuse de finanțare și perioada de timp pentru finalizarea proiectului (septembrie 2004 – decembrie 2005), precum și de disponibilitățile asociației sub egida căreia s-a publicat Raportul. Fără să fie deci vorba de un eșantion reprezentativ, am încercat să alegem orașe din mai multe zone ale țării, precum și o localitate cu o importantă populație care să aparțină uneia sau mai multor confesiuni minoritare (Târgu Mureș).

Am transmis primăriilor peste o sută de scrisori inițiale solicitând, în conformitate cu Legea nr. 544/2001 privind liberul acces la informația de interes public, informații despre toate cazurile intervenite după anul 1989 în care autoritățile locale au vândut, concesionat, închiriat, dat în administrare sau dat în folosință gratuită imobile cultelor religioase. Cum solicitările noastre nu au primit răspunsurile așteptate deseori, am revenit cu solicitări și, în anumite cazuri, cu reclamații administrative conform dispozițiilor legale.¹¹⁹ De remarcat că numărul de răspunsuri recepționate după prima solicitare a fost redus.

Am cerut informații de natură similară, precum și date generale privind construcția de lăcașuri de cult, de la principalele culte recunoscute din țară. Acestea nu fac subiectul Legii 544 și, ca urmare, decizia de a da curs cererilor noastre era pur opțională. Am apelat fie la organizația centrală, fie la diviziunile acesteia din zonele investigate (arhiepiscopii, episcopii și dioceze, etc.). Am trimis aproape douăzeci de scrisori, dublate de aproape tot atâtea mesaje de e-mail și fax. De remarcat că la cererile trimise prin poștă nu am primit decât un singur răspuns – din partea asociației

¹¹⁹ Atunci când și reclamațiile au rămas fără ecou, nu am utilizat calea contenciosului administrativ.

religioase „Martorii lui Iehova”. (Răspunsul a fost excepțional și în alt sens: s-a dovedit unul dintre foarte puținele care au comunicat informații clare, la obiect și exhaustive.) Am avut mai mult succes, însă doar în sens relativ, atunci când am utilizat comunicarea telefonică.

De asemenea, am solicitat date relevante de la Secretariatul de Stat pentru Culte (SSC). Reprezentanții instituției s-au dovedit amabili, însă în ciuda unei înțelegeri inițiale scrise și verbale nu ne-au putut, în cele din urmă, oferi informațiile solicitate din rațiuni de logistică. Am fost nevoiți, după o lungă amânare, să recurgem la arhiva instituției, însă aceasta s-a întâmplat târziu pe parcursul proiectului, limitând mult capacitatea noastră de a fructifica datele deținute de Secretariat. În plus, absența unor condiții minimale de consultare a arhivelor a îngreunat parcurgerea lor.

Am cerut date de la mai multe instituții centrale. Am scris prin poștă obișnuită dublată de poștă electronică Brigăzii de Pompieri a Capitalei, Ministerului Apărării, Administrației Naționale a Penitenciarelor, Ministerului Sănătății și Ministerului Educației. Cu excepția acestuia din urmă, care ne-a răspuns în repetate rânduri și foarte sec că nu dispune de informațiile cerute, solicitările noastre au avut ecou în termenul prevăzut de lege. Din nefericire, răspunsurile au fost aproape de fiecare dată incomplete, imprecise, sau doar tangențial legate de ceea ce cerusem în realitate. Discuții ulterioare au clarificat uneori, însă nu întotdeauna, aspecte rămase neclare.

Lipsa totală de transparență a Ministerului Educației a fost numai parțial suplinită de răspunsurile instituțiilor locale din subordinea acestuia. Am solicitat în scris, prin poștă electronică și ulterior prin poșta obișnuită, date cu privire la lăcașurile de cult din interiorul instituțiilor de învățământ de stat de la opt inspectorate școlare județene. Doar patru ne-au oferit răspunsuri adecvate.

În general vorbind, am putut cu ușurință constata, la nivelul autorităților de stat centrale și locale, dar și în cazul celorlalte instituții țintă, atât o slabă centralizare a datelor de tip statistic, cât și o lipsă de antrenament în a răspunde în mod precis și la obiect solicitărilor de informații publice venite dinspre societatea civilă. Deși în multe cazuri am fost întâmpinați cu amabilitate, de cele mai multe ori ni s-a răspuns cu informații fragmentare, inexacte, sau diferite de cele solicitate. În mod frecvent

informațiile cerute nu erau disponibile, așa că ni s-au oferit datele existente cele mai apropiate de obiectul cererii. Deseori statisticile sunt vechi. Alteori, date importante sau foarte generale nu se centralizează. Atunci când am solicitat statistici de la Secretariatul de Stat pentru Culte, am fost îndrumați spre un mic volum apărut cu 5 ani înainte (1999) și date fragmentare disponibile pe website (din anii 2001-2002). Conform uneia dintre angajatele instituției, persoana care întocmea statistici părăsise SSC cu ceva timp în urmă și atribuțiunile sale nu fuseseră preluate de altcineva.

În mod oarecum surprinzător, la fel par să stea lucrurile și în cazul anumitor culte religioase. Ni s-a răspuns de mai multe ori că nu există situații la zi, nici măcar atunci când informațiile dorite erau foarte generale (de ex., numărul de lăcașuri de cult de pe teritoriul României, sau numărul de așezăminte religioase ridicate de confesiunea în cauză după 1989). Dacă în cazul anumitor culte descentralizarea organizării ar fi putut oferi o explicație, în alte cazuri lipsa acestor statistici e mai greu de justificat. Excepțiile sunt puține, și includ din nou asociația „Martorii lui Iehova” sau Biserica Adventistă, care dispune de o bază de date impresionantă, centralizată la nivelul Conferinței Mondiale și cuprinzând detalii amănunțite pentru fiecare conferință regională sau locală de pe glob. Website-ul Bisericii Ortodoxe din România ne-a furnizat numeroase cifre indispensabile Raportului, fiind probabil cel mai bogat în informație statistică după portalul adventist.

Data fiind penuria de informații, am încercat să suplینim și să nuanțăm cifrele cu investigații pe teren, realizate în cazul fiecăruia din cele cinci municipii care au făcut subiectul acestui Raport. Am vizitat și fotografiat cât mai multe biserici ridicate după 1989 și am purtat deseori scurte discuții cu personalul acestora, cerând amănunte despre istoricul construcției și situația sa curentă. Acolo unde a fost posibil, am comunicat cu riveranii.

O altă sursă importantă de informații s-au dovedit arhivele online ale mai multor publicații. Ne-au fost de folos nu doar ziarele naționale de mare circulație (în special *România liberă*, a cărei secțiune creștină săptămânală oferă investigații și analize excepționale), ci și anumite ziare locale (de exemplu, *Obiectivul* sucevean) sau regionale (de pildă, *Evenimentul* din Moldova). În general, am fructificat cât am putut

de mult informațiile disponibile prin publicațiile jurnalistice online, alături de alte documente și studii relevante despre un subiect prea puțin cercetat în amănunt în România postdecembristă.

În fine, trebuie precizat că, deși principalul punct de interes l-au reprezentat cele cinci municipii amintite și localitățile din jur, nu ne-am mărginit la cazuistica oferită de acestea. Oriunde a fost posibil, am selectat din numărul mare de situații potențial relevante de pe teritoriul țării anecdotica care am simțit că ilustrează cel mai bine realitatea.

Și o notă explicativă: pe parcursul prezentului document am utilizat în genere termenul de „biserică” pentru a ne referi la lăcașuri de cult, conștienți fiind că anumite denominațiuni nu folosesc în mod obișnuit cuvântul în cauză pentru a desemna edificiile de acest tip, ci comunități de persoane. Totuși, în limba română expresia este curent folosită cu referire la așezăminte religioase și am considerat că textul capătă un plus de fluentă dacă păstrăm acest înțeles. Acolo unde cuvântul „biserică” se referă la comunități de credincioși (ca de pildă în sintagma „Biserica Romano-Catolică” sau „Biserica majoritară”), sensul îi este precizat de contextul de utilizare.